Míľniky histórie mesta Spišská Nová Ves

Z nepísaných dejín mesta Spišská Nová Ves a okolia

Podkladom pre priblíženie dejín akéhokoľvek územia alebo národa sú historické pramene a historické pamiatky. Pre obdobie trvajúce do 9. storočia sú to doteraz odkryté praveké a predhistorické archeologické pamiatky. Našli sa aj v lokalite mesta a okolia Spišskej Novej Vsi a na ich výskume sa podieľali Spišskonovovešťania. Prelomil sa mýtus o neosídlení Spiša do veľkej stredovekej kolonizácie v 13. storočí.

V dobách kamenných

Archeológovia sa domnievajú, že počiatky prítomnosti človeka na Spiši v období najstaršej doby kamennej - paleolitu (3 mil. rokov až 10 000 rokov pred Kr.) sú rozporné. V roku 1936 bola totiž objavená v oblasti travertínového komplexu Dreveník v chotári Spišské Podhradie časť lebky predpokladaného najstaršieho hominida na území Európy (Australopithecus alebo Homo erectus?), ale vzhľadom nato, že nález je dnes nezvestný, pravdepodobne zničený, pre bádanie je nepoužiteľný. K európsky významným nálezom patrí výliatok lebky neandertálca (najskôr ženy, ktorá zomrela v zrelom veku) z Gánoviec pri Poprade, ktorý bol objavený v travertínovej kope Hrádok v roku 1926. Jeho vek bol určený na 105 000 rokov pred Kr. Známa je zmienka spišskonovoveského profesora Bélu Hajtsa z r. 1926 o zachránených ľudských kostiach a kamenných nástrojoch z tejto lokality.

VILLA NOVA MCCLXVIII
SPIŠSKÁ NOVÁ VES 2008
740

740. výročie
prvej písomnej zmienky

Jubileum mesta Spišská Nová Ves je vhodnou príležitosťou zamyslieť sa nad jednotlivými etapami vývoja, začleniť historicky jeho územie do širších dejinných súvislostí a priestoru regiónu Spiša. Pri príležitosti 740. výročia prvej písomnej zmienky o meste Spišská Nová Ves sme pripravili sériu prehľadných článkov, ktoré majú priblížiť rozhodujúce okamihy vo vývoji nášho mesta od najstarších čias po súčasnosť. Začnime teda naše putovanie po bohatej histórii mesta ležiaceho v srdci Spiša.

Do priestoru Hornádskej kotliny prichádzala v mladšej dobe kamennej – neolite kultúra s lineárnou keramikou, želiezovská a bukovohorská kultúra. Neolitických nálezov z priestorov spišských jaskýň je málo. Bukovohorská kultúra je známa z Poráča – Šarkania diera a Chyža.

Budujú sa prvé neolitické sídla, uplatňuje sa pastierstvo. Osada sa rozprestierala na väčšej ploche. Tvorilo ju niekoľko domov nadzemnej kolovej konštrukcie v dĺžke od 10 - 20 m a šírkou okolo 6 m, ktoré obkolesovali stavebné a odpadové jamy a vzácne zásobnicové jamy na obilie. Medzi príbytkami prebiehali nepravidelné široké žľaby, ktoré pravdepodobne odvádzali dažďovú vodu z areálu sídliska. Podobné charakteristické osady podarilo sa čiastočne preskúmať v Smižanoch (Štrkovisko IV a Smižianska roveň) a na území nášho mesta v lokalitách Kapustnice I., Rittenberg – pieskovisko, Letná ulica 41/50, oblasť pri Metropole, Ulica Ing. Kožucha a pod.

Profesor gymnázia v Spišskej Novej Vsi Martin Róth, ktorý ako prvý preskúmal v r. 1878 s vrbovským rodákom Samuelom Rothom jaskyne Šarkania diera a Chyža v Poráči

Hlinený hrniec z obdobia neolitu z okolia Smižian (Zdroj: Múzeum Spiša)

V období eneolitu (4000 – 2300/2200 pred Kr.) sú ojedinelé nálezy sekeromlátu. Osídlenie sa zintenzívnilo bádenskou kultúrou (prv podľa výzdoby nádob nazývaná kultúrou s kanelovanou keramikou). V údolí Hornádu boli vhodné podmienky na chov domácich zvierat (ovce a kozy), ovčiarstvo a pastierstvo. Vznikali cesty výmenného obchodu. Osídľovali sa jaskyne Slovenského raja: Letanovce – Čertová diera, Biela jaskyňa, Hrabušice – Tunel, Smižany – Tri skalky a i. Žiarové hroby a pozostatky viac-hektárového sídliska bádenskej kultúry sa skúmali v lokalite Tarča.

Strata nálezu európskeho významu

PhDr. Juraj Barta, CSc. v Spišských hlasoch v článku „Spiš v staršej dobe kamennej" uviedol údaj o lebke predpokladaného najstaršieho hominida z Dreveníka. Našiel sa v lome Ostrá hura. Ako majiteľ tohto travertínového lomu sa od r. 1931 uvádza Dezider Grünapfel, ktorý býval so svojou manželkou Annou, rod. Steinovou v Spišskej Novej Vsi na Levočskej ulici. O objav lebečnej časti hlavy s mohutnými nadočnicovými oblúkmi a dosť šikmým čelom prejavili záujem vedci z Maďarska i Nemecka. Majiteľ začal rokovať s viedenským antropológom J. Szombatym o jej predaji. Neskoršie rasové prenasledovanie ho prinútilo, aby lebku prostredníctvom J. Danču ponúkol do úschovy Mestskému úradu v Spišskej Novej Vsi, kde bola uložená v trezore. Manželia Grünapfelovci sa v r. 1944 museli skrývať, pretože im hrozili deportácie zo strany Nemcov a po vojne sa podľa údajov kroniky Spišského Podhradia presťahovali do tohto mesta. Keďže potrebovali financie, rokovali s mestom Spišská Nová Ves o odpredaji lebky. Grünapfel však zakrátko umrel a k predaju nedošlo. Posledná stopa po lebke podľa Františka Javorského je z decembra 1951, keď zakladateľ a prvý riaditeľ Vlastivedného múzea Ján Vojtáš listom oznamuje bádateľovi, že lebka je v múzeu. Iný zdroj z r. 1955 uvádza, že lebku našli v skladišti novoveskej osemročnej školy, ale jej ďalší osud je neznámy. Lebka sa pravdepodobne stratila alebo zničila.

Podľa: Spišské hlasy a Kronika mesta Spišské Podhradie

Skúmanie pozostatkov sídliska v lokalite Tarča (Zdroj: Múzeum Spiša)

Doba bronzová

Počiatok doby bronzovej na Slovensku sa kladie do roku 2300/2200 pred Kr. Pôda sa začala obrábať dreveným radlom. Nástroje sa vyrábali z bronzu (zliatiny medi a cínu). S týmto obdobím súvisí pohrebisko v Smižanoch (Hradisko I a Pod Hradiskom). V polohe budovy bývalej chaty Slovenskej sporiteľne a pod hotelom Flóra sa preskúmalo vyše 20 hrobov. Ich súčasť tvorili misy, šálky, ale >

Piecka otomanskej kultúry z Myšej hôrky v Spišskom Štvrtku (Zdroj: Múzeum Spiša)

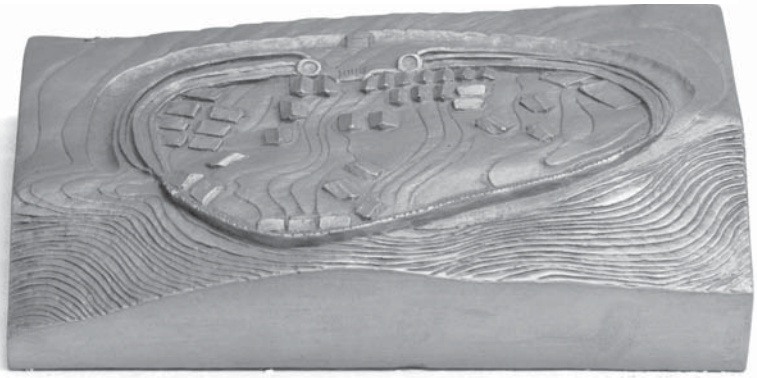

Maketa pravekého mesta „slovenských Mykén" zo Spišského Štvrtku (J. Vladár a F. Javorský - Zdroj: Múzeum Spiša)

aj zbrane (bronzová dýka, sekera, hrot šípu) a šperky (bronzové ihlice a náušnice, náramky a náhrdelníky z kostených a fajansových korálikov). Zmeny nastali pri budovaní sídlisk: začali sa budovať na výhodných vyvýšeninách, ktoré zároveň opevňovali. Ľud otomanskej kultúry z tejto doby venoval sa kovolejárstvu a diaľkovému obchodu. Najdôležitejším opevneným sídliskom, „pravekým mestom" na Spiši sa stala Myšia Hôrka - Barimberg pri Spišskom Štvrtku, ktoré preskúmali archeológovia Jozef Vladár a František Javorský.

Sídlila tu miestna nobilita. Pod dlážkou príbytkov sa našli v kamenných skrinkách bronzové a zlaté ozdoby, množstvo praslenov a tkáčskych závaží. Sídlisko nemá v danom období v strednej a ani juhovýchodnej Európe paralelu. Právom dostalo epiteton „slovenské Mykény".
Dedičstvo otomanskej kultúry prevzala pilinská kultúra. Zdokonalila sa kovovýroba a obchod. Určujúci pre osídlenie bol výskyt medených (neskôr železných) rúd v Slovenskom rudohorí. K nálezom patria srdcovité závesky, ihlice na spínanie odevu a náramky. Okrem Dreveníka je známe sídlisko na Čingove.
V 12. - 11. storočí na Spiši dominujú pamiatky lužickej kultúry s nálezmi bronzových predmetov. Objavujú sa aj sklady zbraní. Popri opevnených sídlach jestvovali neopevnené dediny. Dôležité náleziská v Spišskej Novej Vsi máme z námestia v polohe Zimná ulica a lokality Kapustnice.

Časť príbytku s podlahou s deštruovanou pecou z mladšej doby bronzovej zo Spišskej Novej Vsi (Zdroj: Múzeum Spiša)

Doba železná

Väčšina sídliskových nálezov zo staršej doby železnej - halštatskej pochádza z opevnených výšinných osád. Koncentrujú sa na vrcholoch a úpätí kopcov okolo rieky Hornád. Zachovali sa sekery, príbytky preskúmané na Čingove (Hradisko I v blízkosti bývalej chaty Slovenskej sporiteľne). Zistené boli aj pražiace zariadenia a taviace piecky. Častý je výskyt trosky. Vedľa keramiky sa našli železné výrobky - spona, kosák a i.

PREHĽAD DEJÍN

Paleolit a mezolit (asi 600 000 – 5000 pred Kr.)	Prvé osídlenie Spiša; Nález výliatku lebky neandertálca z Gánoviec;
Neolit (5000 – 3300 pred Kr.)	Kultúra s lineárnou keramikou; Bukovohorská kultúra z Poráča (jaskyne Šarkania diera a Chyža); Prvé sídla – Smižany, Kapustnice, Rittenberg a i.
Eneolit (3300 – 2000 pred Kr.)	Bádenská kultúra; Sídlisko v lokalite Tarča; Osídlenie jaskýň;
Doba bronzová (2000 – 700 pred Kr.)	Pohrebisko v Smižanoch; Výšinné sídlisko Myšia hôrka Spišský Štvrtok; Pilinská kultúra; Lužická kultúra;
Doba železná (700 – 1 po Kr.)	Výšinná osada na Čingove; Púchovská kultúra Hrabušice (Pod Zelenou horou) a Spišský hrad; Keltské mince;
Doba rímska (1 – 400)	Rímska keramika terra sigillata Smižianska roveň; Rímske mince;
Slovania (pol. 6. stor. – 13. stor.)	Príchod Slovanov (pol. 6. stor.); Lokalita Pod Kudlovcom; Druhá vlna kolonizácie (8. – 9. stor.); Predveľkomoravské hradisko Čingov (stredisko podtatranskej oblasti); Slovanské hradiská Čingov a Drevenik;

František Javorský
(1934 – 2000) – historik, archeológ, politik.

Získal viaceré pozoruhodné archeologické výsledky pri skúmaní praveku a slovanského osídlenia Spiša v 6. – 10. storočí. Jeho objavy zlatých šperkov v katastri rodnej obce Spišský Štvrtok v polohe Myšia Hôrka dali impulz k systematickému výskumu a odkrytiu „pravekého mesta" ľudu otomanskej kultúry. Mal veľké zásluhy na vzniku Výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV (1976), ktorá sa pod jeho vedením a v spolupráci s renomovanými archeológmi významne podieľala na archeologických výskumoch Spiša (podchytil vyše 200 lokalít). Viac rokov sa venoval výskumu na Čingove (Hradisko I), kde sa doložilo osídlenie od praveku do 13. storočia. Cenný je objav slovanského predveľkomoravského hradiska pri Hoteli Flóra. 16. decembra 2000 mesto Spišská Nová Ves Františkovi Javorskému udelilo „Cenu mesta za rok 2000" in memoriam za rozvoj a propagáciu mesta, aktivity v prospech mesta ako archeológa, historika i poslanca, za osobnú angažovanosť v objavovaní prehistórie mesta, za neúnavný dlhoročný výskum intravilánu mesta i jeho okolia, výskumy kostolov a kaplniek, objav nástennej maľby v rímskokatolíckom kostole Nanebovzatia Panny Márie. Cenu prevzala manželka Eva Javorská.

V mladšej dobe železnej - laténskej sa prejavujú snahy bojových Keltov získať kontrolu nad bohatými rudonosnými oblasťami. Spiš osídlili nositelia púchovskej kultúry. Známe sú doklady produkcie mincí z Hrabušíc (Pod Zelenou horou). Archeológ Marián Soják sa domnieva, že tu pravdepodobne existovala minciarska dielňa. Výskyt mincí Eraviskov (keltského kmeňa) v Hrabušiciach dokladá obchodné kontakty s južnými oblasťami. Zo Spišskej Novej Vsi poznáme ojedinelé nálezy zlatých a strieborných keltských mincí.

Hlinená šálka z doby železnej zo Spišskej Novej Vsi (Zdroj: Múzeum Spiša)

Doba rímska

Na začiatku tejto doby pokračoval vývoj púchovskej kultúry. Kontakty s provinciami Rímskej ríše sa prejavovali v dovoze kovových a hlinených výrobkov. Do začiatku 3. storočia patria pomerne početné črepy červenej rímskej keramiky terra sigillata z polohy Smižianska roveň neďaleko Spišskej Novej Vsi. Svedectvom obchodu sú aj dve bronzové mince zo Spišskej Novej Vsi s podobizňou Constantia II. (323 - 361) a Constansa (333 - 350). Väčšina sídlisk je z konca rímskej doby, napr. v polohách Modrý vrch, Zimná ulica, Nižný Levočský potok, pri Redute, Pri Sv. Trojici, Kudlovec, Ulica Odborárov, Nad Medzou a Malé pole.

Červená rímska keramika terra sigillata zo Smižian (Zdroj: Múzeum Spiša)

Slovania vstupujú do dejín

Zistilo sa, že starí Slovania sa pri presune na západ od svojej pravlasti usadili už začiatkom 6. stor. v Hornádskej kotline. V lokalite Pod Kudlovcom v Spišskej Novej Vsi boli preskúmané pozostatky príbytkov našich najstarších slovanských predkov. Druhá kolonizácia Spiša prebiehala v 7. - 8. storočí. Najintenzívnejšie osídlenie bolo v oblasti Čingova v Slovenskom raji, kde bolo vybudované rozsiahle hradisko. Opevnenú plochu s rozlohou asi 12 hektárov tvorí vlastné hradisko (400 x 300 m) a predhradie (Podhradisko). Až do pol. 9. stor. bolo jediným správnym, kultúrnym a hospodárskym strediskom v Podtatranskej oblasti. Vpádom veľkomoravských vojsk na Spiš zaniklo. V 2. pol. 9. stor. boli vybudované hradiská na Čingove a na Dreveníku, na ktorých pretrval život až do 13. storočia. V tomto období prijali obyvatelia Spiša kresťanstvo. Slovanská kultúra pretrvala až do pripojenia Spiša k uhorskému štátu.

Strieborná náušnica z Čingova (Zdroj: Múzeum Spiša)

Rímske mince z okolia Spišskej Novej Vsi (Zdroj: Múzeum Spiša)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- JAVORSKÝ, František: Kronika písaná v zemi. In: ŽIFČÁK, František a kol.: Kronika mesta Spišské Podhradie slovom a obrazom. Spišské Podhradie, 1999, s. 5 – 11.
- JAVORSKÝ, František: Z nepísaných dejín Smižian. In: ŽIFČÁK, František: Smižany. Levoča: Modrý Peter, 1993, s. 14 – 29.
- PIETA, Karol: Spiš vo včasnej dobe dejinnej. In: Terra Scepusiensis. Stav bádania v dejinách Spiša. Levoča – Wroclaw, 2003, s.149 – 161.
- SOJÁK, Marián: Stručné dejiny Spiša od najstarších čias po rozhranie letopočtov. In: Terra Scepusiensis. Stav bádania v dejinách Spiša. Levoča – Wroclaw, 2003, s. 114 – 147.
- ŽIFČÁK, František: Za Františkom Javorským. In: Z minulosti Spiša - Ročenka Spišského dejepisného spolku, Zost. Ivan Chalupecký, VII. - VIII, 1999/2000. Levoča 2001, s. 241 - 243.

SPIŠSKÁ NOVÁ VES VSTUPUJE DO DEJÍN

SPIŠ V STREDOVEKU

Po zániku Veľkej Moravy, ku ktorej patrila aj oblasť Spiša, sa územie dnešného Slovenska postupne stalo súčasťou uhorského kráľovstva. Zo Spiša sa v druhej polovici 12. storočia stáva samostatná administratívna jednotka Spišský komitát so sídlom župana na Spišskom hrade. V 13. - 14. storočí sa vytvára Spišská stolica ako inštitúcia spišskej šľachty. Zvláštnu jednotku tvorila Stolica spišských kopijníkov (Malá župa) s centrom v Spišskom Štvrtku.

Belo IV. pozýva na Spiš nemeckých kolonistov

Od polovice 12. storočia, najmä však po plienení Tatármi v rokoch 1241 - 42, prichádzajú na Spiš početní nemeckí kolonisti, ktorí nadobúdali výsadné postavenie a vytvorili si Spoločenstvo spišských Sasov pozostávajúce z 24 miest. Existovalo len do začiatku 15. storočia.

Podľa zachovaných dokumentov z 13. storočia je známe, že Spiš pomerne často spravovali niektorí členovia kráľovskej rodiny. Už na začiatku 13. storočia dostáva Spiš ako údel kráľovič Koloman, druhorodený syn Ondreja II. Istý čas ho spravovala manželka kráľa Ladislava IV., kráľovná Izabela a tiež kráľova matka Alžbeta. V roku 1412 panovník Žigmund Luxemburský rozhodol sa dať časť územia s Ľubovniansko-podolínskym panstvom do zálohu poľskému kráľovi Vladislavovi II. Jagelovskému. Spišská Nová Ves ako zálohované mesto sa stala súčasťou Provincie XIII spišských miest. Tento stav trval až do roku 1772.

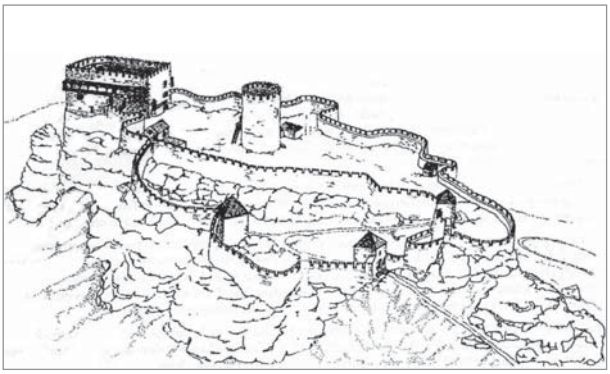

Spišský hrad - sídlo spišského župana (Rekonštrukcia: Andrej Fiala)

PRVÉ OSADY V LOKALITE MESTA

Jazykovedné doklady (vodopisné, miestne a chotárne názvy), ako aj archeologické doklady svedčia o osídlení Spiša v 9. - 11. storočí slovanským obyvateľstvom. Nemci, podobne ako Maďari, prišli na Spiš až v 12. storočí a tieto názvy prevzali od Slovienov. Historici dokazujú, že za panovania Gejzu II. (1141 - 1161) prišli Flanderčania aj na Spiš. Slovanské obyvateľstvo ich nazvalo Nemci (čiže prišelci nemí, pretože im nerozumeli). Usadzovali sa ako poľnohospodárske obyvateľstvo v oblastiach dosiaľ neosídlených, alebo len málo osídlených Slovanmi.

Vďaka archeológii je dnes možné dokázať, že územie mesta bolo v minulosti husto osídlené. Obyvateľstvo žilo v osadách Brusník - v údolí potoka Brusník, Stojan - na západnom svahu Kudlovca v okolí Podskaly, Kozma - na južnom svahu Blaumontu (Modrého vrchu), Swanis a Šág - v polohe Šestnástka. V súvislosti s menom Šág sa spomína aj kláštor (zem mníšok a dvor mníšok - Nonnenfeld, Nonnenhof). Osady Kozma a Šág sa spomínajú v najstarších pozemnoknižných záznamoch. Obyvatelia týchto osád sa schádzali na bohoslužbách v spoločnom kostole sv. Ladislava (postavený v roku 1077 - 1097).

PLIENENIE TATÁRMI

Smutné udalosti, ktoré sa odohrali v prvej štvrtine roku 1241 na území Uhorska a Poľska, neobišli ani územie Spiša. Poľský kráľ Boleslav s manželkou Kunigundou, dcérou uhorského kráľa Belu IV., našiel útočište pred hroznými Tatármi v Pieninách. Možno, že vtedy prenasledujúci Tatári vnikli popri Dunajci a Poprade na severný Spiš. Pravdepodobná je aj možnosť, že sa na Spiš dostali údolím Váhu alebo po porážke kráľa Belu IV. v bitke pri rieke Slaná na pustatine Muhi hore hornádskym údolím. Spišské obyvateľstvo sa zavčasu ukrylo na ťažko prístupnom mieste letanovských hôr v Slovenskom raji, kde sa nachádzali opevnenia zo staršieho obdobia. Od tohto času je toto miesto známe ako Skala útočišťa - latinsky Lapis refugii (dnes Kláštorisko - 744 m n. m.).

Tatári odvádzajú zajatcov a statok (Repro)

Úryvky z diela Mateja Vojtáša Tatárska pohroma

...Územie Spiša bolo vtedy pokryté hustými lesmi. Len kde-tu usilovné ruky vyrvali z neho kus po kuse a upravili tam polia a role. Pôvodné slovenské obyvateľstvo zaoberalo sa zväčša lovom a pastierstvom: žírne poľany, roztrúsené po svahoch hôr, sa tomu samy ponúkali, a zas obrovské lesné húštiny poskytovali výborný úkryt divej zverine. Medveď, diviak, rys neboli vtedy vzácnosťou, to najviac vábilo uhorských kráľov a veľmožov, preto zaberali spišské územie kus po kuse z poľskej dŕžavy a všade na hraniciach zakladali pohraničné strážne obce, v ktorých sa osádzali pohraniční strážcovia zvaní kopijníci, ktorí nepodliehali pod právomoc Spišského hradu, ale tvorili na základe kráľovských výsad osobitný okres, zvaný „Malá stolica", po latinsky „Parvus Comitatus" alebo „Sedes X Lanceatorum". Okrem nich boli tu aj iní osadníci, ktorí sa venovali popri baníctve i ždiareniu, t. j. klčovaniu lesov. Na Spiš ich osadil Gejza II., uhorský kráľ... Boli to Sasi, ktorí tvorili na základe kráľom im daných práv sami osebe „Saskú provinciu", nad ktorou teraz bdel saský gróf Arnold...

...Brieždilo sa, krvavá guľa slnca sa zjavila nad obzorom a v diaľke sme zbadali čosi ako hmlu, ale nebola to hmla, ale prach, zvírený kopytami tatárskych koní, ktoré ani víchor sa hnali rovno na môj hrad. Aj pri našom silnom opevnení zmocnilo sa nás strnutie, lebo množstvo koní bolo obrovské – celé širočizné okolie bolo nimi zaplavené – a začal som už vtedy pochybovať o našom víťazstve... Všetky obranné prostiedky boli prichystané, smolné fakle, horúca voda klokotom vrela v kotloch, piesok a popol sa pražil na železných platniach, skalomety napnuté, len ich pustiť. Ale o chvíľu sa všetko ukázalo slabé. Niekoľko tatárskych jazdcov sa s neuveriteľnou rýchlosťou blížilo k múrom...

...Veľké množstvo mojich bojovníkov bolo rozhádzaných v širokom okruhu okolo hradu, tackajúc sa medzi nimi, hľadal som živého, alebo aspoň ľahko zraneného. Nenašiel som, ale miesto toho nová hrôza ma zachvátila: každý môj bojovník mal odrezané uši a lebku... Usúdil som z toho, že Tatári dobili každého, kto mal ešte iskričku života v tele.

...Tatári majú zvyk, že poodrezávané uši zo zabitých nepriateľov posielajú vo veľkých kožených mechoch svojmu hlavnému chánovi...

...Takto nariaďoval Džingisov zákonník Jassa. Teda povolenie všetko brať, nielen zlato a iné bohatstvá, lež i ľudí, predovšetkým svieže, krásne dievčatá a ženy, dobytok, kone, slovom všetko, a čo sa nedalo odniesť, to zničiť, rozdrúzgať, spáliť, - takú slobodu dostalo celé vojsko, vedené pokorným chánom Batuom...

...Celá zem od východu až po Dunaj padla do rúk Tatárov, ktorí svoje víťazstvo využili s neuveriteľnou rýchlosťou a v očiach európskych národov s hroznou bezcitnosťou. Pustošili aj u nás, v kraji pokrytom lesmi a horami, ale v menšej miere, lebo obyvateľstvo si zachránilo aspoň holé životy útekom na neprístupné miesta...

...Ktože by vedel vypočítať a vymenovať úžasné množstvo ľudí, dedín, osád a hradov, ktoré im padli za obeť?...

...Mohutná kamenná hradba Vysokých Tatier akoby bola určovala smer ich postupu. Poprad, Stráže, Spišská Sobota boli ľudoprázdne... Dva prúdy Mongolov sa valia do Popradskej doliny, jeden od Popradu, druhý od Levoče. Všetky osady zhoreli do tla...

Skala útočišťa – Lapis refugii, takéto pomenovanie terajšieho ich úkrytu sa vydralo z hrdiel zostrašených ľudí vtedy, keď dookola, na západe, na severe i na východe, vznikali deň čo deň novšie a novšie požiare... Skala útočišťa, miesto, kam už pradávni obyvatelia tohto kraja sa ukrývali pred nepriateľmi, miesto, ktoré po celé stáročia pripomínalo, pripomína a bude pripomínať neopísateľnú hrôzu...

Naším najbezpečnejším miestom je dolina Kyseľa. Prístup do nej ani z jednej strany nie je ľahký... Väčšie množstvo zásob i ľudí sa mohlo poukrývať do jaskyne, ale aj medzi skaliská... Svahy Bieleho potoka sú síce miernejšie, ale tomuto cieľu vyhovejú znamenite...

Tatársky bojovník (Repro)

Mnohé osady boli vpádom Tatárov zničené. Keďže cez jarné mesiace sa musel spišský ľud ukrývať, nemohol sa venovať jarným prácam. Malo to za následok veľkú biedu a nedostatok, choroby.

Keď Tatári opustili Uhorsko, začali zachránení obyvatelia nanovo budovať svoje osady. Silný úbytok obyvateľstva sa vyrovnáva vlnou saského prisťahovalectva. Ako spomienku na záchranu pred Tatármi sa začal na Skale útočišťa stavať v roku 1305 kartuziánsky kláštor.

Noví osadníci

Od roku 1243 až do roku 1390 prisťahovali sa na Spiš vo väčších i menších skupinách noví osadníci (v starších listinách sú nazvaní „hospites" - hostia). Saskí kolonisti osídľujú aj pôvodné slovanské (slovenské) dediny s výhodnou polohou pri riekach a na križovatkách ciest so zámerom vytvoriť remeselnícko-obchodné strediská mestského charakteru. Vytvorili 24 spišských miest. Nemeckí kolonisti sa usadzovali aj v priamej blízkosti slovenských osád. Tak tomu bolo v prípade Spišskej Novej Vsi. Uhorskí králi udeľovali kolonistom rozsiahle privilégiá. Boli presvedčení, že krajinu možno pozdvihnúť len s hospodársky vyspelými a posilnenými mestami, preto dávali právne záruky na ochranu trhových osád a miest. Už Belo IV. výsadnou listinou zo 7. júna 1243 ustanovil spišského grófa, ktorý mal súdiť spišských Nemcov podľa saských zvykov na území zvanom Sumugh. Spišskí Nemci boli vyňatí zo súdnej právomoci spišského župana, ktorý bol kompetentný súdiť len peňažné a desiatkové spory a krádeže. Výsadnou listinou boli udelené aj hospodárske výsady: oslobodenie od platenia mýt a daní (okrem platenia všeobecnej dane záväznej aj pre šľachticov). V roku 1254 kráľ opäť potvrdil a posilnil uvedené privilégium.

Prvá písomná zmienka a vznik mesta

Najstaršia písomná zmienka o meste Spišská Nová Ves pochádza z 29. novembra 1268, kedy sa spomína v listine ostrihomského arcibiskupa Filipa osada pod názvom Nová Ves - de Villa Nova. Filip bol ostrihomským arcibiskupom v rokoch 1262 - 1272. Listina sa zachovala v odpise verejného notára Petra Petri z roku 1427. Text publikoval prvýkrát kňaz a historik Michal Schmauk (*20. 9. 1753 Spišská Nová Ves - †20. 4. 1853 Spišská Sobota) v diele Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Pars II, s. 224. Táto zbierka 332 listín z dejín Spiša vyšla až po jeho smrti v roku 1889 v Spišskom Podhradí. Z listiny sa dozvedáme,

že v menovanom roku bola v Spišskej Novej Vsi fara, teda aj kostol.

Je úplne isté, že rok 1268 nie je rokom založenia nášho mesta, pretože v stredoveku, kedy náboženský život hral veľkú úlohu, bolo treba určitý čas na to, aby sa vybudovala cirkevná správa a postavil kostol.

Zárodkom mesta mohla byť starobylá slovanská osada Iglov. Názov mala možno podľa pretiahnutého tvaru, pripomínajúceho ihlu (Chalupecký, 1971). Túto obec našli Maďari a jej názov prevzali do maďarčiny ako Igló. Tesne vedľa tejto osady sa asi okolo polovice 13. storočia, možno aj skôr, usadili nemeckí kolonisti (vedení comesom Eliasom) a nazvali túto obec Newendorf - Nová Dedina, Nová Ves. Iglov a Nova Ves žili vedľa seba ako samostatné celky až postupne splynuli. Dokazuje to výskyt pomenovania Iglozaza - čiže Saský Iglov koncom 13. storočia (v listine z roku 1297 sa spomína Jacobus de Igluzaza).

V PROVINCII SPIŠSKÝCH SASOV

25. augusta 1271 panovník Štefan V. vydal pre spišských Nemcov veľké privilégium, ktoré obsahovalo široko poňaté výsady v administratívno-správnej, súdnej ale i hospodárskej oblasti.

Privilégium priznalo spišským Nemcom právo na samosprávu. Na jeho základe vznikla Provincia spišských Sasov na čele s grófom so sídlom v Levoči, ktorej súčasťou sa stala aj Spišská Nová Ves. Privilégium sa stalo základom toho, že z bývalých osád sa sformovali mestečká, ktoré boli vyňaté spod právomocí kráľovského župana. Slobodne si mohli voliť richtára, mestskú radu i farára.

Panovník vyňal spišských Nemcov spod kompetencie uhorských zákonov a umožnil im, že pri súdení mohli uplatňovať vlastné zvykové právo, neskôr známe ako Zipser Willkür. (Najstarší rukopis tohto práva pocha-

Spoločenstvo spišských Sasov v r. 1317 (Autor: Miroslav Ševík)

PREHĽAD DEJÍN

1077	postavený kostol sv. Ladislava (dokončený za kráľa Kolomana 1097)
1141 – 1161	za vlády Gejzu II. príchod prvej vlny nemeckých kolonistov na Spiš
1241 – 1242	vpád Tatárov a pustošenie Spiša, časť obyvateľov sa zachránila na Lapis refugii
1243	výsadná listina Belu IV. spišským Sasom s ustanovením spišského grófa
29. november 1268	prvá písomná zmienka o meste Spišská Nová Ves, listina ostrihomského arcibiskupa Filipa prvýkrát spomína obec de Villa Nova – Nová Ves
25. august 1271	Štefan V. vydal veľké privilégium spišským Sasom, čo umožnilo aj mestský vývoj Spišskej Novej Vsi
1297	prvýkrát sa vyskytuje pomenovanie Iglozaza - - Saský Iglov, čo dokazuje, že slovenská obec Iglov a nemecká Nová Ves splynuli
1312	prvá zmienka o ťažbe rúd
1317	Karol Róbert z Anjou potvrdil a upravil veľké privilégium spišských Sasov

Matej Vojtáš, pseud. Spišák, Spišiak
(3. 10. 1904 Spišská Belá - Šarpanec – 22. 5. 1968 Spišská Nová Ves)
spisovateľ, regionalista, učiteľ, osvetový pracovník

Absolvoval učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi (1919 – 1923). Vo veku 30 rokov začal písať historickú prózu. Ako prvý v slovenskej literatúre zobrazil udalosti z rokov 1241 - 1242 a priblížil pohnuté doby tatárskeho plienenia. Jeho román Tatárska pohroma (Martin, 1943), ktorý napísal na základe rozsiahleho štúdia regionálnych dejín Spiša i Uhorska (hlavné postavy sú prevzaté z histórie), je rozdelený na 4 časti (Krvavý meč, V horde Batu-chána, Vyvrátený trón a Skala útočišťa). Zobrazil v ňom hrdinský odpor obyvateľov Spiša, ktorí sa uchýlili na neprístupnom mieste v Slovenskom raji. V 2-zväzkovom románe Kumánska krv (Martin, 1947), z obdobia vlády nešťastného uhorského kráľa Ladislava IV. (1272 – 1290), zachytáva spustošenie Spišskej Kapituly a Spišského hradu Kumánmi. Jeho ďalšie historické romány, poviedky, fresky a dramatické pokusy (napr. Pán Váhu a Tatier, Matej Bašo, Smrť Přemysla Otakara II. a i.) ostali v rukopise. Je autorom asi 70 článkov k dejinám Spiša a prvej po slovensky napísanej monografie o Spišskej Novej Vsi: Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopisnej monografii (1957). Po obsahovej stránke je zatiaľ neprekonanou prácou v novodobej historickej produkcii o našom meste. Bol všestrannou osobnosťou - amatérsky sa venoval maľbe (je autorom asi 60 obrazov, obľuboval krajinky zo Spišskej Novej Vsi a Slovenského raja), hral na organ, fotografoval, venoval sa amatérsky archeológii. Spolupracoval s AÚ SAV v Nitre. Priamo inicioval vznik Vlastivedného múzea v Spišskej Novej Vsi (dnes Múzeum Spiša), ktorý sídli v historicky najcennejšej budove námestia známej ako Provinčný dom XVI spišských miest. V rokoch 1955 – 1968 bol ustanovený za jeho stáleho pracovníka a prvého riaditeľa.

dza zo Spišskej Soboty). Odvolávacím súdom bola Provincia spišských Sasov. K hospodárskym výsadám patrila „sloboda chytať ryby vo vodách, poľovať na poliach a v lesoch, možnosť slobodne klčovať lesy a premieňať ich na vlastnú potrebu“. Pre Spišskú Novú Ves bolo najvýznamnejším „právo vyhľadávať rudy a kovy a ťažiť ich“. Z osobnej slobody mali právo vlastniť a scudzovať majetok, právo dedenia, právo študovať a vykonávať rôzne zamestnania, právo sťahovať sa, právo zúčastňovať sa na samospráve mesta a provincie. Kráľ spišským Nemcom feudálne dávky neodpustil, ale upravil ich jednotnou výškou pozemkovej dane pre celú provinciu na 300 hrivien striebra ročne, ktorú si mali mestečká rozdeliť. Aj ich vojenské povinnosti boli konkrétne vymedzené na 50 kopijníkov, ktorých museli v prípade vojny vyzbrojiť. Medzi povinnosti patrila aj povinnosť každoročne vymieňať mince za kráľovské. Určite to ovplyvnilo rozvoj trhu.

Uhorský kráľ Karol Róbert z Anjou ocenil, že Spišiaci mu pomohli poraziť v roku 1312 v bitke pri Rozhanovciach Omodejovcov tým, že v roku 1317 potvrdil spišským Nemcom veľké privilégium z čias Štefana V. a rozšíril tieto slobody na 43 miest. Provincia sa začína nazývať Spoločenstvo 24 kráľovských miest (Communitas 24 regalium civitatum). Na jeho čele stál spoločný richtár, zv. gróf. Názov sa pravdepodobne vžil pod vplyvom cirkevného združenia - Bratstva farárov 24 kráľovských miest.

Rekonštrukcia kláštora z Letanoviec - Kláštoriska, ktorý sa začal stavať v r. 1305 (Podľa: Michal Slivka)

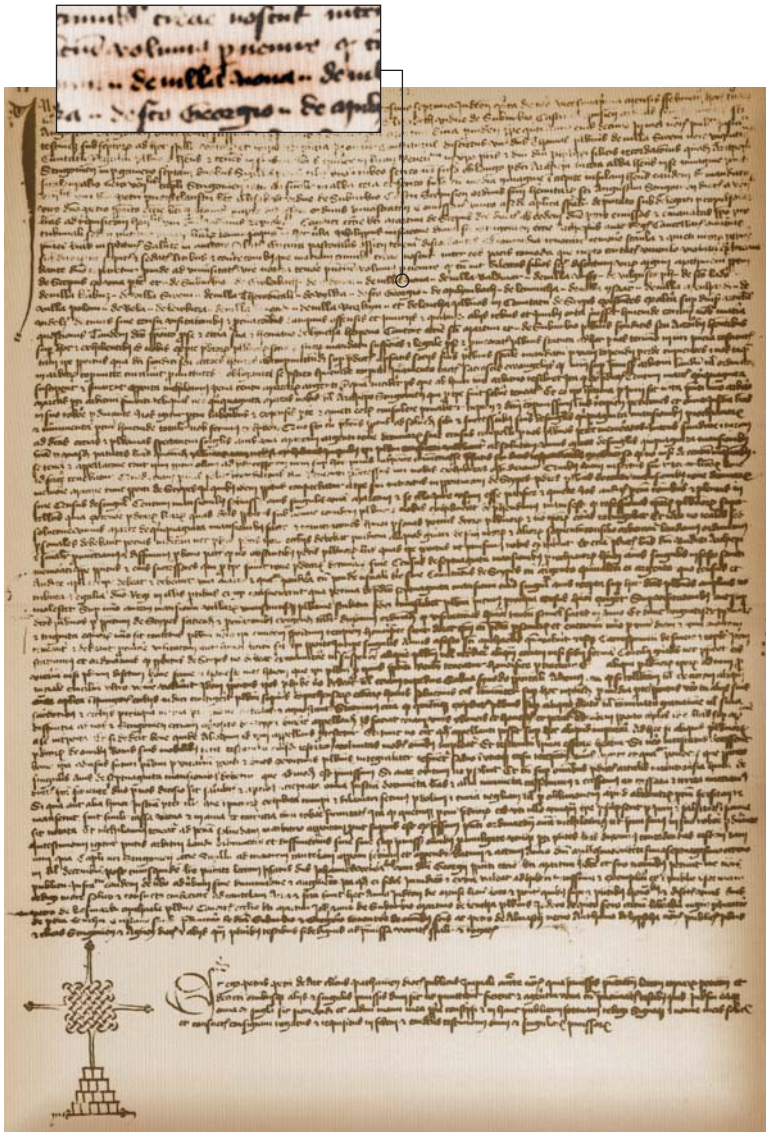

Prvá písomná zmienka o meste Spišská Nová Ves z r. 1268 (listina a detail "de villa nova")

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív MV SR v Levoči – pobočka Spišská Nová Ves.
- Preklad privilégii Štefana V. spišským Sasom (autor: I. Chalupecký). In: *Dejiny Popradu.* Košice: ORIENS, 1998, s. 55 – 58.
- ELIAŠ, Michal: Nechoďte po vlastnej domovine ako cudzinci! In: *Slovenské národné noviny,* č. 21, r. 15 (19), s. 5.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Spišská Nová Ves a okolie.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, 122 s.
- MAREK, Miloš: Saxones nostre de Scepus: K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši. In: *Terra Scepusiensis. Stav bádania v dejinách Spiša.* Levoča – Wroclaw 2003, s. 353 - 365.
- PETRÍK, Ján: *Slovenský raj. Náčrt histórie a osobností Slovenského raja.* Spišská Nová Ves 2006, s. 243.
- *Slovenský biografický slovník, VI. zv.,* Martin: MS, 1994, s. 305.
- *Spišská Nová Ves I.* Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta. Zost. Jozef Kuruc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 16 – 27.
- *Spišské mestá v stredoveku.* Zost. Richard Marsina. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 11 – 32.
- ŠTEVÍK, Miroslav: *Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša (Stredoveký Spiš).* St. Ľubovňa, 2005.
- VOJTÁŠ, Matej: *Osídlenie Spiša, vznik spišských miest.* Študijné materiály.
- VOJTÁŠ, Matej: *Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopisnej monografii.* Spišská Nová Ves, 1957, 135 s.
- VOJTÁŠ, Matej: *Tatárska pohroma, 3. vyd.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, 624 s.
- VOJTÁŠ, Matej: *Vpád Tatárov do Karpatskej kotliny.* Študijné materiály.

Reprodukcie:

Podľa: Obrázková kronika, Uhorská kronika majstra Jána z Turca, Kronika Slovenska I.časť.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

STREDOVEKÁ SPIŠSKÁ NOVÁ VES

CHOTÁR A VZHĽAD GOTICKÉHO MESTA

Mesto Spišská Nová Ves dostalo do vienka rozľahlý lesný majetok s nemalým nerastným bohatstvom. Rozloha mestských lesov sa udávala okolo 7 550 hektárov, čo ho radilo medzi bohatšie mestá. Mestské lesy hraničili na juhu s hradným panstvom Krásna Hôrka a bohatým mestom Dobšiná, na východe s chotármi Vondrišľa (Nálepkova), Tepličky a Markušoviec, na severe s mestom Levoča a na západe s chotármi Iliašoviec a Smižian.

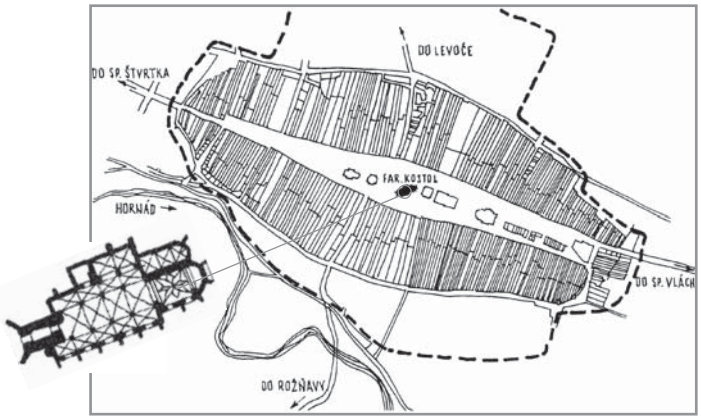

Pôdorys stredovekého mesta a pôdorys Rímskokatolíckeho farského kostola Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi

Jedným z charakteristických znakov dnešného mesta je jeho dlhé a široké námestie šošovkovitého tvaru. Námestie prekonalo aj ďaleko významnejšie námestia Košíc a Prešova. Vytvorilo sa postupne v priebehu konca 13. a v 14. storočí. Jeho rozmery sú približne 800 x 150 m v širšom profile. Mesto sa obmedzilo iba na zástavbu po oboch stranách námestia a urbanisticky sa nerozširovalo do hĺbky a šírky. Dĺžka námestia pokrývala nároky na rozvoj mesta, ktoré navyše bolo dlho v tieni slobodných kráľovských miest Levoče a Kežmarku. Uprostred mesta bol postavený kostol Nanebovzatia Panny Márie. Architektúra kostola kladie jeho stavbu do 14. storočia. Pravdepodobne ho stavali tí istí majstri ako levočský kostol sv. Jakuba. Bol vybudovaný na mieste spomínaného staršieho kostola z čias sv. Ladislava. Na kostolnom dvore stála budova fary s cirkevnou školou, v blízkosti ktorej bola studňa. Pôvodný cintorín bol v 15. storočí ohradený kamenným múrom. Z jeho vonkajšej strany postavili domy obchodníci. V oblasti námestia sa koncentrovala hutnícka a kováčska činnosť, nachádzala sa na ňom kovolejárska a zvonolejárska dielňa. Na námestí sa konali trhy, uzatvárali obchody a sústreďovala reprezentácia mesta. Do mesta sa vchádzalo štyrmi bránami: Levočskou, Rožňavskou, Vyšnou a Nižnou (alebo Mlynskou). Po udelení privilégií mestu v druhej polovici 14. storočia sa buduje opevnenie. Podľa posledných archeologických výskumov projektované opevnenie malo po obvode dĺžku asi 3 240 m, spomínané 4 brány a 44 bášt. Múr bol široký 120 cm a 200 cm vysoký, priekopa bola široká 6 m a 2 m hlboká. Archeológom sa podarilo odkryť základy dvoch bášt a časť pôvodného múru.

MESTSKÉ VÝSADY

Ľudovít I. Veľký z rodu Anjou (Repro)

Roky vlády uhorského a poľského kráľa Ľudovíta I. Veľkého (1342 - 1382) boli dôležitým obdobím pre Spišskú Novú Ves na privilégiá, ktoré ovplyvnili charakter mesta a jeho rozvoj. 6. decembra 1380 udelil kráľ mestu právo konať slobodné týždenné trhy každú sobotu. Slobodným banským mestom sa Spišská Nová Ves stala v roku 1382, kedy kráľ udelil mestu banské právo. V prevažne poľnohospodársko-baníckom meste sa rozrástla postupne remeselná výroba.

Ďalšie významné privilégium mestu na jeho žiadosť udelil kráľ Žigmund Luxemburský dňa 30. júla 1408, kedy mu povolil konať každý rok týždenné trhy a jeden výročný trh (15. augusta). Toto právo kráľ potvrdil zvláštnou listinou aj 28. septembra 1412. Trhy v tých časoch trvali aj niekoľko týždňov a obchodníci ich využívali veľmi často. Na výročné trhy prichádzali obchodníci nielen zo Spiša, ale aj Šariša, Gemera a Liptova, ale i z Poľska, Rumunska a Ruska. Spišská Nová Ves ležala v tesnej blízkosti hlavných obchodných ciest. Výhodným artiklom na týchto trhoch bolo železo a meď, ktoré mali svoj pôvod v mestských lesoch,

Listina zo 6. decembra 1380, ktorou Ľudovít I. povoľuje obyvateľom mesta konať slobodné týždenné trhy (Štátny archív MV SR Levoča – pobočka Spišská Nová Ves)

SLÁVNA ZVONOLEJÁRSKA DIELŇA A KONRÁD GAAL

V Spišskej Novej Vsi bola založená v roku 1357 jediná zvonolejárska dielňa na Spiši. Ako jej zakladateľ sa uvádza Konrád Gaal. Kráľ Ľudovít I. Veľký ho 1. augusta 1357 oslobodil od „všetkých tiah", pretože Konrád Gaal odlial vo Vyšehrade veľký zvon. Za jeho umelecké dielo ho povýšil do šľachtického stavu. Udelené výsady mu zaručovali slobodný výber bydliska. Spolu s bratom Jánom a Mikulášom sa usadil v Spišskej Novej Vsi. Každý kostol potreboval zvony a kovovú krstiteľnicu, a tak kovolejári nemali o prácu núdzu. Z novoveskej dielne vychádzali zvony s jemnou ornamentálnou výzdobou. Tvorili ju horizontálne pásy, ktoré zdôrazňovali architektúru zvona a votívne texty. Krstiteľnice mali tvar románskeho kalicha. Pozostávali z dvoch osobitne liatych častí: z hornej kupy a dolnej kónicky sa rozširujúcej nohy ukončenej prstencovým nodusom (okrúhly článok na drieku bohoslužobnej nádoby). Boli bohato zdobené figurálnymi reliéfmi, hlavami apoštolov, mincami, pečatidlami, krížom a pod. V roku 1369 Konrád Gaal v svojej záveti zriaďuje základinu 12 zlatých pre udržiavanie kaplnky a kaplána. Neskôr pri kaplnke založil špitál (nemocnicu pre chorých, chudobných a starých). Kaplnka a špitál sa nachádzali na dnešnej Levočskej ulici, mimo mestského opevnenia pri Levočskej bráne. V dielni pracovali z gaalovskej rodiny Mikuláš, Matej, Vincent a Pavol. Z ďalších majstrov zvonolejárov sú známi hlavne Ján Weygel a Ján Wagner. Ján Weygel bol zaťom Konráda Gaala. Narodil sa v Spišskej Novej Vsi. Pred rokom 1390 ulial v Krakove dva zvony pre tamojší kostol sv. Márie. Jeho poslednou datovanou prácou je zvon Urban z roku 1426 zo Spišskej Kapituly. Majstrom gaalovskej dielne, ktorý sa do rodiny tiež priženil, bol Ján Wagner. Pracoval v dielni v rokoch 1475 až 1516. Bol posledným zvonolejárom a patril k popredným mešťanom.

Špitálna kaplnka založená Konrádom Gaalom (súveký nákres z r. 1501 - Repro)

ale obchodovalo sa aj so surovými kožami, lojom, voskom, medom, pivom, súknom a i. Meď zo Spiša sa neskôr zjavuje v Krakove. Ťažila sa v blízkosti mesta v oblasti dnešnej Novoveskej Huty.

Mestu sa podarilo, podobne ako Kežmarku, využiť vpád husitov na to, aby podstatne rozšírilo svoje výsady, ba získalo aj nové. Dvaja konšeli mesta živo vylíčili kráľovi škody, ktoré mestu spôsobili pri svojom vpáde na Spiš husiti na jar 1433. Uviedli, že husiti zničili mestský archív so všetkými privilégiami a preto žiadali, aby im panovník potvrdil výsady novou listinou. Pravda, zničenie listín bolo len predstierané. Takmer všetky významnejšie listiny mesta spred tohto obdobia sa zachovali dodnes. Kráľ Žigmund Luxemburský nevyšetril dôkladne pravdivosť ich údajov a 6. decembra 1435 vydal pre Spišskú Novú Ves novú listinu, ktorou obnovil a potvrdil staré privilégiá mesta. Povolil občanom voľne dobývať striebro, železo, meď, olovo a s tým voľne obchodovať. Ďalej udelil mestu právo konať tri výročné trhy: jeden na jar (v nedeľu Letare), druhý 15. augusta a tretí na sv. Martina 11. novembra. Potvrdil im aj právo na týždenné trhy, ktoré sa mali konať namiesto soboty každý pondelok. Občania mohli voľne využívať lesy pre vlastnú potrebu a pre bane. Kráľ ich oslobodil od platenia tridsiatku. V prípade nejakého sporu ich mohol súdiť len vlastný richtár a rada. Najväčší význam pre mesto malo právo na prevažovanie tovaru a právo skladu pre ľahké a stredné vozy. Vcelku možno povedať, že Spišská Nová Ves získala v roku 1435 významnejšie privilégium ako Kežmarok.

V ZÁLOHU POĽSKÉHO KRÁĽA

Kráľ Žigmund Luxemburský (Repro)

Vývoj nášho mesta podstatne ovplyvnila skutočnosť, že Spišská Nová Ves a ďalšie mestá Spiša sa dostali do područia poľských kráľov, ako záloh za peniaze, ktoré boli požičané uhorskému kráľovi Žigmundovi Luxemburskému (synovi českého kráľa Karola IV.). Žigmund bol nemeckým kráľom a svoju pozornosť zameriaval na európsku politiku. Zvolal kostnický koncil (1414 - 1418), ktorého temnou stránkou bolo upálenie Jana Husa. Krátko bol českým kráľom a rímskym cisárom. Ako uhorský kráľ (1387 - 1437) mal žičlivú politiku voči mestám. Pre časté vojny bol neustále vo finančnej tiesni.

V roku 1395 viedol vojnu proti Turkom, ktorí ho v nasledujúcom roku porazili pri Nikopoli. Od roku 1411 bol vo vojne s Benátkami o pobrežie Dalmácie. Aby mohol vo vojne pokračovať, požičal si peniaze od poľského kráľa Vladislava II. Jagelovského.

Boli v príbuzenskom pomere. Zobrali si za prvé manželky dcéry kráľa Ľudovíta I. Veľkého: Máriu mal za manželku Žigmund Luxemburský (zomrela v roku 1395 bez zanechania potomkov) a mladšiu Hedvigu - Jadvigu Vladislav II. Jagelovský (zomrela v roku 1399). Menovaní králi tak mali spory kvôli uhorskému trónu a Rádu nemeckých rytierov, ktorý musel Žigmund ako rímsko-nemecký cisár ochraňovať.

Žigmund Luxemburský dal vyhotoviť v Záhrebe, kde sa práve zdržiaval počas vojenského ťaženia proti Benátkam dňa 8. novembra 1412 príslušnú zálohovú listinu. V latinsky písanej listine podrobne uvádza spišské mestá a hrady, ktoré dáva do zálohu, ako aj podmienky, spôsob výmeny zo zálohu a vrátenie dlžoby. Podľa doslovne upraveného slovenského prekladu Jozefa Vojtasa a Petra Ratkoša vieme, že sa v listine uvádza aj výška zálohu.

„My, Žigmund z Božej milosti rímsky kráľ, vždy vznešený a uhorský kráľ atď. oznamujeme všetkým, ktorým vedieť patrí, že sme titulom skutočnej pôžičky získali od najjasnejšieho panovníka, pána Vladislava, poľského kráľa a jeho prelátov a veľmožov a v hotovosti dostali 37 000 kôp širokých českých groší razenia a čísla, dobrej a spravodlivej váhy..." Poľský šľachtic Pavol Gladysz, ktorý vedel po maďarsky, uvedenú sumu odovzdal Žigmundovi.

Zo spišských hradov patrili do zálohu Ľubovniansky hrad s mestom Stará Ľubovňa, Podolínsky hrad s osadami k nemu patriacimi a Hniezdne. Osobitne sa spomína 13 spišských miest: Spišská Belá, Ľubica, Vrbov, Tvarožná, Poprad, Stráže pod Tatrami, Veľká, Spišské Vlachy, Spišské Podhradie, Spišská Nová Ves, Ruskinovce, Matejovce pri Poprade a Spišská Sobota. Zálohované mestá netvorili jednoliaty geografický celok. Boli roztratené po celom Spiši a vytrhnuté zo Spoločenstva 24 kráľovských spišských miest.

Dva mesiace pred vrátením požičanej sumy mal to uhorský kráľ oznámiť na hrad Ľubovňa listinou, ktorú mali doručiť zástupcovia mesta Levoča a Košíc. Peniaze mali dopraviť na hrad Nedeca, tu ich mali zástupcovia Poľska prepočítať a odviezť na hrad

PREHĽAD DEJÍN

1357	Konrád Gaal otvoril v meste zvonolejársku dielňu, ktorá rozvíjala svoju činnosť do roku 1516. Založil tiež kaplnku a špitál.
6. december 1380	Ľudovít I. Veľký udelil mestu právo konať týždenný trh.
1382	Spišská Nová Ves sa stáva slobodným banským mestom.
14. júl 1397	Uhorský kráľ Žigmund Luxemburský (1387 – 1437) uzavrel v Spišskej Novej Vsi mier s poľským kráľom Vladislavom II. Jagelovským.
30. júl 1408	Mesto získalo od kráľa privilégium konať týždenné trhy a jeden výročný trh. Privilégium potvrdil kráľ v roku 1412.
22. apríl 1410	Kráľ oslobodil mešťanov Spišskej Novej Vsi od platenia kráľovského mýta.
8. november 1412	Ľubovniansko-podolínske panstvo a 13 spišských miest bolo zálohovaných poľskému kráľovi Vladislavovi II. Jagelovskému.
12. január 1413	Spišská Nová Ves sa dostala do správy poľského kráľa a stala sa súčasťou Provincie XIII spišských miest.
1419	Konalo sa neúspešné rokovanie kráľov s cieľom navrátiť zálohované mestá.
18. apríl 1423	Kráľ na žiadosť rómskeho vajdu Ladislava požiadal všetky usadlosti, aby pokojne prijali skupiny rómskeho obyvateľstva.
1425	Spomínajú sa dobročinné spolky Bratstvo Panny Márie a Bratstvo Najsvätejšej Trojice, ktoré mali charitatívny ráz.
1433	Mestu narobili škody husiti.
6. december 1435	Zástupcovia mesta Erazmus Halbschuch a Herman Ungeraten získali od Žigmunda Luxemburského obnovenie a potvrdenie starých privilégií Spišskej Novej Vsi. Kráľ udelil mestu ďalšie významné privilégiá. Povolil mestu konať tri výročné trhy.

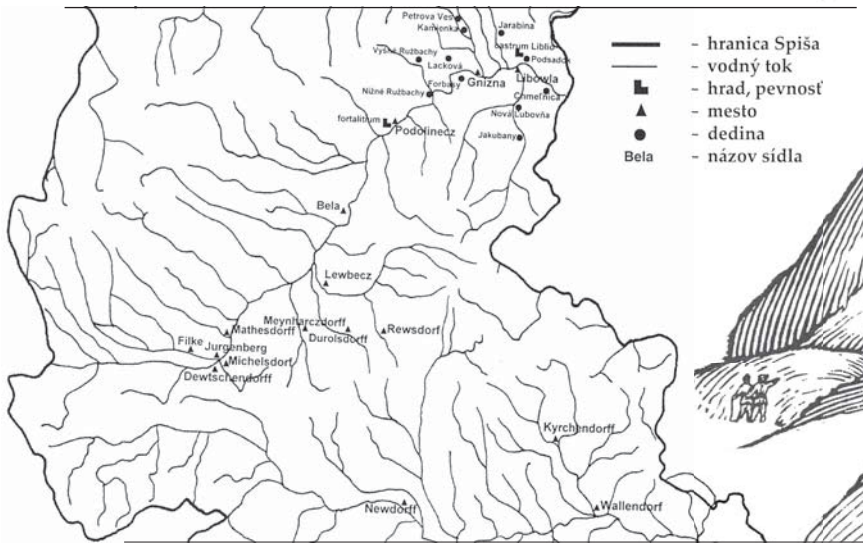

Mapa zálohovaných spišských miest s názvom mesta Newdorff (Autor: Miroslav Števík)

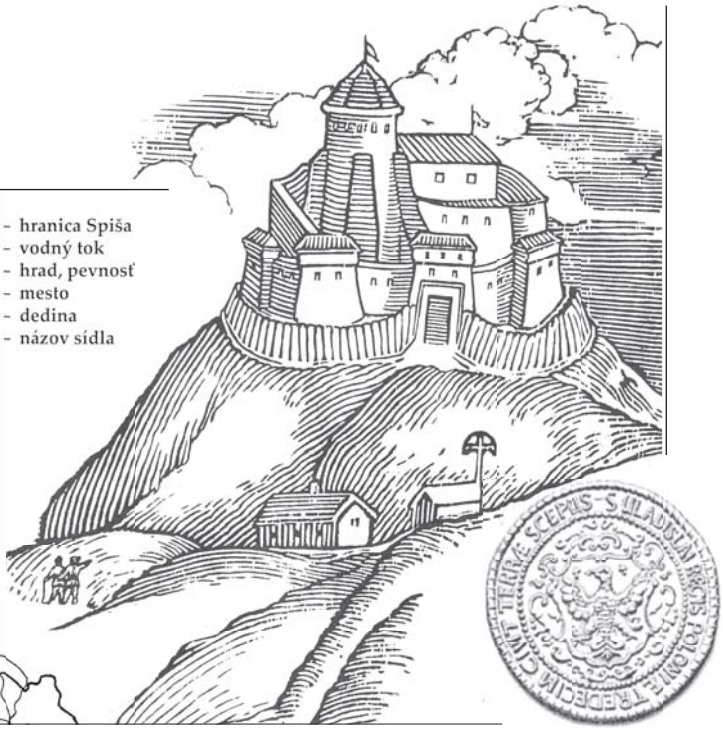

Ľubovniansky hrad – sídlo správy zálohovaných miest a pečať Provincie XIII spišských miest (Repro)

Zo zálohovej listiny z 8. novembra 1412

...so všetkými náležitosťami a patričnosťami, plodmi, úžitkami, príjmami, právomocami, dočasnými majetkami, poliami, lúkami, stromami, planinami, lesmi, hájmi, úľmi, tôňami, rybníkmi, plesami, močiarmi, vodami a vodnými tokmi, mlynmi a úžitkami, dubinami, borinami, kríkami, hájmi, húštinami, vtáčiskami, loviskami, riadnymi porubmi, prípadnými porubmi, so všetkými príslušenstvami a patričnosťami, nech sa volajú akokoľvek, nerezervujúc pre seba alebo našich nástupcov v týchto nijaký majetok alebo úžitok, zálohujeme a ako kauciu sme položili znením prítomnej (listiny), keď k tomu pristúpili i vôľa našich prelátov a barónov. Tak, že pán Vladislav, kráľ poľský, má moc užívať a tešiť sa z užívania bez akejkoľvek pochybnosti všetkých užitkov a príjmov tu spísaných. A toho aj všetci obyvatelia a miest a spomínaných osád majú počúvať ako nás a jednotlivé poplatky, príjmy a príležitostné poruby dovtedy, kým od neho alebo od niekoho z nich nevykúpime majetky, hrady mestečká mestá a osady...
...Sľubujeme nad to dobrou vierou a v našom kráľovskom slove, že tieže majetky a mestá i osady od všetkých krívd a útokov akýchkoľvek cudzincov budeme chrániť a hájiť, aj keď nebudeme ich vlastníkmi, dokiaľ tenže pán Vladislav, kráľ poľský a jeho nástupcovia si ich zachovajú...

Czorsztyn. Listinu opatrili pečaťou mnohí uhorskí šľachtici. Uvádza sa, že bola opatrená 14 visiacimi pečaťami a uprostred bola pečať uhorského kráľa. Originál listiny sa nachádza v Biblioteke Czartoryski v Krakove. Tento výnimočný stav nebol len krátkodobou záležitosťou, ale trval celých 360 rokov. Mestá zostali v područí poľských kráľov až do roku 1772. Záloh nebol nikdy vrátený.
Spišská Nová Ves bola prevzatá do správy poľského kráľa 12. januára 1413. V tom čase bolo v meste 292 rodín.

Zmluva medzi Konrádom Gaalom a miestnym farárom (Štátny archív MV SR Levoča – pobočka Spišská Nová Ves)

Bronzová krstiteľnica z Rímskokatolíckeho kostola Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi z dielne K. Gaala a detail krstiteľnice (Foto Miloš Fiľa)

Zálohová listina z r. 1412 (Miroslav Števík)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív MV SR v Levoči – pobočka Spišská Nová Ves.
- GOJDIČ, Ivan: Spišské mestá a ich vývoj. In: *Terra Scepusiensis. Stav bádania v dejinách Spiša.* Levoča – Wroclaw 2003, s. 161 – 177.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Spišská Nová Ves a okolie.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 23 - 28.
- CHALUPECKÝ, Ivan: V poľskom zálohu (1412 – 1772). In: *Dejiny Popradu.* Košice: ORIENS, 1998, s. 63 – 108.
- MÜNNICH, Sandor: *Igló király korona és bányaváros története.* Spišská Nová Ves, 1896.
- RATKOŠ, Peter: Zálohovanie 13 spišských miest a Ľubovnianskeho panstva Poľsku. In: *Z prameňov našich dejín.* Bratislava: SPN, 1974, s. 61 – 62.
- SUCHÝ, Michal: Spišské mestá v poľskom zálohu. In: *Spišské mestá v stredoveku.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 55 – 84.
- ŠTEVÍK, Miroslav: *Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša (stredoveký Spiš).* Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum, 2005.
- VOJTAS, Matej: Spišská Nová Ves 360 rokov v zálohu poľských kráľov. In: *Spišská Nová Ves I. Zborník príspevkov k dejinám a výstavbe mesta.* Zost. Jozef Kuruc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 67 - 151.
- ŽIFČÁK, František a kol.: *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom a obrazom.* Spišské Podhradie, 1999.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

V PROVINCII XIII SPIŠSKÝCH MIEST (1412 - 1772)

SPRÁVA ZÁLOHOVANÝCH MIEST

Poľský starosta gróf Sebastian Lubomirski, správca zálohovaného Spiša v rokoch 1591 - 1613 a erb rodiny Lubomirských (Repro)

Zálohované spišské mestá vytvorili Provinciu XIII spišských miest. Na ich čele stál gróf volený zástupcami 13 miest. Gróf sa volil každý rok a mal najvyššiu správnu i súdnu právomoc. V zozname nachádzame sedemnástich grófov pôvodom zo Spišskej Novej Vsi, napr. Šimon (1475), Michal Koch (1534), Vít Fabiani (1550 a 1560), Gregor Hecht (1552 - 1553), Štefan Kupferschmidt (1556 - 1558, 1560 a 1575), Benedikt Grüssel (1575 - 1583), Jonas Dirner, ktorý bol zvolený štyrikrát (1601, 1609, 1617 - 1618 a 1623), Ján Milleter (1621 - 1622), Ján Peschkovius (1631) a ďalší. Sídlom grófa už nebola Levoča (tá do zálohu nepatrila), ale bydlisko grófa. Spišská Nová Ves sa tak niekoľkokrát stala sídlom grófov provincie. Richtári 13 spišských miest tvorili vnútornú tzv. malú radu - Grafenstuhl, ktorá mala právo meča a predstavovala odvolaciu inštanciu. Okrem toho provincia mala veľkú radu, ktorú tvorili richtári a za jednotlivé mestá určený počet zástupcov. Nazývali sa Hundertleit - Stoľudia, lebo toto grémium tvorilo 100 ľudí. Spišská Nová Ves tu posielala 6 zástupcov. Koncom 16. storočia sa počet členov veľkej rady zredukoval na 46 - 48 ľudí. Poľskú správu zálohovaného územia vykonával starosta, ktorý sídlil na Ľubovnianskom hrade. Prvým poľským starostom sa stal Pavol Gladysz. Starosta dozeral na správu miest, vyberanie a odvádzanie poplatkov. Vypomáhal mu hradný kapitán, prípadne podkapitán a hradná stráž (I. Chalupecký, 1998). V rámci Poľska tvorili spišské mestá tzv. spišské starostovstvo - Starostwo spiskie. Dňa 21. augusta 1591 poľský kráľ Žigmund III. vymenoval za starostu grófa Sebastiana Lubomirského z Wisnicza, krakovského župana (1581 - 1592). Tento rod spravoval územie od roku 1634 dedične. Po smrti Teodora Konštantína Lubomirského, ktorý zomrel bez mužského potomka, rozhodol sa poľský kráľ August III. (1733 - 1763) odovzdať spišské starostovstvo svojej manželke Márii Jozefíne, dcére uhorského kráľa Jozefa I. Táto jediná žena na poste starostu zaviedla poriadok v daňových veciach, povinné požiarne poistenie, venovala starostlivosť sirotám, nemocným a školám. Posledným starostom provincie sa stal brat poľského kráľa Stanislava Augusta Poniatovského Kazimír.

Ostatné spišské mestečká, ktoré do zálohu nepatrili, vytvorili Provinciu XI spišských miest (Vlkovce, Kurimany, Bystrany, Odorín, Harichovce, Iliašovce, Spišský Štvrtok, Hrabušice, Veľký Slavkov, Mlynica, Žakovce). Dlho si však svoje samostatné postavenie nezachovali a okolo roku 1465 sa stali majetkom panstva Spišského hradu, konkrétne, dedičného župana Spiša Imricha Zápoľského.

SAMOSPRÁVA SPIŠSKEJ NOVEJ VSI

Prvá radnica mesta sa nachádzala v zástavbe námestia (dnešné Múzeum Spiša). V administratívnej, pôvodne jednoposchodovej, budove z 15. storočia bola slávnostná zasadačka, kancelária richtára, verejného notára a mestského účtovníka, možno aj banského majstra. Radnica mala na streche vežičku so zvonom, ktorým ohlasovali slávnostné udalosti, ale aj popravy, začiatok a koniec jarmokov a pod. Samosprávu mesta reprezentoval richtár a mestská rada pozostávajúca z 10 - 12 prísažných. Obidva orgány volili sami mešťania na základe udelených výsad. Voľby richtára sa konali v januári. Neskôr ich volilo mestské zhromaždenie. Na čele tzv. volenej obce Gemein stál tribun - Vormund. Kontroloval hospodárenie mesta a zastupoval zhromaždenie všetkých mešťanov. Volená obec riešila najvýznamnejšie záležitosti a volila prísažných. Právnym základom vedenia správy mesta a súdnictva bolo Spišské právo - Zipser Willkür. Mesto vydávalo pre občanov mestský štatút, ktorý sa čítal pri voľbe richtára, pred jeho uvedením do funkcie a prebratí mestskej pečate. Provincia XIII spišských miest sa však snažila štatúty zjednotiť. V archíve mesta Spišská Nová Ves sa zachovali pravidlá z roku 1568, na ktorých sa dohodli richtári 13 spišských miest spolu s grófom.

Pečatidlo Spišskej Novej Vsi z r. 1761 (Foto: Miloš Fiľa)

POSLEDNÝ STAROSTA Z RODU LUBOMIRSKÝCH

Teodor Konštantín Lubomirski (Repro)

Rodina Lubomirských obmedzovala samosprávu zálohovaných miest. Do dejín Spiša i mesta Spišská Nová Ves sa zapísal Teodor Konštantín Lubomirski, posledný starosta z tohto rodu, syn Stanislava Heraklia a jeho manželky Alžbety Doenhoffovej. Do úradu nastúpil 23. 8. 1700 a snažil sa zaviesť ako úradnú reč namiesto nemčiny poľštinu. Vo všetkých 13 spišských mestách, ktoré spravoval, dal v rozpätí rokov 1724 – 1730 vybudovať barokové stĺpy z pieskovca so sochou Nepoškvrneného Počatia Panny Márie – Immaculaty. Prečo dal postaviť vo všetkých spravovaných mestách mariánske stĺpy, existujú rôzne dohady. Teodor sa oženil s rozvedenou ženou anglického kupca Alžbetou Culler - Cumingovou, ktorá sa stala katolíčkou a dostal dišpenz od pápeža. Iní hovorili, že ich dal postaviť za cirkevný trest, ktorý dostal pre svoje výstrednosti, ktorých sa dopustil v Spišskej Novej Vsi a na Ľubovnianskom hrade. Známe je, že Teodor mal v Spišskej Novej Vsi svoju metresu – milenku – Katinku. Keď sem došiel s celým dvorom aj na niekoľko týždňov, býval v budove radnice (dnešné múzeum). Miestnosti na poschodí boli prerobené na divadelnú sálu. Tu sa hrali pre knieža divadelné predstavenia. Starosta mal vraj niekoľko nezákonných detí. Jeho osobným lekárom sa stal Ján Malleter zo Spišskej Novej Vsi, mestský a stoličný lekár (autor mineralogickej zbierky pre cára Petra I. a spolupracovník Mateja Bela). Teodor často navštevoval cisársky dvor vo Viedni. Jeho cesty znamenali značné zaťaženie pre zálohované mestá, pretože zakaždým žiadal 15 – 20 vozov. Vyberal dane a rôzne poplatky vopred na celý rok, aby si zaistil bohatý príjem v prípade odvolania z funkcie. Napr. v roku 1702 platilo mesto Spišská Nová Ves cestovné pre Lubomirského, dávky na vydržiavanie vojakov a na pušný prach pre Ľubovniansky hrad, dar k meninám starostu a iné. Teodor získal pre svoje zlé vlastnosti prívlastok „knieža pekelnej temnoty". Cisár a uhorský kráľ Karol III. (1711 – 1740) na mnohé sťažnosti spišských miest pokarhal poľského starostu pre „vykorisťovanie zálohovaných miest." Dane a poplatky musel znížiť. Skončil aj s výstredným životom. Na znak svojho pokánia vraj dal vybudovať v trinástich spišských mestách mariánske stĺpy. Je pravda, že odvtedy sa hospodárske postavenie miest zlepšilo. Napriek veľkým prehreškom mu poľský kráľ August II. na príkaz cisára odpustil a listom mu potvrdil úrad starostu. Zomrel 6. 2. 1745 v Ujazdowe, pochovaný je v Czerniakowe.

SYMBOLY MESTA

Základným symbolom mesta je erb. Mestský erb znázornený na budove (radnici, veži a pod.) oznamoval, že daný objekt patril mestu. Vyrytý v pečatidle zase overoval mestské listiny, čím sa stali záväznými. Obdarovanie mesta erbom sa dialo osobitnou listinou - armalesom - erbovou listinou. Pravdepodobne nášmu mestu bola udelená za vlády Ľudovíta I. (1342 - 1382) a pôvodná listina zhorela pri plienení mesta husitmi (J. Kuruc, 1997). Heraldicky správny tzv. veľký erb mesta Spišská Nová Ves pozostáva zo štítu a jeho nosiča, ktorým je korunovaná Panna Mária s gloriolou okolo hlavy a žezlom v ľavej ruke. Je to patrónka farského kostola. Pravou rukou drží štít. Po bokoch štítu zdobí erb olivový veniec. Štít je modrý so zeleným trojvrším. Na bočných kopcoch je po jednom striebornom baníckom kladive, zo stredného vyrastajú tri zlaté ruže. Ruže a kladivá symbolizujú poľnohospodársko-banícky ráz mesta. V takejto podobe sa zachoval štít do 18. storočia, kedy sa prvýkrát objavujú ruže vo váze. Erb s ružami vo váze môžeme vidieť v tympanóne budovy a na kazetovom strope reprezentačnej siene dnešnej novoveskej Radnice, nad hľadiskom divadla a v koncertnej sále Reduty.

Pečať bola symbolom výkonu verejnej správy a súdnictva. Mesto ju používalo na overovanie významných právnych aktov, dohôd a listín. Malé pečate slúžili aj na uzatváranie korešpondencie. Na pečatidle mesta od konca 16. storočia je kruhopis Siggillum liberae regiaegv montanae civitatis Iglo - Pečať slobodného a kráľovského banského mesta Iglo(v). Na ňom sa po prvýkrát objavujú ruže vo váze. Veľkým vyznamenaním pre mesto bolo, že cisár Ferdinand II. udelil 29. marca 1632 vo Viedni právo pečatiť svoje písomnosti červeným voskom. Predtým ich smela pečatiť len zeleným, prípadne čiernym voskom. Toto právo spišským zálohovaným mestám potvrdil v roku 1655 Ferdinand III., aj Leopold I. v roku 1688.

PRVÉ BANSKÉ PRÁVA MESTA

Po roku 1412 bola Spišská Nová Ves jediným banským mestom, kde boli rudné bane na zálohovanom území. Už uhorský kráľ Ľudovít I. Veľký vyhlásil mesto za banské územie a kráľ Žigmund Luxemburský udelil mestu právo banského súdu. V mestských listinách z tohto obdobia sa spomína Novoveská Huta ako banská osada. K prvým novoveským sudcom patrí Juraj Besteller, ktorý sa spomína v listine z 18. októbra 1408. V mene mesta umožnil ťažbu zlata, striebra, medi a železa v baniach Dobšiná a spolu s kastelánom Spišskej kapituly z vôle kráľa Žigmunda odpúšťajú synom Ladislava Citnika - Mikulášovi, Ladislavovi, Jurajovi a jeho synovi platiť dane za dolovanie. Listina sa nám zachovala v odpise z roku 1419. Od začiatku 15. storočia malo mesto banského majstra. Volili ho

Pečatidlá mesta Spišská Nová Ves (nedatované, z r. 1663, z r. 1761)

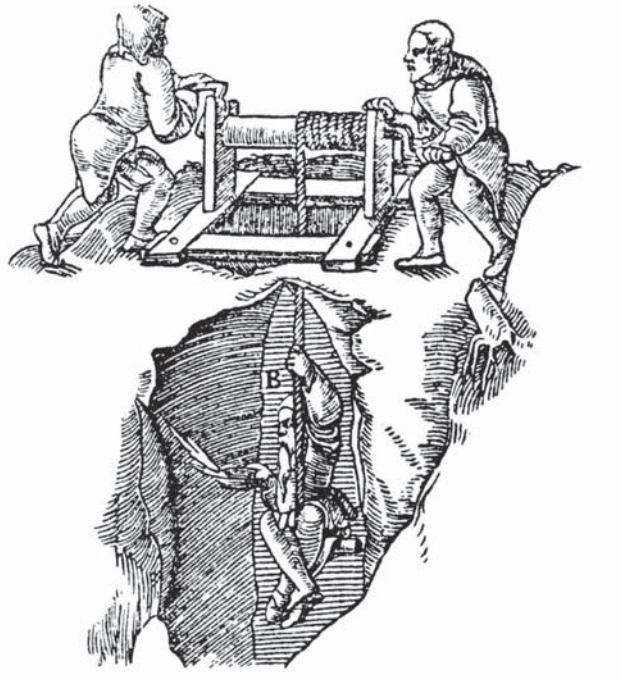

Spúšťanie baníka s kahancom do bane, drevoryt z knihy Juraja Agricolu zo 16. storočia (Repro)

prísažní mestskej rady. Banský majster buď sám, alebo v spolupráci s mestskou vrchnosťou udeľoval banské oprávnenia, viedol o nich register, prideľoval ťažiarom drevo z mestských lesov, osadzoval hraničné meračské znaky, vykonával občasné prehliadky banských diel, povoľoval dočasné zastavenie prác v štôlňach, riešil spory medzi ťažiarmi a baníkmi, rozsudzoval rôzne priestupky. Odvolacím orgánom bol banský súd v Gelnici. Banský majster bol neskôr pravidelným členom mestskej rady.

S baníctvom bolo úzko späté kovolejárstvo, hutníctvo, kováčstvo a medikováčstvo. V meste prekvitala výroba brnení, zbraní, medených kotlov, náradia a kovových predmetov pre remeselníkov a poľnohospodárov. Baníctvo dávalo pracovné a zárobkové možnosti. Obyvatelia sa venovali povozníctvu a rudy odvážali konskými a volskými záprahmi do pražiarní, surové železo do hút. Do roku 1432 bola Spišská Nová Ves mestom hlavného trhu s meďou a železom. Neskôr túto funkciu prebrala Gelnica. O záujme poľských starostov o rozvoj baníctva sa dozvedáme z archívnych materiálov, ktoré dokazujú, že podolínsky a ľubovniansky kapitán Predslaus v roku 1469 prenajíma na jeden rok medené bane v Spišskej Novej Vsi županovi Kresztélyovi a jeho druhom za 80 zlatých, no kapitán Peter Kmitha oslobodil v roku 1476 od platby na jeden rok Spišskú Novú Ves za účelom zveľaďovania baní.

V roku 1487 sa zástupcovia siedmych banských miest zišli v Košiciach, aby vypracovali štatút týkajúci sa banského práva a súdnictva. Mestá Gelnica, Smolník, Rožňava, Jasov, Spišská Nová Ves, tiež Rudabanya a Telkibanya (obe v Maďarsku) sa stali základom Zväzu hornouhorských banských miest so sídlom v Gelnici. Na základe dohody rozšírila sa aj na Spišskú Novú Ves a ostatné banské mestá pôsobnosť Gelnického banského práva, ktoré sa skladalo z 19 článkov a inštrukcií pre banského majstra. Gelnické ban-

PREHĽAD DEJÍN

8. december 1429	Verejný notár Johanes Glatz potvrdil dedičstvo dvoch mlynov na rieke Hornád v oblasti mesta Spišská Nová Ves pre novoveského plebana Jodoka a jeho otčima Mikuláša Leygeba.
27. december 1442	Uhorský kráľ Vladislav I. Jagelovský vzal mesto pod svoju ochranu a za preukázané služby oslobodzuje ho od platenia cenzu na 1 rok.
1. september 1443	Ján Jiskra z Brandýsa (v záujme obhajoby nástupníctva Ladislava Pohrobka ovládol Spiš a Spišský hrad) podpísal v Spišskej Novej Vsi s kráľom Vladislavom I. Jagelovským jednoročné prímerie.
1447 – 1448	Bratríci z Tábora na Zelenej hore pri Hrabušiciach pod vedením Petra Aksamita vyplienili kláštor na Skale útočišťa a v Spišskom Štiavniku.
22. apríl 1456	Kráľ Ladislav V. (1453 – 1457) prijal v Budíne prísažných mesta zvonolejára Vincenta a Ladislava Magna a potvrdil Spišskej Novej Vsi výsady udelené kráľom Žigmundom.
1471	Pri svojej ceste do Poľska mesto navštívil kráľ Matej Korvín.
1473	Kňaz novoveského špitála Ján Gerardi napísal dielo Incipit tractatus de redimine pestilenciae, v ktorom podáva rady proti moru a iným nákazlivým chorobám.
1482	Kováči ako prví získali v meste štatút cechu.
26. december 1487	Sedem banských miest vrátane Spišskej Novej Vsi prijalo v Košiciach Gelnické banské právo. Mestá sa stali základom Zväzu hornouhorských banských miest.
5. október 1498	Kráľovský hlavný banský dozorca Matej Teugler vykonal kontrolu starých práv a knih banského mesta Spišská Nová Ves. Našiel ich bez závad a potvrdil dodržiavanie práv.
1504 – 1513	Thomas von Szlankendorf napísal novoveský Stadtbuch, druhý známy rukopis spišského práva - Zipser Willkür.
19. máj 1508	Kráľ Vladislav II. Jagelovský oslobodzuje mesto od platenia daní a cla.
28. – 29. január 1519	Kráľ Ľudovít II. oslobodil mesto od platenia mýta a potvrdil mu výsady.
okolo r. 1520	Majster Pavol z Levoče vytvoril pre farský kostol Kalváriu so sochou Ukrižovaného Ježiša Krista, Panny Márie a sv. Jána apoštola.
1520	V meste sa usadili dvaja delolejári.
okolo r. 1529	Reformácia Martina Luthera našla v Spišskej Novej Vsi svojich prvých prívržencov.
19. jún 1535	Kapitán Spišského hradu žiada richtára mesta Kolomana Santora, aby nebránil robotníkom Imricha Thurzu pri stavbe mlyna.
1545	Na mor zomrelo v meste 600 ľudí.
1547 – 1548	Pod vedením farára Juraja Leudischera z Levoče formuje sa evanjelický cirkevný zbor augsburského vierovyznania.
10. február 1565	V Spišskej Novej Vsi zhromaždenie 13 spišských miest žiada doriešiť záležitosti skladovania soli.

ské právo poznáme v odpise z roku 1500 v kódexe Kráľovskej knižnice v Mníchove. Z tohto odpisu ho v roku 1880 uverejnil Gustav Wenczel. Aj v mestkej knihe Gelnice je napísaný text banského práva. Kniha má 321 strán. Bola založená v roku 1434. Zápisy boli vedené v nemčine a latinčine. Zapisovali sa richtári, prísahy, štatúty banských miest, banské právo. Ide o zmiešanú mestkú knihu - plnila úlohu banského protokolu. Banskými podnikateľmi boli aj obyvatelia Spišskej Novej Vsi. Vlastný text banského práva (štatúty) je napísaný v protokole pod rokom 1498 (J. Marcinko, 1994).

V roku 1523 bola zavedená všeobecná banská sloboda. Kutať mohli aj sami podnikatelia. V tomto období vznikla v juhozápadnej časti mesta za jeho hradbami banícka osada Klopp-Orth – Klepár. Názov dostala podľa klopačky, ktorou sa zvolávali baníci do práce. Koncom 16. storočia sa baníctvo sústredilo v okolí Hnileckej doliny. V roku 1599 sa spomína v chotári mesta prvý hámor.

Roku 1567 kráľ Maximilián II. založil Spišskú komoru so sídlom v Košiciach, najvyšší hospodársky orgán na východnom Slovensku a v roku 1573 vydal Nový banský poriadok, ktorý hornouhorským banským mestám nanútila Spišská komora už okolo roku 1580. Cieľom kráľa bolo dosiahnuť väčšiu kontrolu nad banským podnikaním. Maximiliánov banský poriadok platil až do roku 1854.

Z pravidiel XIII spišských miest schválených v roku 1568

- Všetok ľud má v nedeľu a vo sviatky chodiť do kostola, počúvať kázne a pristupovať k sviatostiam pod trestom väzenia alebo peňažnej pokuty.
- Počas kázne je zakázané predávať pálenku.
- Po zvonení na poludnie a večer každý musí pod trestom väzenia sňať čiapku z hlavy.
- Zakazuje sa hrešiť a nadávať pod trestom praniera.
- Zakazujú sa priadky („Rockenstuben"). Gazda, v ktorého dome budú, zaplatí jednu zlatku, slúžky, ktoré sa ich zúčastnia, sa potrestajú väzením. V pivárňach sa tiež zakazuje hrať karty a kocky.
- V mestách sa nemá trpieť spodina. Služobníctvo možno prijať len s vedomím súdu. Tuláci, ktorí nechcú slúžiť, sa majú vyhnať.
- V meste sa zakazuje bez príčiny strieľať z pušky.
- Zakazuje sa dlhé vysedávanie a nočné hulákanie pod trestom väzenia.
- Zakazuje sa sluhom plieskať bičom pod trestom 1 zlatky.
- Proti rozsudku mesta sa možno odvolať len písomne pod mestskou pečaťou, a to len ku grófovi alebo od neho ku kapitánovi Ľubovnianskeho hradu.
- Zakazuje sa uzavierať kúpu, ktorá presahuje majetkové možnosti kupujúceho.
- Vdovci a vdovy sa smú znova oženiť alebo vydať až po usporladaní majetkových pomerov s deťmi.
- Aby sa odstránili zbytočné súdy, musí strana, ktorá spor prehrá, zaplatiť všetky trovy.
- V každom meste sa majú určiť 4 poručníci na spravovanie sirotského majetku.

(Preklad: I. Chalupecký)

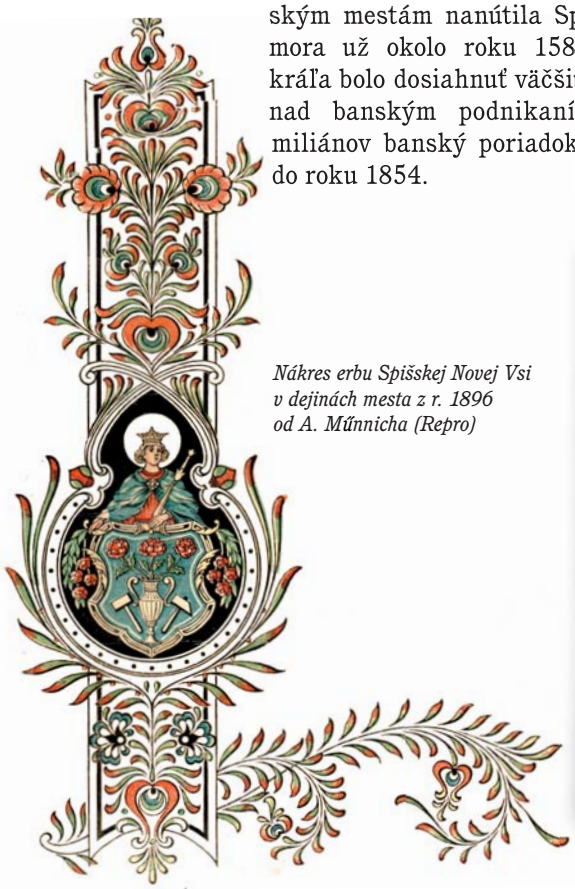

Nákres erbu Spišskej Novej Vsi v dejinách mesta z r. 1896 od A. Műnnicha (Repro)

Titulná strana slovenskej verzie Maximiliánovho banského poriadku z r. 1703 - kráľ ho vydal v r. 1573 (Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica - Repro)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív MV SR v Levoči.
- Štátny archív MV SR v Levoči – pobočka Spišská Nová Ves.
- DINKA, Ján: Niektoré historické podklady gelnického banského práva. In: *Zbornik prednášok zo sympózia 140 rokov od vydania Všeobecného banského zákona, konaného 9. 6. 1994 v Spišskej Novej Vsi*, s. 13 – 27.
- CHALUPECKÝ, Ivan a kol.: *Dejiny Popradu*, c. d., s. 65 – 66, 71 – 72.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi.* Spišská Nová Ves 2003, 23 s.
- ILLÉSSY, Ján: *Inventár kráľovsko-banského mesta Spišská Nová Ves od r. 1250 do r. 1700.* Budapešť 1899.
- *Spišská Nová Ves I.* Zost. Kuruc, J., c. d., s. 114 – 115, 129 – 132.
- Kolektív: *Dejiny baníctva na Slovensku, 1. diel.* Košice: Banská agentúra: 2003, s. 30 – 51.
- KURTYKA, Janusz: Starostwo spiskie (1412 – 1769/70). In: *Terra scepusiensis*, c. d., s. 487 – 532.
- KURUC, Jozef: *Symboly mesta Spišská Nová Ves.* Spišská Nová Ves 1997, 23 s.
- MARCINKO, Ján: Gelnické banské právo. In: *Zbornik prednášok zo sympózia 140 rokov od vydania Všeobecného banského zákona, konaného 9. 6. 1994 v Spišskej Novej Vsi*, s. 4 – 11.
- MÜNCER, Eduard: Vývoj banskej správy na Spiši. In: *Zbornik prednášok zo sympózia Vývoj štátnej banskej správy na Spiši. Spišská Nová Ves 1994*, s. 1 – 8.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

Z O ŽIVOTA V MESTE POČAS POĽSKÉHO ZÁLOHU

Spišská Nová Ves, podobne ako aj ostatné zálohované mestá, sa nachádzala v 15. - 18. storočí v zaujímavom postavení. Formálne patrila do Uhorského kráľovstva, ale noví poľskí zemepáni potvrdzovali mestu doterajšie privilégia a obdarúvali ho novými. Všetky privilégiá mestu potvrdil poľský kráľ Žigmund II. August (1572) i poľský kráľ Štefan Báthory (1578 a 1581). Podobne tak urobili ich nasledovníci. Riešili tiež spory medzi mestami, úradníkmi, zemepánmi. Spišská Nová Ves z tohto postavenia ťažila, hlavne pokiaľ išlo o obchodné výsady a ich ochranu.

PRVÁ NEMOCNICA A LEKÁRI

Paracelsus - zakladateľ novovekej medicíny (Repro)

Počiatky zdravotníctva v meste sú úzko späté s existenciou špitála (nemocnice), ktorý v druhej polovici 14. storočia založil zvonolejár Konrád Gaal. O jeho založení svedčí nepriamo list poľského kráľa Jána Alberta (1492 - 1501) z 21. februára 1497, v ktorom prikázal poľskému starostovi zálohovaných miest Petrovi Kmithovi, aby z daní mesta vyplatil 4 zlaté florény kňazovi špitálskej kaplnky v Spišskej Novej Vsi a 1 zlatý florén špitálu (nemocnici). List koncipoval na základe niekdajšieho nariadenia uhorského kráľa Žigmunda Luxemburského. To dokazuje, že špitál vznikol v meste už skôr a mesto obhospodarovalo jeho pozemky a majetky. Špitál udržiaval stály styk s kláštorom kartuziánov na Skale útočišťa. Cirkev sa počas tohto obdobia venovala hlavne charitatívnej činnosti a zakladala pri mníšskych rádoch na Spiši nemocnice tzv. xenodochiá. Aj kartuziánsky rád mal takúto nemocnicu, kde boli posielaní ťažšie chorí z mesta. Liečení boli bezplatne. Z 15. storočia je známy prameň sv. Magdalény z neďalekých Danišoviec, ktorý slúžil ako liečivý prostriedok pri očných chorobách.

Prvými akademicky vzdelanými lekármi na Spiši boli spišskí prepošti sídliaci na Spišskej kapitule. Napr. Johann Stock, pôvodom zo Sliezska, bol súčasne dvorným lekárom a radcom kráľa Žigmunda Luxemburského (1387 - 1437) a Albrechta (Alberta) Habsburského (1437 - 1439). Liečenie sa konalo podľa pravidiel a pokynov lekárskej školy v Salerne. Podstatou medicíny bolo učenie Hippokrata a Galena. Veľkú úlohu zohrávali náboženské úkony.

Vedomosti obyvateľov, ale aj odborníkov v oblasti zdravotníctva boli v 15. storočí slabé a nízka životná úroveň bola živnou pôdou pre množstvo epidémií, hlavne moru, ktorý sa rozšíril na Spiši aj v rokoch 1419, 1495 a 1509. Úmrtnosť obyvateľov počas takýchto morových rokov bola veľká. Známe sú údaje z roku 1545, kedy v Spišskej Novej Vsi zomrelo na následky moru vyše 600 ľudí. Pritom rok predtým kobylky zničili celú úrodu na Spiši. Masovo umierali na mor ľudia aj v rokoch 1599 a 1600. Podľa dostupných prameňov v roku 1622 v meste zomrelo vyše 2 000 ľudí.

Katolícky kňaz novoveskej špitálskej kaplnky Ján Gerardi v spise Incipit tractatus de redimine pestilenciae (1473) podáva ako prvý v meste svoje rady proti moru a iným nákazlivým chorobám. Špitál fungoval vďaka peňažným darom domácich, ale aj cudzích dobrodincov. Plynuli sem príležitostné dary, napr. peniaze, múka a jedlo v čase volieb nového richtára, svadieb, slávnostných cechových obradov a pod. V novoveskom špitáli sa liečili aj cudzí obchodníci, cechoví tovariši na vandrovke a cestujúci, ak náhodou v meste ochoreli. Neskôr sa stal viac starobincom a chudobincom. Nedostatok akademicky vzdelaných lekárov nahradzovali apatekári a ránhojiči (chirurgovia). Apatekári napríklad boli obchodníci so zmiešaným tovarom, ktorí popri inom tovare predávali aj liečivé bylinky, liečivú vodu a mastičky. V neďalekej Levoči vznikol cech ránhojičov. Keď sa ránhojičský tovariš chcel stať majstrom, musel skladať skúšku pred dvoma najstaršími majstrami. Skúška mala teoretickú a praktickú časť. Kandidát najprv dostal 19 otázok o organizme ľudského tela, o liečení, úrazoch, o zložení liečivých mastí a náplastí a tiež ich príprave. V praktickej časti musel pripraviť nejakú liečivú

Detail z titulného listu prvej časti Veľkej knihy ránhojičstva Paracelsa z r. 1536 (Repro)

LEKÁR – AUTOR PRÍRODOVEDNO-MINERALOGICKEJ ZBIERKY PRE RUSKÉHO CÁRA

JOHANN (Ján) MALETER / MILLETER sa narodil 15. augusta 1691 v Spišskej Novej Vsi v rodine zemana Juraja Maletera a Zuzany, rod. Langovej. Nižšie a čiastočne stredné vzdelanie nadobudol doma. Niekoľko rokov si dopĺňal vedomosti na gymnáziu v Gdańsku. Pobudol na štúdiách v Jene a Leidene, kde okrem filozofie, chémie a fyziky venoval sa so záujmom medicíne. Zvlášť ho zaujímala anatómia. Vďaka dôkladným prírodovedným vedomostiam bol poverený univerzitou, aby zorganizoval prírodovedný kabinet. V Leidene sa zoznámil s ruským cárom Petrom Veľkým a prijal jeho pozvanie na zriadenie prírodovednej a mineralogickej zbierky v jeho sídle. 18. júna 1717 sa zo svojho krátkeho a úspešného pobytu v Rusku vrátil a bol mu udelený titul doktora medicíny. V roku 1717 vyšla v Leidene jeho odborná práca „Dissertatio inauguralis medica de morbo csömör Hungaricis endemio". Neskôr bola publikovaná v Disputationes Hallerianae ad morborum historiam. Vo svojej práci sa odvolával aj na výskumy čemeru (ľudové označenie subjekívnych ťažkostí pri hltavom jedení) trenčianskeho rodáka Štefana Pavla Báčmedeia, ktorý študoval s ním v Jene. Po obdržaní diplomu sa roku 1718 vrátil na Slovensko a usadil sa ako lekár v Spišskej Novej Vsi. Chýr o jeho lekárskych schopnostiach sa skoro rozšíril po celom Spiši a poľský starosta Teodor Konštantín Lubomirski ho menuje svojím osobným lekárom. Stal sa zároveň mestským lekárom v Levoči a v roku 1723 Land Physicusom zálohovaných spišských miest. Pomáhal tiež Matejovi Belovi pri topografických prácach. Spolupracoval s ním na monografii Spišskej stolice. Z nariadenia komisie Uhorskej miestodržiteľskej rady vydal v roku 1739 v Levoči po nemecky spis o prevencii a liečení moru pod názvom „Höchstnöthige Erinnerung, wie sowohl die Bewahrung, als die Cur selbst, bei sorgender Contagions - Zeit anzustellen sei". Zomrel 7. marca 1755 pravdepodobne v Spišskej Novej Vsi.

Púšťanie žilou (Repro)

masť. Keď zložil skúšku úspešne, dostal diplom. Oprávňoval ho vykonávať ránhojičskú prax, ktorá sa nariadeniami upravila až v 17. storočí. V čase jarmokov prichádzali do mesta vandrovní ránhojiči. Trúbením a bubnovaním zvolávali pod svoj šiator pacientov a ošetrovali ich: trhali im zuby, púšťali žilou, predávali masti na rany. Ránhojiči boli zároveň holičmi a taktiež strihali obyvateľov. Bohatí mešťania sa nechávali liečiť doma.

V Spišskej Novej Vsi sa v roku 1563 usadil Andreas Smoczki. Tento novoveský organista poľského pôvodu pôsobil vo farskom evanjelickom kostole v Spišskej Novej Vsi. Mal tajnú záľubu - alchýmiu. Jeho kniha receptov Vade mecum et ego tecum (rukopis sa nachádzal v Lyceálnej knižnici v Kežmarku) je dnes považovaná za jeden z najstarších rukopisov dokumentujúcich činnosť alchymistov na Slovensku. Alchymickou terminológiou dokazuje, že liečebné prostriedky prevzal z kláštornej medicíny. Časť informácií získal od mnícha Martina Kasperboroviča z Červeného kláštora, ktorý odišiel zo Spiša do Brna. Okrem liečebných receptov sa v Smoczkého rukopise nachádza aj starobylý recept, ktorí používali mnísi v kláštore za vlády kráľa Mateja Korvína (1458 – 1490). Dozvedáme sa, že intenzívne hľadali spôsob výroby „kameňa mudrcov". Smoczki sa zmieňoval aj o smolníckych minerálnych vodách a ich účinkoch, ktoré zaujali slávneho nemeckého lekára Paracelsa počas jeho menej známej cesty z roku 1537 po východoslovenských banských mestách.

Najstarší záznam o diplomovanom lekárovi máme z roku 1600. Bol ním Samuel Spillenberger (1575 – 1655). Ako štipendista od roku 1590 študoval vo Wittenbergu. Štúdium medicíny ukončil v Bazileji. V roku 1605 sa stal stoličným lekárom v rodnej Levoči. Začas bol osobným lekárom palatína Juraja Thurzu. Prizvaný bol tiež ku konzíliu k ťažko chorému uhorskému kráľovi Matejovi II. (1608 – 1619). Je autorom mnohých spisov.

Poľskí starostovia vytvorili funkciu Land Physicusa pre 13 spišských miest. Jeho úlohou bolo vykonávať protiepidemické opatrenia, dozor nad lekárňami, chirurgmi, zakročovať proti zakázanému predaju liekov. Raz do roka musel oboznamovať pôrodné baby s anatómiou ľudského tela, mal povinnosť sám pitvať, prehliadať telá osôb zomrelých za podozrivých okolností, vykonávať veterinárne povinnosti a i.

ROZVOJ REMESIEL A VZNIK CECHOV

Spišská Nová Ves bola známa ako banícke mesto a centrum kovolejárstva. Patrila tiež k významnejším centrám remeselnej výroby a obchodu, ktoré boli zdrojom prosperity mešťanov. Remeselníci sa už v 15. storočí začali združovať do bratstiev (fraternitas, Brudeschaft). Z týchto bratstiev sa v 16. storočí vytvárali riadne cechy. Budovali sa podľa nemeckého vzoru. Počet cechov bol priamo úmerný vyspelosti remesla. Keď boli v meste traja majstri rovnakého remesla, mali právo založiť si cech a prijať artikuly - štatúty. Ak v meste chceli mať cech s väčším počtom členov, združili sa do jednej organizácie príslušníci viacerých remesiel. Inou možnosťou bolo spojenie majstrov tých istých remesiel z dvoch alebo viacerých miest do jedného cechu. Štatúty získavali priamo na kráľovskom dvore, vydávali ich magistráty alebo sa zvykli požičiavať aj od iných miest. Z 15. storočia sú zvyčajne písané v nemčine, od polovice 16. storočia sa objavujú aj latinské a v 17. storočí aj maďarské.

Podľa artikul stál na čele cechu cechmajster a jeho členovia boli rozdelení do troch stupňov: majster, tovariš, učeň. Cechmajster bol volený každý rok a do jeho sídla sa vždy slávnostne preniesla cechová truhlica „láda", v ktorej uschovávali artikuly, pečatidlá, cechové knihy, zoznamy členov a ďalšie

písomnosti, spoločné peniaze, zvolávacie tabuľky a obradnú palicu „feruľu" (mimochodom cechmajster ňou aj telesne trestal). Samotné zasadanie cechu malo symbolický úvod v otvorení cechovej truhlice, ktorá sa na záver obradne zatvorila. Pracovné stretnutia mali tiež svoje písané a nepísané pravidlá. Viedli sa v dome cechmajstra. Cechy mali svoje znaky, patrónov, svätcov a tiež cechovú zástavu. Boli to prísne organizované združenia. Stať sa majstrom nebolo jednoduché. Vo veku 13 – 14 rokov, niekedy aj skôr, nastupoval mladý adept remesla do učenia na dva týždne na skúšku a potom sa stal učňom. Majster ho živil a šatil. Počet učňov bol obmedzený. Musel ráno prvý vstávať, byť po celý deň všetkým po ruke, vrátane pani majstrovej pri domácich prácach, a keď ostatní už odpočívali, čakalo ho upratovanie. Za učňa mohol byť prijatý iba chlapec z „poctivej lože", t. j., riadneho manželského pôvodu a nesmel patriť k „nečistým" skupinám obyvateľstva, za akých boli považovaní kati, hrobári, šarhovia (odchytávači potulných psov), tuláci a podobne. Keď sa chlapec zdarne vyučil, obdržal výučný list a zapísali ho medzi tovarišov. Každý cech mal počas ceremónie prijímania učňa za tovariša nejaký zvyk. V tejto fáze pracovného života čakali na tovariša (mládenca, knechta) ďalšie významné skúšky. U majstra sa musel prispôsobiť dosť prísnemu režimu. Jeho pracovná doba trvala denne okrem nedele a cirkevných sviatkov od tretej ráno do desiatej večer, t. j., 17 hodín práce, pravda s polhodinovou prestávkou na raňajky a večeru a hodinovou na obed. K zmene postavenia tovariša prišlo až v 18. storočí z podnetu cisárovnej Márie Terézie, ktorá nariadila upraviť pracovný čas tovarišov jednotne od piatej ráno do ôsmej večer a taktiež zrušila dovtedajší povinný celibát. Tovariša na rozdiel od učňa nesmel nikto beztrestne udrieť a oficiálne mu patrilo oslovenie „pán". Pracoval v dielni 2 – 4 roky a bol povinný ísť na vandrovku (pracovať v iných dielňach v celej Európe). Po jej skončení musel doma u majstra absolvovať „majstrovský rok" (Meisterjahr) a potom požiadal o prijatie medzi majstrov. Musel ešte dokázať svoju spôsobilosť vyhotovením majstrovského diela (Meisterstück). Po prijatí jeho práce, kandidát na majstra zaplatil vstupné a vystrojil slávnostnú hostinu (často mávala aj 20 chodov). Až potom ho cech obradne prijal za majstra pasovaním. Po zložení prísahy na artikuly ho zapísali do cechovej knihy a vydali mu majstrovskú listinu. Musel sa stať mešťanom, zriadiť si dielňu a do roka sa oženiť. Cech bol zárukou vykonávania kvality práce. Majster bol tak na trhu chránený pred fušérmi, nečlenmi cechov. Cechové remeslo mohla vykonávať a výrobky predávať na trhu aj vdova po majstrovi.

Najstarším cechom v Spišskej Novej Vsi vybaveným štatútom v roku 1482 bol cech kováčov. Obuvníci prevzali levočské cechové pravidlá v roku 1511. V roku 1539 bol založený najvýznamnejší miestny medikováčsky (kotlársky) cech. Neskôr sa stal súčasťou východoslovenského cechu so sídlom v Košiciach s pôsobnosťou pre celé Uhorsko (1658). Krajčíri, ktorí patrili k jednému z piatich najrozšírenejších remesiel vôbec, dostali svoje cechové pravidlá v roku 1550. Mäsiari si ich nechali, spolu so súkenníkmi, krajčírmi a ševcami zo Spišského Podhradia a Spišských Vlách, najprv potvrdiť spoločným privilégiom od poľského kráľa Žigmunda Augusta dňa 7. marca 1551 a v roku 1604 založili samostatný novoveský cech mäsiarov. V roku 1589 si založili cech kožušníci podľa pravidiel krakovských kožušníkov. Artikuly novoveských kožušníkov v roku 1602 zase prevzali kožušníci v tzv. spišskosobotskom okruhu. V roku 1608 k levočskému farbiarskemu cechu (štatúty si zapožičali zo sliezskej Vratislavy) patrili štyria majstri – jeden bol zo Spišskej Novej Vsi. V Kežmarku v 9-člennom cechu remenárov v roku 1609 boli aj niektorí majstri zo Spišskej Novej Vsi, ale v roku 1635 si vytvorili samostatný cech. Čižmári sa združili v roku 1659. V 17. storočí k najvýznamnejším v meste patril spojený cech puškárov, hodinárov a ostrohárov založený v roku 1693, ktorý mal 8 členov. Výroba pušiek sa však spomína už v roku 1527, keď sa tu vyrobili prvé pušky známe v celom Uhorsku. Najstarší záznam o výrobcovi pušiek z mesta máme z roku 1563, keď sa v listine Spišskej kapituly kráľovi Ferdinandovi I. spomína novoveský prísažný Anton Bombarderius. Do konca 18. storočia boli hodinári len v štyroch mestách na Slovensku: v Bratislave, Košiciach, Banskej Štiavnici a v Spišskej Novej Vsi. Vnútorne sa delili na veľkých (vežové hodiny a izbové hodiny) a na malých, ktorí robili vreckové hodinky.

Historici odhadujú, že v meste bolo v 16. – 17. storočí najmenej 80 – 100 remeselníkov (A. Špiesz, 1972). Do konca 17. storočia sa v Spišskej Novej Vsi vytvorilo spolu 14 cechov. Pre porovnanie, v Levoči v tomto

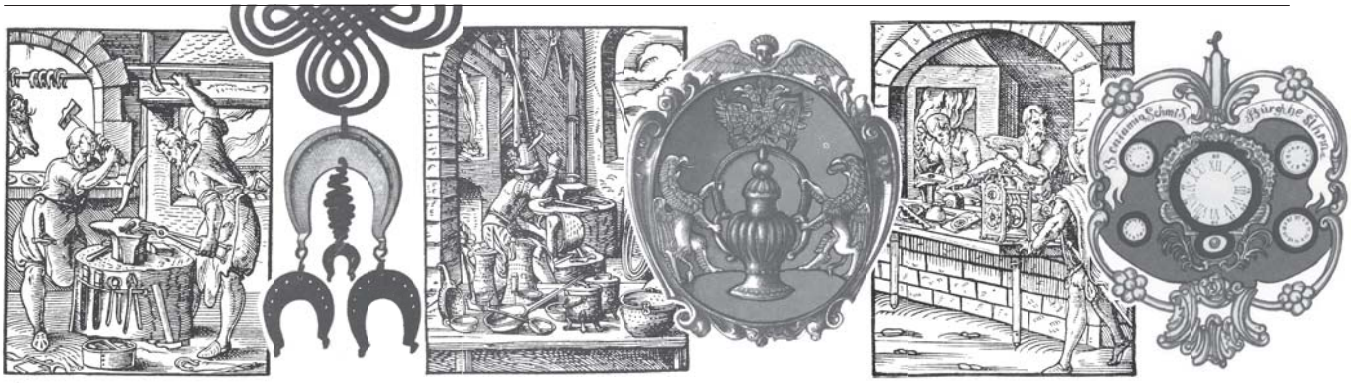

Drevoryty remeselníkov v dielni pri práci a cechové znaky kováčov, medikováčov a hodinárov (Repro)

HOSPODÁRSKY ŽIVOT V SPIŠSKEJ NOVEJ VSI (údaje z roku 1758)

Baníci	4 730	Klobučníci	4	Kramári	3	Obuvníci	36	Súkenníci	20
Čižmári	52	Kolári	6	Lanári	3	Olejkári	1	Tesári	11
Debnári	10	Kominári	1	Lekárnici	2	Organári	1	Tkáči	16
Farbiari	11	Košikári	1	Majitelia baní	80	Remenári	11	Tokári	1
Gombičkári	7	Kordovánnici	5	Mäsiari	40	Rukavičkári	1	Pekári	3
Holiči	3	Kotlári	8	Medovnikári	1	Rybári	4	Zámočníci	4
Hrebenári	3	Kováči	23	Murári	6	Sedlári	1	Zlatníci	6
Hrnčiari	4	Kožušníci	34	Nožiari	4	Sklenári	1		
Ihlári	1	Krajčíri	37	Obchodníci	7	Stolári	1		

Podľa: Z. Kollárová

období bolo 30 cechov a v Kežmarku 21 cechov. Údaje o počte remeselníkov zo spišských zálohovaných miest poznáme až z konca 18. storočia, keď sa znova dostali pod zvrchovanosť Uhorska. Vtedy bolo najviac remeselníkov v Spišskej Novej Vsi, a to 314 (údaje sú z roku 1773).

K zaujímavým remeslám v meste patrili kordovanníci (mali právo vyrábať kordován z koží kôz, capov, teliat a oviec, kým garbiari, spracuvávali najmä volské, kravské, prípadne konské kože) a tokári (za pomoci točoviek, poháňaných nohou vyrábali z dreva alebo rohoviny tyče, kolovrátky, figúrky na šachovú hru, točené časti nábytku a i.). Remeslo tokára nebolo príliš rozšírené, preto majster zo Spišskej Novej Vsi bol členom bratislavského cechu, ktorý mal celouhorskú pôsobnosť (založený bol v roku 1650). K bratislavskému cechu patrili aj opaskári (od roku 1759). K typickým remeslám patrili gombičkári (vyrábali gombíky z rohoviny, pletené gombíky a šnúry na odevy náročnejšieho meštianstva, tiež parádne chocholce), čižmári (vyrábali čižmy najčastejšie červenej a bledohnedej kože, ktorá sa nazývala karmazín alebo satrian – na rozdiel od ševcov (vyrábali obyčajne čierne čižmy so sárami) boli ozdobené ostrohami a inými okrasami. Obľúbení boli kožušníci (v meste pôsobilo až 34 majstrov). Zámočníci vyrábali zámky a kľúče, hlavne zapustené do dverí (Trember, Anfremberger) a tiež zámky visiace (Bettenmacher, Landmacher). Debnári vyrábali z dubových dýh sudy, ale aj kúpacie vane a i., hlavne pre miestny trh. V 16. – 18. storočí nachádzame v meste aj cech sládkov – výrobcov piva, tradíciu malo poľovníctvo a rybárstvo, prekvitalo včelárenie. Vyrábala sa medovina a sviečky. Medovnikár predával svoje výrobky na púťach a jarmokoch. Z exotických remesiel uvedieme chov spevavých vtákov.

Návrh opatrení referenta Spišskej komory Štefana Gosthonyiho v cechovníctve, ktoré schválila kráľovna Mária Terézia a obežníkom zo dňa 8. februára 1761 ich dala na všeobecné vedomie:

- Všetky cechy, ktorým štatúty neudelila kráľovská kancelária, treba zrušiť, odobrať im všetky písomné doklady, zaslať ich na Miestodržiteľskú radu, aby ich ďalej nemohli používať, ba vlastne zneužívať. Treba zabezpečiť, aby cechové štatúty vydávali iba v kráľovskej kancelárii.
- Príslušníkom cechov pozbavených štatútov sa malo nechať nehatene vykonávať remeslo ešte jeden rok.
- Magistrátom miest sa malo oznámiť, že odteraz už ani svojim ani cudzím remeselníkom nesmú vydávať cechové štatúty.
- Pokiaľ ide o cechy so staršími kráľovskými privilégiami, ktorých platnosť sa mala zachovať, bolo potrebné pripomenúť, aby sa starali aj o náboženskú výchovu svojich členov a nežiadali vyššie zápisné ako 30 zl.
- Cechom sa malo oznámiť, že za vydanie nových kráľovských privilégií sa budú vyberať len mierne poplatky.
- Magistráty miest a jednotlivé stolice majú i naďalej dozerať na ceny remeselníckych výrobkov a trestať tých, čo ich predražujú.

Vzor prísahy majstra mäsiarskeho cechu z 23. 11. 1659 (Štátny archív Levoča - pobočka Spišská Nová Ves (Foto: Miloš Fiľa) a truhlica cechu mäsiarov (Foto: Marián Rosa)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív MV SR Levoča, Cehálie spišských miest zálohovaných Poľsku, odpisy z XVIII. storočia
- Štátny archív MV SR Levoča – pobočka Spišská Nová Ves
- *História medicíny*. Bratislava: Slovart, 1997, s. 37.
- ILLÉSSY, Ján: *Inventár kráľovsko-banského mesta Spišská Nová Ves od r. 1250 do r. 1700. Budapešť* 1899.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana a kol.: *Spišská Belá*. Prešov: UNIVERZUM, 2006, s. 89.
- LENGOVÁ, Miriam: Cechový život v Kežmarku v 18. storočí. In: *Zborník Z minulosti Spiša*, XIV. Zost. I. Chalupecký. Levoča: SDS, 2006, s. 153 – 181.
- MARTINCZAK, František: Medicína na Spiši v rokoch 1412 – 1770. In: *Vlastivedný zborník Spiš 3 – 4*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1973, s. 133 – 250.
- NOVÁK, Jozef – ŠVEC, Ján: *Cechové znaky*. Bratislava: Mladé letá, 1975
- PAJDUŠÁK, Matej: *Krátky prehľad dejín r. k. Vikariátu nachodiaceho sa pod patronátom kr. kor. a banského mesta Iglova*. Igló 1906, s. 43.
- PRÍKAZSKÝ, V. st. – PRÍKAZSKÝ, V. ml. – PRÍKAZSKÁ, M.: K dejinám zdravotníctva Spiša. In: *Vlastivedný zborník Spiš 2*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 319 – 333.
- SCHOTT, Heinz: *Kronika medicíny*. Bratislava: Fortuna Print, 1994, s. 139.
- *Slovenský biografický slovník. IV.* zv. Martin: MS, 1990, s. 46.
- ŠPIESZ, Anton: *Remeslá, cechy a manufaktúry na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1983, s. 23 – 103.
- ŠPIESZ, Anton: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: HÚ SAV, 1972, s. 26 – 28.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

ROKY NÁBOŽENSKÝCH ZMIEN

Podobizeň Martina Luthera, maľba L. Cranacha st. z roku 1529 (Repro)

Vystúpenie Martina Luthera v nemeckom Wittenbergu 31. októbra 1517 začalo proces reformácie. Vzhľadom na pomerne konzervatívne nemecké a slovenské obyvateľstvo rozšírila sa na Spiši hlavne v 2. pol. 16. storočia. Napomáhali tomu domáce podmienky: mnohé spišské mestá mali v privilégiách od 13. storočia potvrdené právo slobodnej voľby farára. Ich magistrát rozhodoval o cirkevných a náboženských otázkach. Fary boli obsadzované váženými a vzdelanými mužmi. Na prijatie reformácie pôsobili aj okolité kultúrne vplyvy, rozvoj vzdelanosti, obchodné kontakty a v prípade Spišskej Novej Vsi aj rozvoj baníctva. Reformácii napomáhalo vynájdenie kníhtlače.

PREJAVY NÁBOŽENSKÉHO RADIKALIZMU

Spišské kroniky zaznamenávajú v 16. storočí prvé pokusy o náboženské zmeny v podobe pôsobenia novokrstencov (anabaptistov). Ich radikálny náboženský program predstavoval svojou činnosťou Andrej Fischer. V roku 1529 sa pokúsil svoje myšlienky prezentovať aj v Spišskej Novej Vsi, ale vtedajší novoveský kňaz Vavrinec Hildebrand (*kon. 15. stor. Vondrišeľ, dnes Nálepkovo – †1550 Spišská Nová Ves) v bohoslužobnom a cirkevnom poriadku neurobil žiadne zmeny. Novokrstenectvo sa stalo len okrajovou črtou reformácie a po smrti jej šíriteľa A. Fischera (František Bebek ho v roku 1540 dal zhodiť z múrov Krásnej Hôrky) postupne zaniklo na celom Spiši. Pripravilo však podmienky pre široký nástup a prijatie učenia Martina Luthera.

PRIJATIE LUTHEROVEJ REFORMÁCIE

K šíreniu reformácie prispeli najmä študenti vracajúci sa zo štúdií z Nemecka a Krakova. V 40-tych rokoch, ktoré sú v náboženských dejinách mesta významným medzníkom, zasiahla reformácia aj miestnu spišskú cirkevnú hierarchiu. Samotný vrchný predstaviteľ katolíckej cirkvi spišský prepošt Ján Horváth z Lomnice sa vzdal v decembri 1544 úradu a oženil sa s dcérou levočského mešťana Jána Czipsera. Tým dal najavo svoj definitívny rozchod s katolíckou cirkvou. V Spišskej Novej Vsi sa medzi nemeckým a slovenským obyvateľstvom presadil umiernený smer reformácie v rokoch 1548 – 1555 pod vedením Juraja Leudischera. V meste formuje evanjelický cirkevný zbor, ktorý sa oficiálne hlási k augsburskému vierovyznaniu. Po prijatí princípu „cuius regio, eius religio“ (koho moc, toho náboženstvo) v roku 1555 sa k lutherstvu už hlásila s výnimkou niekoľkých osôb väčšina obyvateľstva mesta. Za farára Bartolomeja Bognera Nemci mali v správe farský kostol (odtiaľ názov nemecký) a Slováci špitálsku kaplnku nachádzajúcu sa v Levočskej ulici. Bogner pochádzal z Brašova (Kronstadt) v Sedmohradsku a za farára bol pozvaný do Spišskej Novej Vsi v roku 1556 spolu so svojou početnou rodinou – manželkou a 5 deťmi z Levoče, kde pôsobil od roku 1544. K jeho nasledovníkom v meste patrili: Johann Hoffmann (1557 – 1562), Valentin Megander-Grossmann (1562 – 1570), Thomas Fröhlich-Hilarius (1570 – 1573), Lucas M. Conon-Kien (1573 – 1582), Johann Jantschius (1582 – 1600), Joachim M. Goltz (1600 – 1619), Elias M. Ursinus-Bär (1619 – 1627), Stanislaus M. Horler-Herler (1627 – 1645), Matthias Zarevucius (1645 – 1664) a Michal Quendel-Grendel (1664 – 1674). Okrem farárov pôsobili v meste ako archidiakoni nemeckí kázatelia a tiež slovenskí diakoni.

Obyvatelia mesta a ich slobodne zvolený magistrát prijali evanjelické náboženstvo a stali sa vlastníkmi farských a školských budov, cirkevných pozemkov a právnych privilégií. Evanjelickému farárovi ostalo právo „desiatku“. Z desiatku platil farár kantora, rektora školy a nutné opravy budov. Neskôr bola časť desiatku určená slovenskému vikariátu. Nemecký vikár dostával svoj plat z mestskej pokladnice. Napriek veľmi pohnutým časom a náboženským zápasom treba poznamenať, že mesto ve-

Der Vierde Teil
Der Bücher des Ehrwirdigen
Herrn Doctor. Mart. Luth. darin zusamen gebracht
sind/ Christliche vnd tröstliche erklerung vnd auslegung vber etliche fürnemme Capitel vnd Sprüche aus göttlicher Schrifft/ so Er/ durch Gottes gnade/ geprediget, vnd etliche feldts mit eigener hand geschrieben hat. Der mehrer teil aber derselben predigten ist durch Doct. Caspar Cruzigier/ vnd andere/ treulich nachgeschrieben vnd in Druck gegeben/ Seer nützlich zu rechtem vnd klarem verstand Christlicher lere/ vnd zu trost allen Gottfürchtigen.
Die Titel sind von stück zu stück nach der Vorrede verzeichnet.

Psalm. 71.
Verwürff mich nicht in meinem Alter/ Verlas mich nicht/ wenn ich graw vnd schwach werde/ Bis ich deinen Arm verkündige kinds Kindern/ vnd deine krafft allen die noch komen sollen.
Esaie 46.
Ja/ Ich wil euch tragen/ auch im Alter/ vnd wenn je graw werdet/ Ich wil es thun/ Ich wil euch heben vnd tragen.
Gedruckt durch Peter Seitzen Erben.
1553.

Titulná strana 4. časti diela M. Luthera Knihy a listy, Wittenberg 1553 (Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Spišskej Novej Vsi)

ŠTUDENTI WITTENBERSKEJ UNIVERZITY ZO SPIŠSKEJ NOVEJ VSI

Na Spiši sa narodili a preslávili ho farári, básnici a autori nábožensko-výchovných barokových diel bratia Daniel a Krištof Klešovci (Kleschovci). Narodili sa v rodine zemana, banského majstra Krištofa Klescha a Doroty, rod. Krüseliovej, v Spišskej Novej Vsi, kde absolvovali mestskú latinskú školu.

Starší z bratov Daniel Klesch (1619 – 1697) bol honosne označovaný „poeta laureatus". Študoval v Rožňave, Bratislave a Prahe, na Teologickej fakulte vo Wittenbergu (1648 – 1649), Helmstadte, Wartburgu a nakoniec vo francúzskom Štrasburgu. Pôsobil ako konrektor na gymnáziu v Šoprone a neskôr ako evanjelický farár. Na Spiš sa vrátil v roku 1664. Tri roky pôsobil v Spišskom Podhradí. Bol seniorom Bratstva 24 spišských farárov a zároveň pôsobil v Spišských Vlachoch (1667 – 1674). Po odhalení Veseléniho sprisahania bol väznený v Košiciach. Zážitky z tohto väznenia vydal neskôr jeho syn Daniel Krištof. Po roku 1674 sa usadil v Nemecku, kde pôsobil ako rektor v Jene, profesor vo Weissenfelde a superintendent v Heldrangene. Napísal vyše 50 prác, prevažne príležitostnú poéziu a nábožensko-výchovné diela v latinčine a nemčine. Posledné roky jeho života sú späté s Halle a Berlínom, kde zomrel.

O trinásť rokov mladší brat Krištof Klesch (1632 – 1706) odišiel študovať na gymnázium do Wroclawi a ukončil univerzitu vo Wittenbergu. Na Spiši pôsobil od roku 1654 ako diakon vo Veľkej, neskôr v Matejovciach a ako evanjelický farár v Spišskej Sobote. Po roku 1672 žil v Poľsku a neskôr sa tiež usadil v Nemecku. V Jene získal titul magistra filozofie. Písal básne, náboženské barokové polemiky a dišputy. Zomrel v Erfurte.

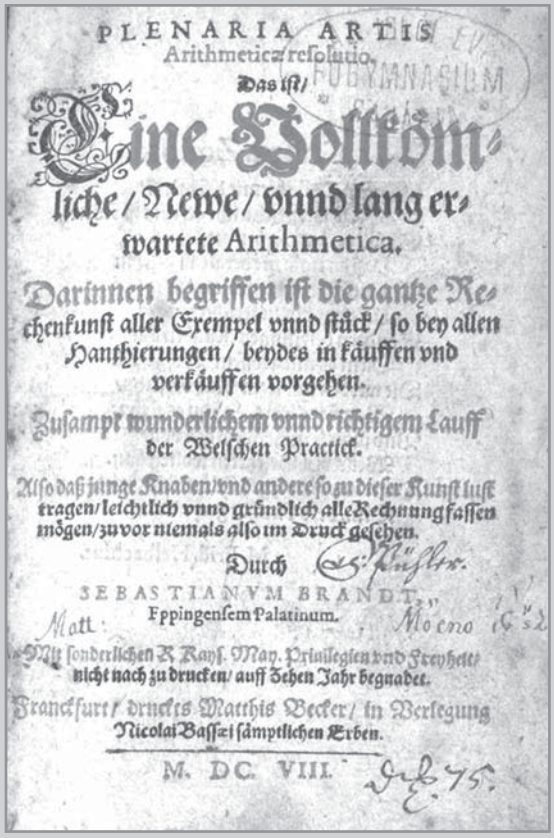
PLENARIA ARTIS
Arithmetica resolutio.
Das ist/
Eine Vollkom-
liche / Newe / vnnd lang er-
wartete Arithmetica.
Darinnen begriffen ist die gantze Re-
chenkunst aller Exempel vnnd stück / so bey allen
Hanthierungen / beydes in käuffen vnd
verkäuffen vorgehen.
Zusampt wunderlichem vnnd richtigem Lauff
der Welschen Practick.
Also daß junge Knaben/vnd andere so zu dieser Kunst lust
tragen/leichtlich vnnd gründlich alle Rechnung fassen
mögen/zuvor niemals also im Druck gesehen.
Durch
SEBASTIANVM BRANDT,
Eppingensem Palatinum.
Mit sonderlichen K. Kays. May. Priuilegien vnd Freyheit
nicht nach zu drucken/ auff Zehen Jahr begnadet.
Franckfurt / druckts Matthis Becker / in Verlegung
Nicolai Bassæi sämptlichen Erben.
M. DC. VIII.

Učebnica aritmetiky z r. 1608 (Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Spišskej Novej Vsi)

dené evanjelikmi považovalo za vec prestíže zakladanie a udržiavanie škôl. Nadaným žiakom poskytovalo možnosť študovať na zahraničných univerzitách. Novoveská mestská latinská škola, ako vyšší typ školy, sa zmenila na evanjelickú. Je pravdepodobné, že bola organizovaná podľa vzoru nemeckých škôl a patrila medzi popredné na Spiši. Dokazujú to životopisné údaje niektorých teológov, ktorí študovali vo Wittenbergu, napísané pri príležitosti ich ordinácie. Spomínajú, že boli na štúdiách v Spišskej Novej Vsi a uvádzajú mená známych rektorov. Reformácia ovplyvnila aj literárny život.

CONFESSIO SCEPUSIANA (1569)

V roku 1549 vytvorilo päť východoslovenských slobodných kráľovských miest Košice, Levoča, Bardejov, Prešov a Sabinov vlastné vierovyznanie pod názvom Confessio Pentapolitana. O desať rokov neskôr tak urobili aj stredoslovenské banské mestá, keď vytvorili Confessio Heptapolitana sive Montana. Confessio Pentapolitana sa stalo vzorom pre vierovyznanie Bratstva 24 spišských farárov. Tí vytvorili osobitné spišské vierovyznanie, ktoré vypracovali Valentín Megander-Grossmann (ako evanjelický farár pôsobil v Spišskej Novej Vsi v rokoch 1562 - 1570, neskôr sa stal seniorom) a spišskopodhradský farár Cyriak Obsopaeus-Koch. Známe je pod názvom Confessio Scepusiana. Dňa 29. októbra 1569 bolo prečítané na kongregácii bratstva a stalo sa „konštitúciou spišského lutherizmu" (Trajdos, 2004). Bolo potvrdené a podpísané na stretnutí plebanov v Spišskom Štvrtku v roku 1582 a prijaté Spišskou stolicou v roku 1587. Organizačné otázky evanjelickej a. v. cirkvi boli vyriešené až na synode v Spišskom Podhradí v roku 1614. Za superintendenta Spiša a Šariša bol zvolený Štefan Xylander, vl. menom. Holtzmann (*1572 Levoča - †1619 Spišské Podhradie), senior Bratstva 24 farárov. Vtedajší spišský a šarišský župan Krištof Thurzo pozval celé 69-členné zhromaždenie na Spišský hrad. V hradnej kaplnke sa konali služby Božie, zaznelo Te Deum, fanfáry, blahoželanie a 28 výstrelov z kanónov. Po hostine sa konali rytierske hry a ohňostroj. Poľská správa v jej podliehajúcich 13 mestách však ustanovenia synody neprijala. Š. Xylander pre zákaz poľského kráľa funkciu z náboženských dôvodov nevykonával.

REKATOLIZÁCIA ALEBO PROTIREFORMÁCIA

Obnoviť katolicizmus a uhorský klérus na základe dekrétov Tridentského koncilu (1545 - 1563) sa podujalo ostrihomské arcibiskupstvo pod vedením Mikuláša Olaha (1553 - 1568) a Spoločnosť Ježišova - jezuiti. P. Leonard Klasovič (*1554 Spišské Podhradie, k jezuitom vstúpil 1575, pôsobil v Kláštore pod Znievom a na Liptove, †1625 Humenné) sa spomína ako prvý, ktorý sa podujal k misii na Spiš. V roku 1600 bola Spišská kapitula takmer jediným strediskom katolíckeho života na Spiši. Jej kanonici navštevovali

po nedeliach veriacich po celom okolí, slúžili omše v domoch a vyučovali. Jezuiti prišli prvýkrát na Spišskú kapitulu v roku 1604, keď im spišský prepošt Martin Pethö daroval pre účely založenia gymnázia majetky zaniknutého kláštora na Skale útočišťa. Cieľ založiť školu stroskotal z dôvodu stavovského povstania. Jezuiti museli opustiť Spiš. Ich činnosť bola obnovená v roku 1623. Podporovali ich Čakiovci, ktorí sa stali po Thurzovcoch majiteľmi opusteného Spišského hradu. K založeniu jezuitského gymnázia došlo nakoniec v roku 1648. Jezuiti zakladali bratstvá, propagovali kult Matky Božej Sedembolestnej, organizovali sväté procesie, napr. na horu Vilicz pri Kluknave, ku kaplnke sv. Kríža na Sivej Brade. Duchovne podporovali ľudí v čase epidémií. V 70-tych rokoch 17. storočia dôležitú úlohu pri rekatolizácii 13 spišských miest zohral kláštor piaristov v Podolínci.

Stanislav Heraklius Lubomirski (Repro)

Odhalenie Veseléniho sprisahania v roku 1669 využili katolícki Habsburgovci, šľachta a duchovenstvo na zosilnenie tlaku proti evanjelikom. Na Spiši im v tomto smere pomáhali poľskí starostovia Lubomirski. Na popud spišského prepošta Juraja Barsonyiho vydal poľský kráľ a litovské knieža Michal Korybut Wišniowiecki (1669 - 1673) v roku 1670 vo Varšave rozkaz, aby v 13 spišských mestách vrátili všetky kostoly a privilégia rímskokatolíkom. Novovešťania však tento príkaz neuposlúchli. 24. júna 1671 piaristom bolo priznané právo slobodne šíriť v zálohovaných mestách katolícku vieru. V auguste 1671 prišiel do Spišskej Novej Vsi poľský starosta gróf Stanislav Heraklius Lubomirski (1666 - 1699) s ozbrojeným sprievodom. Po krátkom odpore odňal evanjelikom kaplnku (slúžila ako slovenský kostol) v Levočskej ulici a odovzdal ju rádu piaristov z Podolínca. Zároveň žiadal od magistrátu mesta, aby určil v blízkosti tohto kostola budovu, ktorá by slúžila ako byt rímskokatolíckeho kňaza. Táto udalosť bola len predzvesťou ďalších represií. Počas vlády cisára Leopolda I. (1658 - 1705) rekatolizácia na Spiši vyvrcholila. 23. marca 1674 bol byt novoveského evanjelického farára Michala Quendela-Grendela vojakmi Lubomirského obkľúčený a farár bol spolu s nemeckým diakonom Johannom Gramsiusom a slovenským diakonom Johannom Schalakom predvolaný pred poľsko-uhorský zmiešaný súd (iudicium compositum), ktorý sa konal 30. apríla až 2. mája 1674 v Spišskom Podhradí. Tu všetci evanjelickí farári 13 miest boli obvinení z vlastizrady a vykázaní z krajiny. Spišský prepošt prikázal nemeckému sudcovi Paulovi Szontágovi pôsobiacemu v Spišskej Novej Vsi, aby veľký (nemecký) kostol odovzdal rímskokatolíkom. Jeho prevzatia sa zúčastnil pavlínsky mních Franz Gabriel Windt. Občania však mníchovi zabránili vstúpiť do kostola. Keďže odopreli odovzdať kostol a sudca

PREHĽAD DEJÍN

25. jún 1557	V Spišskej Novej Vsi zomrel evanjelický farár Bartolomej Bogner.
6. september 1566	Zachovala sa najstaršia písomná zmienka o novokrstencoch v meste.
29. október 1569	Vytvorené bolo Confessio Scepusiana – vierovyznanie spišských miest.
1572	Poľský kráľ Žigmund II. August potvrdil mestu privilégiá.
21. január 1581	Novoveský notár Juraj Haško a ľubovniansky revízor Ján Kraus sa vo Varšave sťažujú poľskému kráľovi na zaťažujúce dane pre 13 spišských miest.
1584	Na Spiši bola zavedená reforma kalendára pápeža Gregora XIII. (z r. 1582).
24. júl 1613	Prijaté sú nové základné pravidlá charitatívneho spolku sv. Barbory.
22. – 23. januára 1614	Za účasti farárov Bratstva 24 spišských miest konala sa synoda v Spišskom Podhradí.
25. marec 1638	Štefan Čáki s manželkou na základe kráľovskej donácie sa stali majiteľmi opusteného Spišského hradu.
1671	Piaristi z Podolínca zabrali kaplnku na Levočskej ulici v Spišskej Novej Vsi.
marec 1674	Rímskokatolíkom v Spišskej Novej Vsi je prinavrátený farský kostol.
2. máj 1674	Novoveský evanjelický farár Michal Quendel – Grendel je v Spišskom Podhradí odsúdený za „vlastizradu".
17. máj 1724	V Spišskej Novej Vsi je založený pre slovenských veriacich rímskokatolícky vikariát.

Popravy v období 10-ročného prenasledovania evanjelikov (Repro)

Knihtlačiareň v 16. storočí (Repro)

sa nepostavil proti rozvášnenému davu, začal sa proces proti sudcovi, zástupcovi mesta Jánovi Milleterovi a členom mestskej rady. Magistrát dokázal síce svoju nevinu, ale vzdorujúci občania boli odsúdení na trest smrti a stratu majetku. Po omilostení zaplatili po 100 zlatých. Sudca Paul Szontág bol spolu s inými evanjelickými predstaviteľmi 13 miest predvolaný na Ľubovniansky hrad. Napriek väzneniu a mučeniu odoprel prestúpiť na katolícku vieru. Pramene uvádzajú, že „mu po spútaní rúk a nôh nasypali do vlasov a nosných dierok pušný prach, ktorý potom zapálili...". Ostal verný evanjelickej viere a bol prepustený po zaplatení 100 zlatých dukátov. Evanjelickému zboru boli v roku 1674 odobraté kostoly, školské budovy, farské budovy, pozemky, privilégia a duchovní boli prinútení emigrovať. 11. mája 1674 Lubomirski tento stav potvrdil. V Spišskej Novej Vsi a Ľubici sa stal plebanom krakovský kanonik Jozef Bernard Zebridowszki (1675 – 1696). V úradoch 13 spišských miest, richtármi, senátormi a prísažnými mohli byť iba katolíci. Aj keď farský kostol vlastnili istý čas evanjelici, „je pravdepodobné, že všetko pôvodné zariadenie v kostole zostalo" (I. Chalupecký, 1971, J. Kuruc, 1999). Farský kostol bol v tom období niekoľkokrát renovovaný, napr. veža dostala v roku 1608 nové vežové hodiny, v roku 1647 bol uliaty nový zvon a po roku 1649 nadobudla veža tvar s cibuľovitým zakončením.

K zmierneniu rekatolizačných opatrení došlo až v priebehu 90-tych rokov, kedy poľský starosta povolil evanjelikom v zálohovaných mestách bohoslužby v modlitebni, zvonenie a spev pri pohreboch. V roku 1694 začali evanjelici stavať drevenú modlitebňu na súkromnom majetku (v priestoroch dvora bývalého evanjelického gymnázia, neskôr SPŠ). Podľa údajov vizitácie z roku 1700 bolo v Spišskej Novej Vsi 5 000 evanjelikov a 300 katolíkov. Od roku 1701 pôsobil v Spišskej Novej Vsi doktor práv Georg Reyscher – teológ, pôvodom z Poľska, ale potlačiť luteranizmus sa mu nepodarilo.

RÍMSKOKATOLÍCKY VIKARIÁT

Slovenský vikariátny kostol na Levočskej ulici v Spišskej Novej Vsi (IF)

Kaplnku na Levočskej ulici navštevovali hlavne slovenskí drobní roľníci a baníci, preto 17. mája 1724 poľský farár Ján Konstantin Morkowski zriadil pri kaplnke vikariát, ktorému oficiálne zveril duchovnú správu slovenského obyvateľstva. V rokoch 1727 až 1730 bola pri kaplnke pristavaná podľa plánov Jána Rossnera baroková chrámová loď. Prístavbou sa doterajšia kaplnka zmenila na presbytérium nového tzv. slovenského alebo vikariátneho kostola. V roku 1753 sa v prestavbe pokračovalo vytvorením barokovej klenby. Ku kostolu bola pribudovaná poschodová budova. V 19. storočí sa dobudovala bočná loď na pravej strane, čím kostol Nepoškvrneného počatia Panny Márie nadobudol súčasný ráz.

Katedrála na Spišskej kapitule (Foto: Miloš Greisel, www.okfoto.sk)

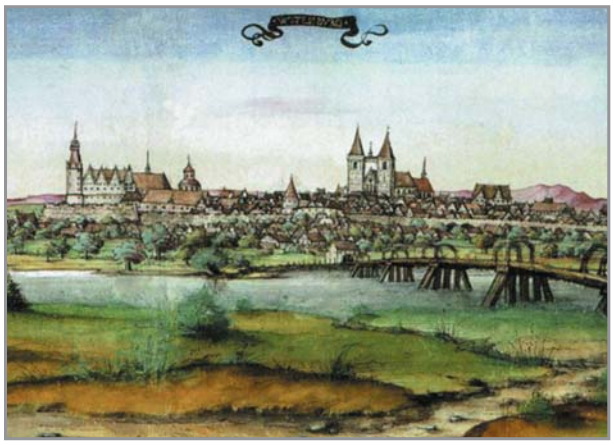

Wittenberg z roku 1536 - mesto štúdií mnohých Spišiakov (Repro)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Spišskej Novej Vsi
- Štátny archív MV SR Levoča – pobočka Spišská Nová Ves
- DLUGOŠ, František: *Dejiny Mariánskej hory v Levoči.* Levoča: Polypress, 2000, s. 16 – 54.
- FABRY, Johann: *Geschichte der Ev. Gemeinde Aug. Conf. zu Igló.* Spišská Nová Ves 1896, s. 97 – 118. (Preložil Leonard Krivanský, †2008).
- HAVÍRA, Ján: Žilinská a spišskopodhradská synoda vo svetle dejín Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. In: *Z minulosti Spiša XII*, 2004. s. 155 – 159.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Spišská Nová Ves a okolie.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 44 – 45, 62 – 63.
- KORMOŠOVÁ, Ružena a kol.: *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne a nedávne.* Spišská Nová Ves 2006, s. 7 – 8.
- KUČERA, Matúš: *Novoveké Slovensko.* Bratislava: Perfekt, 2004, s. 31 – 42.
- KUMOR, Boleslav: *Cirkevné dejiny 5.* Prel. František Dlugoš. Levoča: Polypress, 2002, s. 15 – 189, 191 – 214.
- KURUC, Jozef: *Rímskokatolícky farský kostol Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi.* Spišská Nová Ves 1999, s. 4 – 5.
- PAJDUŠÁK, Matej: *Krátky prehľad dejín R. k. vikariátu nachodiaceho sa pod patronátom kr. kor. a banského mesta Iglova.* Igló 1906, s. 43.
- RUDOLF, R. – ULREICH, E.: *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon.* Stuttgart 1988, s. 358.
- SUCHÝ, Michal: *Dejiny Levoče1.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 149 – 229.
- ŠPIRKO, Jozef: *Cirkevné dejiny III*, s. 203.
- TRAJDOS, Tadeusz M.: *Reformacja i kontrreformacja na Spiszu.* In: Terra Scepusiensis, c. d., s. 467 – 486.
- VESELÝ, Daniel: *Dejiny kresťanstva a reformácie na Slovensku.* Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2004, s. 93 – 94, 102 – 129, 140 – 214.
- ŽIFČÁK, František a kol.: *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom.* Sp. Podhradie 1999, s. 25, 28, 31.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

STOROČIA VNÚTORNÝCH NEPOKOJOV

Mestské lesy boli od 15. storočia dôležitou zložkou hospodárstva Spišskej Novej Vsi. Mesto uplatňovalo svoje práva z 13. storočia a využívalo lesy hlavne na ťažbu rúd. Mešťania tu zakladali hámre na výrobu železa, pálili drevené uhlie. Drevo z vyrúbaných stromov využívali ako palivo či dôležitý stavebný materiál. Chotárne spory preto ovplyvňovali hospodársky život mesta a zasiahli výrazne do jeho života.

SPORY SO ZEMEPÁNMI Z MARKUŠOVIEC

Rudolf II., ktorý v Prahe riešil chotárne spory mesta (Repro)

Niekoľko storočí trval chotárny spor Spišskej Novej Vsi s rodinou Máriášiovcov (Máriássy). Jeho počiatky zaznamenávame ešte pred zálohovaním mesta. Z územia hraničných mestkých lesov zemania z Markušoviec odvážali železnú rudu. Obrábali mestské polia a kosili lúky. Na žiadosť spišskonovoveského richtára Reubera poveril kráľ Žigmund Luxemburský listinou z 10. septembra 1412 Spišskú kapitulu a hlavného župana Spiša Hanycha Petra Dunajeckého, aby vymerali a vytýčili hranicu medzi chotármi Spišskej Novej Vsi a Markušovcami. Spory sa tým mali ukončiť. Spišská kapitula ako hodnoverné miesto (lat. loca credibilia) príkaz kráľa splnila chotárnou listinou zo dňa 16. októbra 1412. Vytýčenie hraníc sa uskutočnilo v roku 1413. Na žiadosť zemepánov z Markušoviec boli hranice opäť stanovené v roku 1432, ale už v roku 1437 sa mesto sťažuje, že mu susedia podpálili les, nachystané drevo na Hainengrunde a zničili omladinu. Máriášiovci i napriek protestom dolovali a pustošili lokality Stahngenberg (kopec Hliníky), Kryzeyffen (dolina, ktorou viedla obchodná cesta medzi Spišskou Novou Vsou a Hnilcom cez časť dnešného Hnilčíka zvanú Furmanec – ľudovo Knizajfy), Eisenbach (Železný potok), Schwarzenberg (Čierna Hora), Glänzen (jedna z roztockých žíl).

Bolo to však aj naopak. Napríklad, 4. septembra 1476 uhorský kráľ Matej Korvín (1458 – 1490) nariadil vyšetriť sťažnosť Ladislava Máriášiho na násilnosti páchané Spišskonovovešťanmi. Tí napadli markušovských robotníkov. Jedného baníka zabili a hodili do bane. Na príkaz kráľa bola Spišskou kapitulou dňa 11. novembra 1480 potvrdená chotárna listina. Aj 6. mája 1496 úradovali Spišskonovovešťania v oblasti Vondrišľa (dnešné Nálepkovo), kde obsadili baňu na železo a zajali poddaných. O tejto skutočnosti svedčil pred Spišskou kapitulou Ondrej Borzwai, služobník spišského a šarišského podžupana a kapitána Spišského hradu Štefana Máriášiho (1463 – 1516).

Koncom 16. storočia nadobudli chotárne spory s Máriášiovcami takých rozmerov, že ich musela riešiť zmiešaná uhorsko-poľská komisia pod vedením Jána Reubergera. Komisia opäť vytýčila 1. júna 1580 chotárne hranice tak, ako ich poznáme z dnes platných katastrálnych máp, ale markušovskí zemepáni ich nerešpektovali. Poddaní spišského podžupana Františka (1552 – 1613) a Žigmunda (1564 – 1622, zmocnenec vlády Gabriela Betlena) Máriášiovcov v roku 1592 vtrhli do lesa v oblasti Gretle a dvoch obyvateľov mesta Gregora Stryczla a Benedikta Roszchwancza násilne odvliekli do väzenia v Markušovciach. Podobne tomu bolo aj pri určení hranice v januári 1593, kedy sa sťažnosť predstaviteľov Provincie XIII spišských miest dostala na dvor rímsko-nemeckého cisára Rudolfa II., uhorského kráľa 1576 – 1608. Cisár 24. januára 1593 vydal v Prahe listinu, ktorou na základe sťažností, že „zemania Máriášiovci znepokojujú a páchajú násilnosti na Spiši“, poveril hornouhorského hlavného kapitána Krištofa Teuffenpacha, aby vzal pod ochranu mestá Spiša, ktoré podliehajú poľskému kráľovi Žigmundovi III. Mesto často splnomocňovalo na jednanie s rodinou Máriášiovcov poľských starostov. Odvo-

Náhrobný kameň Štefana Máriášiho z roku 1516 v rímskokatolíckom kostole sv. Michala v Markušovciach a erb Máriášiovcov (Repro)

Štefan Bočkaj (Repro)

Gabriel Betlen (Repro)

František Vešelény (Repro)

Imrich Tököli (Repro)

lávalo sa pritom na chotárne rozhodnutia z roku 1412, ktoré potvrdil cisár Rudolf II. Poľskí starostovia snažili sa tento dlhodobý spor riešiť dohodou, ale boli ochotní mestu poskytnúť v prípade potreby aj vojenskú pomoc. Ján Schmidt v mene mesta Spišská Nová Ves v roku 1655 protestuje proti Imrichovi Máriášimu a jeho poddaným, ktorí napadli a zbili ozbrojeného strážcu na Glatsneri (Gretli). V Glänzene podpálili 26 000 šindľov, ktoré malo mesto nachystané pre opravu strechy kostola. V roku 1676 spišský podkapitán Ondrej Ľudovít Moszinski nariadil pod pokutou 100 toliarov, že dolovať v baniach a páliť uhlie môžu iba tí, čo majú na to povolenie. Spišská komora so sídlom v Košiciach oznámila 6. marca 1675 mestu, že zakázala Máriášiovcom brániť spišskonovoveským baníkom v práci. Pokiaľ to nebudú rešpektovať, treba to oznámiť komore. 11. júna 1691 sa richtár a prísažný mesta Ján Marczi opäť sťažuje, že zemepáni nerešpektujú chotárne označenie a svojvoľne ho premiestnili. Spory pokračovali aj v 18. storočí.

SPORY SO SMIŽANAMI

Už v 16. storočí spomínajú sa ostré spory so susedmi zo Smižian o lesy za Hornádom. Na Turníku, ktorý si mesto prenajalo už v 15. storočí, boli zriadené Spišskonovovešťanmi hámre. Pálilo sa tu drevené uhlie a rúbalo drevo. Smižančanom a Iliašovčanom sa to nepáčilo. Známy je prípad z roku 1563, kedy vtrhli do hámrov, zajali desať robotníkov a zabrali niekoľko vozov so železom. Odveta nedala na seba dlho čakať a hneď v nasledujúcom roku prišli Spišskonovovešťania s bubnami a trúbami do Smižian. Pourážali pri kostole Smižančanov, pričom jedného z nich zabili.

VO VÍRE STAVOVSKÝCH POVSTANÍ

V súvislosti s vládou Habsburgovcov celé 17. storočie zaplnili stavovské povstania, počas ktorých sa v spišských mestách vystriedali mnohé vojská, či už povstalecké alebo cisárske. Protireformačné opatrenia uhorských vládcov vyvolali vlnu nevôle u magnátov, ktorí hlásali náboženskú slobodu. Prvá štvrtina storočia bola poznačená dvoma povstaniami pod vedením sedmohradských kniežat: Štefana Bočkaja (1604 – 1606) a Gabriela Betlena (1619 – 1626). Pod rúškom boja za náboženskú slobodu neváhali sa spojiť s Turkami, ktorí od bitky pri Moháči (1526) stali sa hrozbou pre krajinu. Zálohované spišské mestá boli do istej miery pred ostatnými mestami vo výhode. Totiž vodcovia povstaní nechceli si znepriateliť poľských kráľov. Napriek tomu mestá plieneniu vojsk neunikli.

Príslušník hajdúchov (Repro)

Štefan Bočkaj správal sa k zálohovaným mestám šetrne. Obyvateľstvo ostatného Spiša tu potom hľadalo útočište pred jeho hajdúchmi. Niektoré hajdúske oddiely však Spišskú Novú Ves neušetrili. Viedenský dvor sa domnieval, že povstanie zlikviduje 10-tisícovou armádou generála Juraja Bastu. Vyjednávania s Bastom boli neúspešné. Sebastián Lubomirski (1591 – 1613) sa rozhodol Spišskú Novú Ves a ostatné mestá chrániť tak, že tu umiestnil poľskú posádku, na vydržiavanie ktorej museli prispievať miestna samospráva aj miestny farár. Vytvorený bol tiež vojenský oddiel, ktorého úlohou bolo vykonávať strážnu službu. Bočkajovi poskytli pomoc viacerí uhorskí magnáti. Hajdúsi s podporou turecko-tatárskych oddielov zmocnili sa veľkej časti Slovenska. Spory sa skončili vo Viedni 23. júna 1606 mierom. Vstúpiť mal do platnosti po ukončení bojov s Turkami, s ktorými bol cisár Rudolf II. 15 rokov vo vojnovom stave. Mier podpísal arcikniežа Matej na dvadsať rokov a zaviazal sa zaplatiť Turkom 200 tisíc zlatých a ponechať im okupované územia. Uhorským stavom boli potvrdené doterajšie výsady. Hlavný organizátor povstania Štefan Bočkaj neužíval dlho výdobytky svojho úsilia. V posledný deň roku 1606 náhle zomrel. Potvrdenie náboženskej slobody evanjelici využili na dobudovanie cirkevnej organizácie pod ochranou palatína Juraja Turzu na žilinskej (1610) a spišskopodhradskej synode (1614).

Gabriel Betlen obsadzuje v čase tridsaťročnej vojny v roku 1619 horné časti krajiny: Košice i neďalekú Levoču. V Košiciach hajdúsi umučili jezuitov Štefana Pongráca, Melichara Grodeckého a ostrihomského kanonika Mareka Križina, ktorí odmietli zaprieť svoju „pápežsku vieru“. Do dejín sa zapísali ako košickí mučeníci. Levočania vodcovi povstania Betlenovi vzdali hold a hostili ho štyri dni. Bez odporu obsadil celé územie Slovenska. Betlen

udržiaval diplomatické styky s poľským kráľom. Vojakov však bolo treba prijať, nakŕmiť, prípadne zásobiť na ďalšiu cestu. Rokovania o mieri v Mikulove s Ferdinandom II. 31. decembra 1621 prinútili Betlena v roku 1622 vzdať sa uhorského kráľovského titulu. Do dedičnej držby dostal sedem východouhorských stolíc (Partium). Po jeho detronizácii uhorská kráľovská koruna mala byť prevezená z Prešova do Trenčína a odtiaľ na Bratislavský hrad. 26. marca 1622 ju za 200-členného ochranného sprievodu slávnostne doviezli do Levoče a dočasne ju umiestnili vo Wiesenbergovom dome, kde sa ubytoval aj jej strážca Peter Révay. Meštianstvo oslávilo okázalo návrat do cisárskeho tábora a 29. marca vyprevadilo sprievod s kráľovskou korunou. Betlen podnikol ďalšie vpády na Slovensko v roku 1623 a 1626. Spišskú Novú Ves pred plienením svojich vojsk uchránil.

Juraj I. Rákoci (Repro)

Nástupcom Betlena sa stal Juraj I. Rákoci (1644 – 1645), ktorý sa vyhlásil za ochráncu nekatolíkov v Uhorsku a začal s vojenskými akciami. Cisár a nový uhorský kráľ Ferdinand III. poveril majiteľa Spišského hradu Štefana Čákiho, aby v Poľsku pozbieral proti Rákocimu pomocné vojsko. Čaki svoje poslanie splnil. Cisár však pod tlakom Rákociovcov musel ustúpiť a vracajúce sa poľské vojsko si zlosť vylievalo na spišských obyvateľoch. Mierom v Linci Rákoci dostal do doživotnej držby sedem východouhorských stolíc a uhorským protestantom sa potvrdila náboženská sloboda, ktorá sa vzťahovala aj na poddaných. Zakotvená bola aj otázka navrátenia kostolov. Hladomor zúriaci v roku 1645 na celom Spiši zdecimoval obyvateľov.

Rozpory dvora a uhorskej šľachty vyústili v druhej polovici 17. storočia do nových nepokojov. Sprisahanie palatína Františka Veseléniho (1669) proti cisárovi Leopoldovi I. bolo prezradené a jeho hlavní vodcovia popravení. Väčší rozsah dosiahli povstania Imricha Tököliho (1678 – 1688) a Františka II. Rákociho (1703 – 1711). Kuruci (vojaci prepustení zo služby v pohraničných pevnostiach) si zvolili v roku 1678 za svojho hlavného veliteľa magnáta Imricha Tököliho, rodáka z Kežmarku. V auguste toho istého roku pritiahlo na Spiš cisárske vojsko, tzv. labanci. Rekvirovali obilie, brali tiež dobytok a kone. Tököli považoval zálohované spišské mestá za svojich nepriateľov. 20. mája 1679 spišský podkapitán Ondrej Moszinski upovedomil richtárov trinástich spišských miest, „aby boli ostražití pred nepriateľom a boli pripravení na hlas trúby alebo bubna sa brániť". V auguste 1679 kuruci zaútočili na Spišskú Novú Ves. Obyvatelia mesta útok povstalcov odrazili. Pritom bol zavraždený ich veliteľ. Pomstou za jeho smrť malo byť podpálenie Spišskej Novej Vsi. Od zámeru ustúpili, keď im mesto ponúklo výkupné 3000 zlatých.

PREHĽAD DEJÍN

24. január 1593	Rudolf II. riešil v Prahe spory 13 spišských miest s Máriášiovcami.
11. apríl 1606	Do mesta vtiahol so svojím vojskom rakúsky veliteľ generál Juraj Basta.
1622	Na následky moru zomrelo v meste vyše 2000 ľudí.
19. september 1623	Gabriel Betlen vydal nariadenie o ochrane zálohovaných miest.
9. september 1626	Gabriel Betlen mandátom zakázal svojim vojskám poškodzovať zálohované mestá.
29. marec 1632	Ferdinand II. udelil mestu právo pečatiť svoje písomnosti červeným voskom.
1672 - 1685	Kuruci mesto prepadli a 12-krát vyrabovali.
august 1679	Spišská Nová Ves úspešne odrazila útok kurucov.
1681	Mestu spôsobili obrovské škody lupičské skupiny vojenských zbehov z oboch nepriateľských táborov.
1. január 1685	Podžupan Spiša nariaďuje richtárovi mesta, aby pochytal neverných zbehov cisára a odovzdal ich generálovi do Košíc alebo do Spišského Podhradia.
20. september 1685	Leopold I. vydal na žiadosť Lubomirských vo Viedni pre mesto ochrannú listinu.
1685	V meste pôsobil mlynár Šebastián Valentini.
1687 - 1688	Spišskú Novú Ves obsadilo cisárske vojsko.
1695	Ľudia opúšťali mesto pre veľkú biedu. Prázdnych zostalo 100 domov.
5. december 1703	František II. Rákoci vydal pre Spišskú Novú Ves ochrannú listinu.
20. január 1710	Mesto obsadili vojaci ruského cára.
1710	Na Spiši vypukol mor. V meste zomrelo 3 364 ľudí.
1715	Spišská Nová Ves mala 23 153 fl. dlžôb voči poľskému starostovi. Preto musela dať do zálohu rudnú baňu, 3 mlyny, jarmočné poplatky a svoje pečate.
1717	Poľský starosta rokoval s mestom o práve verbovať vojakov a ubytovať kráľovský gardový dragúnsky pluk.
1746	Vypukla vzbura banikov proti spišskonovoveským ťažiarom.
1748	Vzniklo Združenie hornouhorských ťažiarov, ktoré 150 rokov hralo dôležitú úlohu v rudnom baníctve oblasti Spišsko-gemerského rudohoria.
1752	V meste bolo 478 domov (20 väčších, 80 murovaných, 123 drevených a 255 jednoduchých chatrčí) v odhadnutej cene 60 000 zlatých.

Libertáše Františka II. Rákociho (Repro)

Osobne prišiel Tököli na Spiš začiatkom júla 1780. Utáboril sa s kuruckým vojskom pri Smižanoch, ale skoro zriadil nový tábor pod Spišským hradom. Obsadil slobodné kráľovské mestá Kežmarok a Levoču. Pod dojmom Tököliho úspechov cisár Leopold I. zvolal do Šopronu v roku 1681 snem, ktorý priznal právo slobodne vyznávať náboženstvo a vyslovil zákaz nútiť protestantov ku katolíckym obradom. V stoliciach, kde evanjelici nemali kostoly, mohli si postaviť nové tzv. artikulárne. V slobodných kráľovských mestách si mohli kostoly nechať. V tomto roku spôsobili obrovské škody Spišskej Novej Vsi lupičské skupiny vytvorené z vojenských zbehov habsburských vojsk (labancov) i kurucov. 15. júna 1682 slávil Tököli v Mukačeve svadbu s Helenou Zrínskou, staršou o 14 rokov, čím získal pre svoj odboj rákociovské majetky a po Košiciach zmocnil sa celého východného Slovenska. Vydieral mestá a zaťažoval ich rôznymi poplatkami. Preto gróf Provincie XIII spišských miest Ján Milleter II. (1681 - 1684) rokoval s Tökölim o ochrane zálohovaného územia. V roku 1683 obsadilo Spišskú Novú Ves cisárske vojsko a očakávalo opäť útok povstalcov. Mesto sa opevnilo násypmi a palisádami. K útoku nedošlo. Kuruci však naďalej znepokojovali Spiš. Po porážke Turkov pri Viedni v roku 1683 Leopold I. vyhlásil všeobecnú amnestiu. Viacerí predstavitelia miest a magnáti opustili „kuruckého kráľa". Jeho jediným východiskom bol útek z krajiny. V novembri 1685 sa richtár Spišskej Novej Vsi Ľudovít Grünblatt sťažoval grófovi Jánovi Droschlovi, že sa napriek ochrannej listine poľského kráľa do mesta nasťahovalo 600 dragúnov generála Capraru, o ktorých sa treba postarať. Tököliho povstanie bolo potlačené. Odporcovia cisára boli roku 1687 zatknutí a popravení v Prešove potupnou smrťou. Veliteľ cisárskeho vojska barón Steinau si za svoj štáb zvolil Kežmarok. Od zálohovaných 13 spišských miest začal vymáhať vojenské dávky (kontribúcie) vo výške 30 000 zlatých. Niektorí protestujúci richtári, ktorí boli u baróna na prijatí, boli uväznení. Bol medzi nimi aj novoveský richtár Ján Marczi. Richtárom mesta bol v rokoch 1688 - 1692, 1694 a 1699 - 1700. Spišská Nová Ves musela za jeho prepustenie zaplatiť 4 700 zlatých. V nasledujúcom roku mesto platilo vojenskú dávku opäť.

„Kurucký kráľ" Imrich Tököli zomrel 13. septembra 1705 v Ismide v Malej Ázii. Do Uhorska jeho telesné pozostatky preniesli 30. októbra 1909. Je pochovaný v evanjelickom kostole v Kežmarku.

V čase posledného povstania pod vedením Františka II. Rákociho sa v meste zdržiavali 4 pluky saských a poľských vojakov pod vedením generála Scholburga. Rákoci si nechcel znepriateliť poľského kráľa Augusta II. Silného (1697 – 1733). Rozhodol sa zálohované mestá ochrániť od vojenských škôd. Po porážke kurucov pri Trenčíne v roku 1708 zvyšky Rákociho vojsk ustupovali na Spiš. Poľský starosta Teodor Konštantín Lubomirski sa ich chystal napadnúť a preto od miest žiadal dodať po 50 dobre vyzbrojených vojakov. Za centrum svojho odporu zvolil Spišskú Novú Ves. Mesto bolo v tom čase obohnané múrmi. Lubomirski poopravoval obranné múry a brány opatril baštami. K boju o Spišskú Novú Ves nedošlo. V zime 1709 – 1710 boli spišské mestá obsadené cisárskym vojskom, ktoré dobýjalo Levoču. Sotva cisárske vojsko odtiahlo zo Spišskej Novej Vsi, 20. januára 1710 mesto obsadili ruskí vojaci pod zámienkou, že Lubomirski je prívržencom kráľa Stanislava Leščinského, ktorého mocenské záujmy nepodporoval ruský cár Peter Veľký. Mesto ruských vojakov muselo ubytovať a nakŕmiť.

František II. Rákoci (Repro)

František II. Rákoci ušiel 21. februára 1711 do Poľska a odtiaľ v roku 1717 do Turecka, kde sa usadil s utečencami v Rodošto na pobreží Marmarského mora. Zomrel 8. apríla 1735. Jeho telesné pozostatky boli prevezené z Carihradu do Košíc a slávnostne pochované v Dóme sv. Alžbety dňa 28. októbra 1906.

Mierové rokovania v Satu Mare v roku 1711 ukončili storočie trvajúci protihabsburský zápas uhorských stavov prebiehajúci predovšetkým na území Slovenska. Spišská Nová Ves pocítila násilnosti vojsk oboch znepriatelených strán. V dôsledku epidémií poklesol počet obyvateľov. Upadlo baníctvo, remeslo aj obchod. Okolité polia ostávali neobrobené, mnohé domy boli opustené. Nasledovalo niekoľko neúrodných a hladových rokov.

Boje kurucov s labancami (Repro)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív MV SR Levoča.
- Štátny archív MV SR Levoča – pobočka Spišská Nová Ves.
- BOKEŠ, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov.* Bratislava: SAV, 1946, s. 108 – 119.
- DANGL, Vojtech: *Bitky a bojiská.* Bratislava: Mladé letá, 1984, s. 108 – 166.
- HOŠEK, Edgar: Lesy a lesné hospodárstvo v Spišskej Novej Vsi. In: *Spišská Nová Ves 1.* Zost. J. Kuruc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 45 – 49.
- ILLÉSSY, Ján: *Inventár kráľovsko-banského mesta Spišská Nová Ves od r. 1250 do r. 1700.* Budapešť 1899.
- JANČURA, Marián: *Hniličik. Sprievodca miestopisom a ľudskými osudmi.* Bratislava: SCM, 2006.
- KUČERA, Matúš: *Novoveké Slovensko.* Bratislava: Perfekt, 2004, s. 47, 77, 79, 157, 158.
- MÁRIÁSSY, Peter: *Máriassy … tisícročná história rodu pokračuje.* Košice: Karnat, 2006.
- *Smižany.* Zost. František ŽIFČÁK. Levoča: Modrý Peter, 1993, s. 38 – 53.
- SUCHÝ, Michal: *Dejiny Levoče 1.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 165 – 229.
- VOJTAS, Jozef: Spišská Nová Ves 360 rokov v zálohu poľských kráľov. In: *Spišská Nová Ves 1.* Zost. J. Kuruc, c. d., s. 123 – 136.
- ŽIFČÁK, František a kol.: *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom.* Spišské Podhradie 1999, s. 28 – 34.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

SÍDLO PROVINCIE XVI SPIŠSKÝCH MIEST (1778 - 1876)

KONIEC SPIŠSKÉHO ZÁLOHU

Významným medzníkom v dejinách Spiša a mesta Spišská Nová Ves bolo navrátenie spišských miest Uhorsku, ktoré sa udialo po 360 rokoch zálohu. V starších uhorských historických prácach prevládalo negatívne hodnotenie zálohu, ale novšie historické výskumy dokazujú, že zálohované mestá sa v uvedenom období rozvíjali po hospodárskej, kultúrnej, vzdelanostnej i urbanistickej stránke. Väčšina z miest získala mestský charakter, ktorý si udržala do súčasnosti. Opačný bol osud zvyšných 11 spišských miest, ktoré ostali v Uhorsku a ako súčasť spišského hradného panstva postupne upadli na úroveň poddanských obcí.

Erb Provincie XVI spišských miest z r. 1778 (Foto: Štefan Péchy)

OBSADENIE SPIŠA UHORSKÝM VOJSKOM

Navráteniu spišských miest predchádzala občianska vojna v Poľsku, ktorá zasiahla aj do dejín Spiša. Roku 1764 nový poľský panovník Stanislav II. August Poniatowski, obľúbenec ruskej cárovnej Kataríny II., daroval spišské majetky svojmu bratovi kniežaťu Kazimírovi. Poľský kráľ nedokázal zvládnuť vnútorné

Mária Terézia (Repro)

rozpory so šľachtou, tajne podporované pruským kráľom Fridrichom II. a cárovnou Katarínou II. Zasahovanie ruskej cárovny do poľských záležitostí umožnilo v roku 1768 vznik tzv. Barskej konfederácie. Nazvaná bola podľa mesta Bar. Na jej čelo sa postavil maršál Krasinszki, ktorý začal občiansku vojnu proti poľskému kráľovi a Rusku. Boje sa roku 1769 preniesli aj na Spiš. Vojsko pod vedením jedného z konfederačných veliteľov Jozefa Berzinského obsadilo Ľubovniansky hrad, vyrabovalo mincovňu poľských starostov v Starej Ľubovni (založila ju významná podnikateľská rodina Brühlovcov) a úradníkov s posádkou poľského kráľa prinútili zložiť sľub vernosti. Berzinski zároveň vyzval zálohované mestá, aby odovzdávali dane a poplatky konfederátom. Vysielal k nim svojich emisárov, ktorých úlohou bolo verbovať ľudí do ich vojska. Jedným z nich bol aj Móric Beňovský. V mene Márie Terézie zálohované mestá dostali prípis od veliteľa vojenskej posádky z mesta Kežmarok Furara a generála Ignáca Almašiho zo Sabinova, v ktorom sa zakazovalo vyhovieť konfederátom. Po bitke pri Hraničnom konfederátov vytlačilo zo Spiša ruské vojsko. Medzitým Mária Terézia oznámila vtedajšiemu spišskému županovi Jánovi Čákimu (Csáky), že dala príkaz uhorským vojskám obsadiť zálohované mestá s cieľom chrániť Spiš pred vpádom poľských konfederátov a zabrániť novému porušeniu uhorských hraníc. Následne časť levočskej posádky obsadila Ľubicu a Spišskú Belú. Kežmarská posádka 19. mája 1769 obsadila Spišskú Novú Ves a nasledujúci deň Spišské Vlachy a Spišské Podhradie. V júni boli obsadené Podolínec a Spišská Sobota a v júli 1769 osobitný poverenec Márie Terézie gróf Imrich Esterházi obsadil ostatné zálohované mestá. Museli však prejsť ešte tri roky, kým zálohované mestá zložili sľub vernosti habsburskej panovníčke.

PRVÉ DELENIE POĽSKA A OTÁZKA ZÁLOHU

Dňa 4. marca 1772 si Rusko, Prusko a Rakúsko navzájom vymenili diplomatické nóty, čo bol začiatok prvého delenia Poľska. 5. augusta toho istého roku podpísali o tom zástupcovia monarchií dohodu. Počas medzištátnych rokovaní medzi Rakúskom a Poľskom, ktoré sa konali od 3. augusta do 18. septembra 1773 vo Varšave, došlo k dohode o formálnom vypustení spišských miest zo zálohu. Túto dohodu podpísal poľský kráľ Stanislav II. August Poniatowski a schválil ju aj poľský snem. Mestá sa po 360 rokoch opäť stali plnoprávnou súčasťou Uhorska.

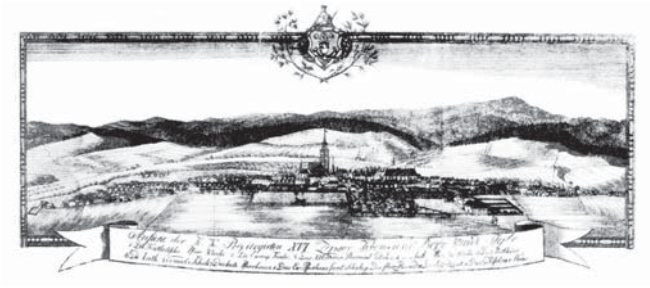

Veduta Spišskej Novej Vsi - sídla Provincie XVI spišských miest z r. 1827 (Repro)

SLÁVNOSŤ PRÍSAHY VERNOSTI

Roku 1772, 5. novembra okolo pol desiatej hodiny prišiel najosvietenejší pán gróf Ján Čáki ako kráľovský komisár z Hrabušíc, kde prenocoval, do Spišskej Novej Vsi. Na hraniciach chotára ho vítali na koňoch mešťania trinástich miest a priviedli ho do mesta veľkým špalierom obyvateľov, ktorí stáli pri bráne z oboch strán. Zvonili zvony, boli vypálené salvy, na veži sa rozozvučali trúby a bubny. Keď pri vchode do cintorína vystupoval z koča, privítalo ho duchovenstvo a pozdravili ho aj ostatní. Na čele sprievodu do chrámu kráčal kňaz, najdôstojnejší pán Driesch, ktorý slúžil svätú omšu a spieval „Teba Bože chválime". Grófa priviedli do kostola a usadili ho vedľa oltára na strane Evanjelia (t. j. na tej strane kostola, kde bola umiestnená kazateľnica, z ktorej sa čítalo evanjelium) do vysokej lavice upravenej na spôsob trónu, pri ktorej stála čestná stráž. Krátko nato sa začala slávnostná svätá omša. Po jej skončení sa gróf Čáki prihovoril mešťanom trinástich miest stojacích neďaleko oltára v prítomnosti šiestich vyslancov stolíc. Oznámil im vôľu kráľovského apoštolského Veličenstva. Saský gróf (spišský gróf, ktorého si volili nemeckí kolonisti, mal na starosti administratívu a súdnu právomoc) odpovedal po nemecky. Konečne, keď predčítaval znenie prísahy najdôstojnejší pán Wolfinger, farár v Spišských Vlachoch, mešťania zdvihnutím prstov prisahali vernosť a poslušnosť ich Veličenstvám cisárovi Jozefovi II. a cisárovnej Márii Terézii. Po skončení týchto obradov komisár odovzdal hospodárske záležitosti Spišskej komore, ktorá v tej veci vyslala pána Töröka, správcu Spišskej komory. Ten zveril bezprostrednú správu urodzenému pánu Tisztovi. Nakoniec sa spievalo „Teba Boha chválime". V tom istom sprievode, v ktorom najosvietenejšieho grófa priviedli do chrámu, opäť ho odprevadili k pohosteniu, kde okolo druhej ponúkali jedlo pre asi sto hostí. Znova boli vypaľované salvy a zneli menšie píšťaly. Boli prednesené rôzne zdravice, pripíjalo sa najmä na cisárov. Pri tejto príležitosti sa takto pospevovalo:

„Nech žije Mária Terézia, ktorá dnes spôsobila toto potešenie,
Keď Uhorsko vidí, že sa mu splnilo želanie."

Alebo:

„Za slávnej vlády Márie Terézie,
Cisár Jozef II. je naklonený snahe,
Nebo pomáha a šťastie praje,
Gróf Ján Čáki prišiel vykonať sem,
Aby bola opäť celistvou Spišská zem."

V tom istom roku, 10. novembra, bolo rovnako slávnostne tým istým komisárom získané naspäť panstvo Ľubovňa.

Podľa Karol Wagner: Analecta Scepusii Sacri et Profani III. Posonii et Cassoviae 1778, s. 238 – 239. Preložil Peter Kónya.

PREVZATIE MIEST KRÁĽOVSKÝM KOMISÁROM

Panovníčka Mária Terézia ustanovila za kráľovského komisára spišského župana Jána Čákiho a poverila ho, aby v jej mene prevzal správu navrátených miest. V súvislosti s tým konali sa v kaštieli v Hodkovciach rokovania župana s grófom Provincie XIII spišských miest Teodorom Jónim, ktorého sprevádzal notár zo Spišskej Novej Vsi. Čáki im oznámil úmysel, že kráľovná chce podriadiť mestá svojej správe. Jednotlivé mestá sa nebudú preberať osobitne, ale preberú sa spoločne. Spišský gróf súhlasil s požiadavkou, že do Spišskej Novej Vsi pozve richtárov založených miest a okrem nich po dvoch členoch mestskej rady a piatich váženejších občanov z každého mesta, ktorí budú mať splnomocnenie pre zloženie prísahy vernosti. 5. novembra 1772 za účasti nového administrátora spišských miest Pavla Tisztu, spišského a abovského podžupana, župných funkcionárov, zástupcov kléru a armády, „spolu 138 celebrít v slávnostných odevoch", konala sa v Spišskej Novej Vsi veľká slávnosť. Ráno o ôsmej hodine Teodor Jóni v sprievode dvoch zástupcov miest na troch kočoch doprevádzaných 30 jazdcami odišiel z mesta až k smižianskej krčme v ústrety spišskému županovi a jeho manželke, ktorí sa predošlý deň vzdialili do Hrabušíc. Vracajúci sa slávnostný sprievod pri zvukoch hudby uberal sa mestom rovno do Rímskokatolíckeho kostola Nanebovzatia Panny Márie, pred ktorým ho privítalo duchovenstvo Spiša. Počas slávnostných bohoslužieb sa zložila prísaha vernosti.

9. novembra 1772 Ján Čáki prevzal v sprievode jazdeckého pluku Ľubovniansky hrad. 10. novembra zástupcovia ostatných troch zálohovaných miest: Starej Ľubovne, Podolínca a Hniezdneho v Starej Ľubovni skladali sľub vernosti na obdobnej slávnosti.

VZNIK PROVINCIE XVI SPIŠSKÝCH MIEST

Roku 1773 administrátor Provincie XIII spišských miest vykonal inventúru spišských miest po zálohu. Ich postavenie bolo až do roku 1774 nejasné. Uvažovalo sa, že budú patriť do Spišskej župy. Mestá si však bránili svoje privilégia, a tak 9. septembra 1774 Mária Terézia vyňala ich spod správy spišského župana a Uhorská miestodržiteľská rada rozhodla, že trinásť z bývalých zálohovaných miest dostane samosprávu. 5. júna 1778 Mária Terézia pripojila k 13 spišským mestám aj Starú Ľubovňu, Podolínec a Hniezdne a vytvorila z nich samosprávnu Provinciu XVI spišských miest. Udelila jej okrem štatútu aj vlastný erb a pečať. Sídlom Provincie sa stala Spišská Nová Ves. Provinčná správa spočiatku bola umiestnená v jednej budove s mestskou správou, t. j. v radnici (dome nad Levočskou bránou, dnešnom Múzeu Spiša). Budova postavená v 15. storočí, ktorú mesto v rokoch 1763 - 1765 opravovalo, bola dňa 17. marca 1775 predaná mestom Provincii za 9 000 uhorských zlatých. Provinčná správa ju prevzala postupne, pretože v ro-

koch 1775 – 1776 ju prestavovala pod vedením miestneho staviteľa Františka Bartela do podoby, ktorú má dnes. Prestavba bola dokončená 6. januára 1777. Provinčný dom bol posvätený a odovzdaný novému účelu. Už 27. januára 1777 sa v ňom konalo valné zhromaždenie, ktoré zvolilo funkcionárov Provincie: grófa, notára, dvoch prísediacich a zástupcov jednotlivých miest do provinčnej rady. Pred Provinčným domom stáli na stráži ozbrojení hajdúsi. V roku 1813 požiadali, aby mohli budovu strážiť s vytasenou šabľou alebo ľahkou puškou. Priečelie budovy bolo vyzdobené bohatou rokokovou štukovou výzdobou koncom 18. storočia. Priestor medzi oknami bol vyplnený barokovými kartušami. Každá kartuša má iné vyobrazenie a stuhy pod nimi obsahujú pozlátené nápisy v latinskom jazyku. Symbolizujú cnosti, ktoré majú mať úradníci, zamestnanci miestnej správy.

V súvislosti s činnosťou Provincie vznikla neskôr v Spišskej Novej Vsi tzv. Šestnástka (v dnešnej lokalite Zimného štadióna). Názov dostala podľa šestnástich domov, rovnakého vzhľadu, vybudovaných ako rezidencie richtárov miest. Počas pobytu v meste a zasadnutia rady zástupcovia všetkých 16 spišských miest tak mali kde bývať.

Vytvorením Provincie XVI spišských miest so sídlom v Spišskej Novej Vsi stalo sa mesto dôležitým politickým strediskom a malo nadradené postavenie voči ostatným mestám.

Provincia bola pod vplyvom politických pomerov dočasne zrušená v rokoch 1785 – 1790 a 1849 – 1860. Počas jej existencie došlo k zmenám v správe a súdnictve. Stav sa ustálil zákonným článkom č. 42/1870. Provincii ostala samospráva, ktorá sa prispôsobila župnej správe. Panovník vymenúval grófa, ale už vo funkcii podžupana. V roku 1872 súdna právomoc

Tabella

	Latine	Hungarice	Germanice	Slavice
I	Leibitzium	Laibitz	Leybitz	Lybitsa
II	Iglovia vel Neocomium	Iglo.	Neüdorf	Nowawesf
III	Varallya.	Szepes Varallya	Kirchdrauf	Podbradze.
IV	Olasinum vel Villa Latinorum	Olaszi.	Wallendorf	Wlahý.
VI	Becla.	Béla	Beel	Beleý
VI	Mons S. Georgii	Szombath dy	Georgenberg	Sobota.
VII	Lublovia	Lublyo.	Liblau	Luborenya
VIII	Felka.	Felka.	Felck	Welka.
IX	Podolinum.	Podolin.	Pudlein	Podolinecz.
X	Poprad inum	Poprad.	Deütschendorf	Poprad se.
XI	Gnesda.	Gnyezda.	Gniesen.	Gnyasda.
XII	Menhardi Villa	Menyhart.	Menersdorf	Werbow.
XIII	Durandi Villa	Durand.	Durelsdorf	Tvarosna.
XIV	Matthai Villa	Mathcotz.	Matsdorf	Matseyowce
XV	Michaelis Villa	Szirasa.	Michelsdorf	Straze.
XVI	Ruszquinium	Ruskinotz.	Rissdorf	Rustinowcze.

Názvy 16 spišských miest v latinčine, maďarčine, nemčine a slovenčine z r. 1776 (Repro)

Provincie prešla na štátne súdy. K definitívnemu zániku Provincie XVI spišských miest došlo v roku 1876 na základe zákonného článku č. 33/1876. Mestá boli podriadené Spišskej župe.

PREHĽAD DEJÍN

1751 – 1752	Vyhotovený a pozlátený bol dnešný barokový hlavný oltár v kostole Nepoškvrneného počatia Panny Márie (vikariátnom tzv. malom kostole) v Spišskej Novej Vsi.
1758	Beháči a haviari zo Spišskej Novej Vsi vzbúrili sa proti nepravidelnému vyplácaniu miezd.
8. február 1761	Mária Terézia zverejnila opatrenia v cechovníctve.
1767	Vydaný bol tereziánsky urbár, ktorý upravoval vzťahy medzi zemepánmi a ich poddanými (platil do roku 1848).
máj – jún 1769	Spišské mestá boli na základe rozkazu Márie Terézie z 13. 4. 1769 obsadené uhorským vojskom. Spišskú Novú Ves obsadila kežmarská posádka.
16. september 1772	Vydaný bol cisársky dekrét Márie Terézie o včlenení Spiša do Uhorska.
5. november 1772	Vo farskom kostole v Spišskej Novej Vsi zložili zástupcovia 13 zálohovaných miest do rúk spišského župana Jána Čákiho sľub vernosti uhorskej panovníčke.
1772	Jonáš Andrej Czirbesz (evanjelický kaplán od r. 1756 a evanjelický farár od r. 1757 v Spišskej Novej Vsi) uskutočnil prvý zaznamený výstup na Kriváň.
18. november 1773	Poľský kráľ Stanislav II. August Poniatowski podpísal vo Varšave formálnu dohodu o zrušení zálohu.
9. september 1774	Uhorská miestodržiteľská rada rozhodla, že 13 zálohovaných miest dostane samosprávu a zriadila Provinciu XIII spišských miest so sídlom v Spišskej Novej Vsi.
15. január 1776	Na základe nariadenia Márie Terézie vzniklo Spišské biskupstvo so sídlom v Spišskej Kapitule.
19. marec 1776	V Spišskej Novej Vsi začala svoju činnosť poštová stanica.
22. august 1777	Bolo vydané nariadenie o reorganizácii školstva v monarchii pod názvom Ratio educationis.
15. september 1777	Položený bol základný kameň súčasnej radnice v Spišskej Novej Vsi. Budova sa stavala v klasicistickom slohu v rokoch 1777 – 1779.
5. jún 1778	Mária Terézia vytvorila slávnostným privilégiom Provinciu XVI spišských miest.
1779	V chotári mesta bolo 48 baní.
16. apríl 1784	Založená bola triviálna škola, pri ktorej bola zriadená gramatická trieda. Položené boli základy budúceho gymnázia.
1785	V Spišskej Novej Vsi bolo 638 domov, 1 395 rodín a spolu 5 917 obyvateľov.
1785 – 1786	Vybudovaná bola mohutná budova Rímskokatolíckeho farského úradu v Spišskej Novej Vsi (na dnešnej Letnej ulici).
18. január 1791	Konali sa okázalé oslavy nástupu na trón Leopolda II. Na námestí na ražni piekli sa dva voly, kládli sa veľké vatry. Obyvateľstvo mesta vypilo dva sudy vína.
1793	Rektor Tobiáš Steller, absolvent univerzity v Tübingene, vytvoril najstarší známy školsky poriadok pre vtedajšie miestne progymnázium.
9. október 1796	Slávnostne bol posvätený nový Evanjelický a. v. kostol v Spišskej Novej Vsi. Staval sa v klasicistickom slohu v rokoch 1790 – 1795.

V spomínanom období si mesto začalo stavať svoj nový mestský dom - radnicu. Základný kameň pre novú radnicu bol položený 15. septembra 1777 na mieste tržnice (obchodného domu), ktorá sa spomína už roku 1515. Stavba bola ukončená v roku 1779. Klasicistická budova má hlavnú fasádu orientovanú na juh. Najvýznamnejším miestom radnice bola zasadacia sieň umiestnená uprostred budovy a siahajúca cez dve poschodia. Prízemné miestnosti pôvodne slúžili ako obchody so železom. (Kresba: Ivan Frankovič)

Koncom 18. storočia kládli sa určité nároky na vlastnosti úradníka mesta či provincie. Symboliku naznačenú v kartušiach Provinčného domu (dnešné Múzeum Spiša) v Spišskej Novej Vsi pokúsil sa voľne preložiť I. Chalupecký nasledovne: Činiteľ pri výkone svojej funkcie (vysluhovanie spravodlivosti - každému, čo mu patrí) musí sa riadiť len materiálnou (váha) a morálnou podstatou vecí a bez ohľadu na akékoľvek okolnosti (vo dne aj v noci) ho ani vo sne nesmie napadnúť (strážca v snách) nepridržiavať sa prísne litery zákona (odtiaľ oči nikam). (Kresba: Ivan Frankovič)

Zo štatútu Provincie XVI spišských miest

- Provincia dostala novú pečať s právom používať červený vosk.
- Šestnásť spišských miest s panstvom hradov Stará Ľubovňa a Podolínec bolo podriadených priamo kráľovi prostredníctvom Kráľovskej miestodržiteľskej rady. V hospodárskych veciach boli podriadené Uhorskej kráľovskej komore.
- Hlavné vedenie mal komorský správca reprezentujúci zemepána a kráľa.
- Popri správcovi bol na čele provinčný gróf volený richtármi 16 spišských miest na tri roky, dvaja prísediaci, jeden notár, jeden fiškál, štyria obvodní fiškáli, jeden vyberač daní a jeden kontrolór, ktorí boli platení z provinčnej pokladnice.
- Provincia musela v každom meste zriadiť archív, ktorý usporiadal provinčný notár.
- Hlavný vyberač daní musel odovzdať dane komorskému správcovi.
- Osoby magistrátov a šľachtici boli oslobodení od pozemkovej dane.
- Malo sa zakročovať proti márnotratnosti.
- Dane mali inkasovať ustanovení daňoví vyberači.
- Kandidátka na richtárov mala byť urobená po dohode s provinčným grófom. V Spišskej Novej Vsi mali byť 12 úradníci na čele s richtárom, notárom, senátormi a ostatnými, v menších mestách po 8 a v najmenších po 4 úradníkov. Všetci mali byť platení z mestskej pokladnice. Vonkajšia mestská rada (Gemein, communitas) mala mať vo väčších mestách 30 a v menších 15 členov.
- V mestách mali byť z vojska ubytovaní iba pešiaci a malo to prebiehať ohľaduplne.
- Všade sa mali zriadiť sirotské úrady.
- Správca provincie mal povinnosť referovať o stave miest kráľovskému miestodržiteľovi.
- Prvú súdnu inštanciu tvorili richtári s magistrátom a súdili všetky prečiny okrem hrdelných a banských zločinov podľa saského a uhorského práva. Druhou inštitúciou bola kráľovská stolica, ktorej členom bol gróf provincie, richtári a delegáti všetkých miest. Zasadali trikrát až štyrikrát do roka. Treťou inštitúciou bola osobitná kráľovská stolica.
- Fiškálov mali povinnosť vydržiavať aspoň väčšie mestá.
- Kráľovský správca a gróf mali bývať tam, kde bol zriadený provinčný súd.
- Mestá mali platiť spolu 3 075 dukátov kráľovskej dane, 875 dukátov pod titulom nony a ostatné dane – spolu 17 220 rýnskych florénov.
- Mestám boli ponechané výsady týkajúce sa lesov, poľovačiek, rybolovu, mlynov, baníctva, predaja vína, výroby piva a trhov.
- Po mešťanoch, ktorí zomreli bez dedičov, dedili mestá.
- Právo prezentovať farárov mal kráľ ako patrón.
- Cechové privilégia mali byť obnovené podľa terajších potrieb.

Podľa: Jozef Vojtas

PONDERE SOLO
(len podľa váhy)

UTQUIS MERETUR
(ako si kto zaslúži)

SUUM CUIQUE
(každému čo mu patrí)

DIE NOCTUQUE
(vo dne aj v noci)

IN SOMNIS CUSTOS
(strážca v snách)

HINC OCULOS NUSQUAM
(odtiaľ oči nikam)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív v Levoči.
- Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves.
- CAMBEL, Samuel: *Dejiny Slovenska II.* Bratislava: SAV, 1987, s. 333 a 399.
- CHALUPECKÝ, Ivan a kol.: *Dejiny Popradu.* Košice 1998, s. 109 – 110.
- CHALUPECKÝ, Ivan: Pečate 16 spišských miest. In: *Historické štúdie XI*, 1966, s. 232, príloha 11, 12.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Podolínec 1292 – 1992.* 700 rokov mestských práv. Podolinec 1992.
- CHALUPECKÝ, Ivan: Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In: *Sborník archívních prací XIII*, 1963, č. 1, s. 138.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Provinčný dom v Spišskej Novej Vsi.* Spišská Nová Ves 2003, s. 2 – 8.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Spišská Nová Ves a okolie.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, s. 57 – 62.
- CHALUPECKÝ, Ivan: Spišské Podhradie v rokoch 1772 – 1918. In: ŽIFČÁK, František (zost.): *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom.* Spišské Podhradie 1999, s. 38 – 39.
- KOLLÁROVÁ, Zuzana a kol.: *Spišská Belá.* Prešov: UNIVERSUM, 2006, s. 66 – 67.
- KORMOŠOVÁ, Ružena a kol: *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne a nedávne.* Spišská Nová Ves 2006, s. 9 – 10.
- KURTYKA, Janusz: Starostwo spiskie (1412 – 1769/70). In: GLADKIEWICZ, Ryszard – HOMZA, Martin (zost.): *Terra Scepusiensis.* Levoča – Wroclaw 2003, s. 487 – 533.
- KURUC, Jozef: Spišská Nová Ves v zrkadle siedmych storočí. Kapitolky z dejín mesta 1. In: *Informátor*, sept. 1993.
- ROSZKOWSKI, Jerzy – JASIŃSKI, Mieczyslaw: Obdobie delenia Poľska 1769/1772 – 1918. In: SKUPIEŃ, Władysława a kol.: *Tatry a Podtatranská oblasť.* Doplňujúce texty pre školy. Poprad 2000, s. 214 – 224.
- VOJTAS, Jozef (Zost.): Ľubica (1271 – 1971). Bratislava 1971, s. 38.
- VOJTAS, Jozef: Spišská Nová Ves 360 rokov v zálohu poľských kráľov. In: *Spišská Nová Ves 1.* KURUC, Jozef (zost.). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 141 – 143.
- VOJTÁŠ, Matej: *Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopisnej monografii.* Spišská Nová Ves 1957, s. 44 – 54.
- *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, VIII. Nový pohľad na svet.* Ed. Pavel Dvořák. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2007, s. 37 – 38.
- ŽIFČÁK, František: Spiš v prenájme. In: *Historická revue*, roč. 2, 1991, č. 6, s. 6 – 7.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

ZA SOCIÁLNE A NÁRODNÉ PRÁVA

Na začiatku 19. storočia vplývali na vývoj v meste napoleonovské vojny, ktorých sa zúčastnili aj šľachtickí synovia z Uhorska pod rakúskymi cisárskymi zástavami. Baníctvo a hutníctvo v Spišskej Novej Vsi upadlo. Niekoľko podnikateľov sa podujalo obnoviť jeho stav z čias Márie Terézie. Manufaktúra na výrobu kameninového riadu položila základy nerudnému baníctvu a kameňopriemyslu. Sedliacke povstanie v roku 1831 bolo nesporným dôkazom túžob poddaných po oslobodení a baníkov po zlepšení postavenia. Dôležitú úlohu v zápase o národné uvedomenie Slovákov na Spiši zohralo duchovné centrum v Spišskej Kapitule.

Dievčina a mládenec zo Spiša (Repro)

CHOLEROVÉ POVSTANIE

Ťaživé dane, zvyšovanie zemepánskych povinností, dôsledky neúrody, celkové revolučné vrenie od jari 1830 v Európe (Francúzsko, Belgicko), epidémia ázijskej cholery (Cholera orientalis) a na ňu viažúca sa travičská povera viedli v letných dňoch roku 1831 k výbuchu východoslovenského sedliackeho povstania. Vypuklo v Zemplínskej župe. Jedným z jeho hlavných dejísk stal sa Spiš, kde boli účastníkmi aj baníci. Správa o košickom násilnom podávaní práškov a ich neblahých účinkoch, zrušenie trhov, vytváranie staníc na dezinfekciu (predymovanie) listov a tovarov, uzatváranie stolíc obchodu, obmedzenie bohoslužieb znepokojilo aj obyvateľov Spišskej Novej Vsi. Cholera zavlečená do Haliče ruskými vojakmi, ktorí zasahovali proti povstaniu v poľskej Kongresovke, sa rýchle šírila. Horlivý prístup úradov k proticholerovým opatreniam prispel k podozreniu z travičstva. Podozrenie bolo živené aj ženskými výmyslami o otrávenej bryndzi, múke, víne... Keď sa prípady cholery vyskytli v neďalekom Odoríne i Letanovciach, mestská rada v Spišskej Novej Vsi obstarala vápno, dala vyhotoviť čierny pohrebný voz a niekoľko železných klieští na uchytenie a prenášanie mŕtvol. V archívnych materiáloch mesta sa nachádza viacero podrobných inštrukcií v nemčine z júla 1831, ktoré boli kráľovskou radou a jej protomedicom Lenhossekom určené lekárom, politickým komisárom a i. Obsahujú informácie o ochorení, o dezinfekcii, ako sa správať, keď už choroba prepukne v mestách a obciach atď. Prvý prípad cholery v meste sa objavil 6. augusta 1831. Počas zábavy na Podskale jej podľahol Samuel Krabko. Keď sa objavil druhý prípad ochorenia na Šestnástke, urýchlene bol vytvorený proticholerový výbor v zložení: Daniel Prihradný, tribun Martin Rumy, Tobiáš Benigny, lekári Jozef Schwartz a Ján Jacz, Michal Szontág, Thern a Jozef Závacký. Mesto si rozdelili na oblasti po 30 domov. Na Podskale uvoľnili jeden dom pre cholerovú nemocnicu. Vytvorený bol osobitný cintorín. Senátor Benigny začal v mestskom dome

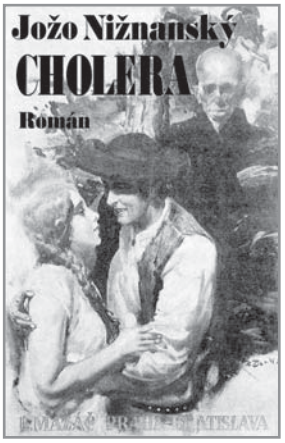

Titulná strana románu Cholera Jozefa Nižňanského (Repro)

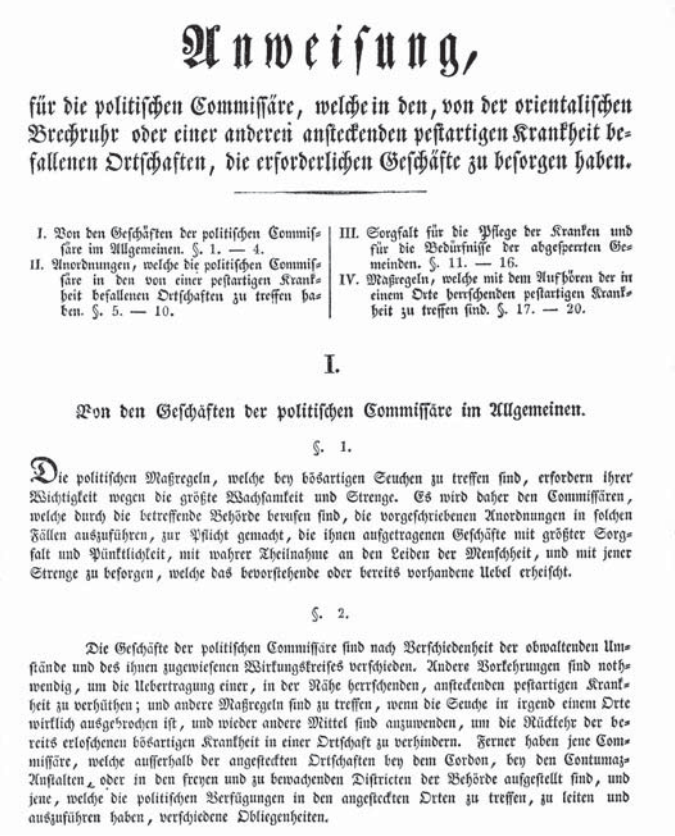

Anweisung,

für die politischen Commissäre, welche in den, von der orientalischen Brechruhr oder einer anderen ansteckenden pestartigen Krankheit befallenen Ortschaften, die erforderlichen Geschäfte zu besorgen haben.

I. Von den Geschäften der politischen Commissäre im Allgemeinen. §. 1. — 4.
II. Anordnungen, welche die politischen Commissäre in den von einer pestartigen Krankheit befallenen Ortschaften zu treffen haben. §. 5. — 10.
III. Sorgfalt für die Pflege der Kranken und für die Bedürfnisse der abgesperrten Gemeinden. §. 11. — 16.
IV. Maßregeln, welche mit dem Aufhören der in einem Orte herrschenden pestartigen Krankheit zu treffen sind. §. 17. — 20.

I.

Von den Geschäften der politischen Commissäre im Allgemeinen.

§. 1.

Die politischen Maßregeln, welche bey bösartigen Seuchen zu treffen sind, erfordern ihrer Wichtigkeit wegen die größte Wachsamkeit und Strenge. Es wird daher den Commissären, welche durch die betreffende Behörde berufen sind, die vorgeschriebenen Anordnungen in solchen Fällen auszuführen, zur Pflicht gemacht, die ihnen aufgetragenen Geschäfte mit größter Sorgfalt und Pünktlichkeit, mit wahrer Theilnahme an den Leiden der Menschheit, und mit jener Strenge zu besorgen, welche das bevorstehende oder bereits vorhandene Uebel erheischt.

§. 2.

Die Geschäfte der politischen Commissäre sind nach Verschiedenheit der obwaltenden Umstände und des ihnen zugewiesenen Wirkungskreises verschieden. Andere Vorkehrungen sind nothwendig, um die Uebertragung einer, in der Nähe herrschenden, ansteckenden pestartigen Krankheit zu verhüthen; und andere Maßregeln sind zu treffen, wenn die Seuche in irgend einem Orte wirklich ausgebrochen ist, und wieder andere Mittel sind anzuwenden, um die Rückkehr der bereits erloschenen bösartigen Krankheit in einer Ortschaft zu verhindern. Ferner haben jene Commissäre, welche ausserhalb der angesteckten Ortschaften bey dem Cordon, bey den Contumaz-Anstalten, oder in den freyen und zu bewachenden Districten der Behörde aufgestellt sind, und jene, welche die politischen Verfügungen in den angesteckten Orten zu treffen, zu leiten und auszuführen haben, verschiedene Obliegenheiten.

Z inštrukcie protomedica Lenhosseka z júla 1831 v nem. jazyku (Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves)

VZDELANEC VEĽKÉHO FORMÁTU

Karol Juraj Rumy (* 18. 11. 1780 Spišská Nová Ves – † 5. 4. 1847 Ostrihom). Pochádzal z rodiny obchodníka Jána Juraja Rumyho. Študoval na ev. lýceu v Kežmarku (1794 – 1799), na ref. gymnáziu v Debrecéne (1799 – 1800), na univerzite v Göttingene, titul doktor a magister slobodných umení získal na univerzite vo Wittenbergu (1809). Pôsobil ako mimoriadny profesor na ev. lýceu v Kežmarku (1803 – 1805), ako konrektor a profesor v Tešíne (1805 – 1807). V júli 1807 zaujal uvoľnené miesto rektora na spišskonovoveskom progymnáziu. Pôsobenie rektora Rumyho vzhľadom na jeho encyklopedické vedomosti bolo veľkým prínosom pre školu. Po roku 1809 pôsobil v Levoči, Smolníku, Šoprone a medzi srbskou mládežou v Karlovaci. V rokoch 1821 – 1824 bol zástupcom rektora ev. lýcea v Bratislave. Pre nedorozumenie odišiel do Viedne, prestúpil na katolícku vieru a nakoniec sa usadil v Ostrihome, kde bol Alexanderom Rudnayiom vymenovaný v r. 1828 za profesora práva a štatistiky v miestnom seminári. Bol autorom mnohých monografií, ktoré publikoval v nemeckom a latinskom jazyku, štúdií, najmä v oblasti poľnohospodárstva, botaniky, zemepisu a práva. Vydal jednozväzkový nemecky písaný Geograficko–štatistický slovník rakúskeho cisárstva (Viedeň 1809). Vypracoval návrh nemeckého prozaického štýlu a pripravil do tlače rukopisy Tobiáša Mauksch a – spišského botanika a zakladateľa tatranskej floristiky. Rumy patril k významným učencom. Snáď neexistuje odbor, v ktorom by nepublikoval. Stal sa jedným z najvýznamnejších predstaviteľov neskorého osvietenstva, zástancom znášanlivosti, tolerancie a zblíženia Slovákov, Maďarov a Nemcov. Bol členom viacerých učených spoločností v Európe a Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej. Prispieval do Slovenských národných novín vydávaných Ľ. Štúrom pod pseudonymom Dragutin. Ostro vystupoval proti maďarizácii a pripomínal:

SLOVENSKJE
NÁRODŇJE NOVINI.
172. Číslo. Pjatok, dňa 16. Brezna. 1847.

„V Uhorsku bolo v minulosti viac svornosti a jednoty, pretože bolo prirodzené, že sa deti učili tri hlavné krajinské reči: maďarskú, slovenskú a nemeckú ...“. Bol v kontakte s J. M. Hurbanom, P. J. Šafárikom, M. Hamuljakom, G. Dankovským a i. Katalóg jeho knižnice (Ostrihom: kníhkupec Beimel, 1851) uvádza 1914 kníh a 150 rukopisov. Mnohé jeho knihy sa stali majetkom Uhorskej akadémie vied.

rozvažovať prášok určený zdravotným komisárom. V Richnave, Kluknave, Krompachoch a v Poráči nahromadená nespokojnosť prerástla v prvé vzbury (Rapant, D., 1953). Hnev ľudí sa obrátil proti najmajetnejším: mlynárom, krčmárom, mäsiarom, lekárnikom a i., ktorí mali čo-to spoločné s cholerovými opatreniami. Mešťania boli napádaní hrubými výrazmi. Mlynár Martin Schütz radšej ušiel s rodinou na niekoľko dní preč z mesta. Kňazi napomínali veriacich v kázňach, aby sa pripravili na smrť. Zdravotný komisár v garbiarni žaloval sa 11. augusta, že ho považujú za traviča. Ľudia sa mu vyhrážali smrťou, podobne ako záhradníkovi Spišákovi. Podozrivá z travičstva bola aj majiteľka miestnej lekárne vdova Komáromyho. Nálada v meste sa zhoršovala v súvislosti s udalosťami v Smižanoch. Rozzúrení obyvatelia tu surovo zbili komisára a tiež spišskonovoveského hudobníka a hlásnika Jána Mahaliczkého. O udalostiach živo rozprával v meste klobučnícky majster Jozef Kožár. Banský richtár Michal Serdaheli (Szerdahelyi) využíval každú príležitosť, aby utíšil prejavy nespokojnosti baníkov v meste a jeho osadách (napr. v Hnilčíku). Baníci z Koterbach (dnešné Rudňany) znepokojení správami o práškoch žiadali o radu člena Baníckeho bratstva baníka Juraja Motyčku. Verejný muzikant Ignác Mráz vyslovoval poburujúce reči v miestnej kaviarni proti Správe Provincie XVI spišských miest na čele s Imrichom Fischerom a inej vrchnosti: „Studne sú vraj otrávené a preto všetci majú byť postrieľaní, poprepichovaní a porúbaní“. Vzbura v meste prepukla v dňoch 13. - 14. augusta 1831. K jej vzniku prispeli tiež Jamníčania, ktorí prišli do mesta hľadať svojho ukrytého pána. Richtár mesta Martin Köhler podľa nariadenia provinčnej správy 14. augusta v nedeľu dopoludnia zvolal pred mestský dom zástupcov miestnych cechov a mešťanov. Upozornil ich na zaväzujúcu prísahu postaviť sa proti narušiteľom poriadku a verejného pokoja. Provokatéra zhromaždenia Eliáša Petrušku dal na mieste uväzniť. Popoludní sa konala v dome predstaveného Baníckeho bratstva tajná porada. Dohodli sa, že pri úmrtí prvého baníka na choleru dajú si znamenie a pôjdu „praškárov a klieštikárov porúbať“. Hľadali tiež podporu na vidieku, napr. Juraj Motyčko žiadal 14. augusta o pomoc Odorínčanov. Baník Michal Rusnák povzbudzoval svojich druhov postávajúcich pred kaviarňou, aby oslobodili uväzneného Petrušku. Keď mestský richtár (neprejavili mu ani náležitú úctu zložením širáka z hlavy) ich žiadosti nevyhovel, odchádza nespokojný dav pre posily do garbiarne. Ľudia na pokriky, že horí, ozbrojili sa sekerami a vidlami. Nespokojenci sa vydali do vnútorného mesta k mestskému domu. Mešťania a privolaná posádka z Levoče (40 vojakov) sa postavili na odpor. Vzbura sa skončila neúspechom. Niektorí vodcovia boli uväznení. Na druhý deň mesto dostalo

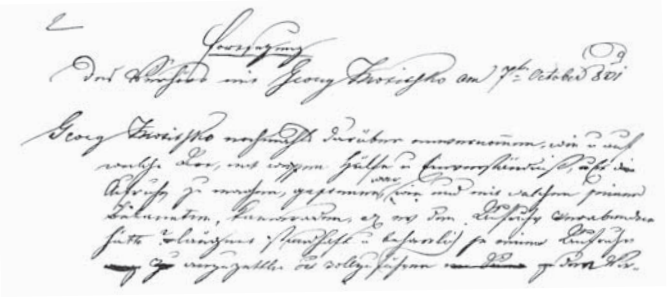

Časť zápisu zo súdu s Jurajom Motyčkom
(Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves)

na pomoc proti vzbúrencom rovnaký počet vojakov. Správa Provincie XVI spišských miest podala kráľovskej rade správu o napätej situácii v Spišskej Novej Vsi a súrnej potrebe „vojenskej asistencie s cieľom udržania verejnej bezpečnosti". Panovník vyslal na nepokojné územie dvorného komisára vicekancelára baróna Ignáca Eötvösyho. Vrenie trvalo naďalej a pri každom úmrtí utvrdzoval sa názor, že ide o otravu. Ľudia nedovoľovali chorým poskytnúť lekársku pomoc. Rýchle rozsudky smrti nad vinníkmi nepokojov na Spiši mali poddaných zastrašiť a zlomiť ich vzbúreneckého ducha. Jeden zo štatariálnych súdov bol zriadený v sídle Provincie v Spišskej Novej Vsi. Zasadal v zložení: gróf Pavol Engel - predseda, Ignác Schwaby, Karol Györgey, Baltazár Maťašovský, Pavol Wyda, Dionýz St. Andráši a notár Michal Schönwiszner. Protokoly boli vedené v latinskom a nemeckom jazyku. Súd vypočúval svedkov a obžalovaných. Traja z vypočúvaných E. Petruška, M. Rusnák a J. Motyčko (Georg Motitsko) boli odsúdení na smrť. Svedčí o tom zápisnica zo 14. novembra 1831. Potom bol súd v Spišskej Novej Vsi, spomína sa aj v Markušovciach, ako posledný na Spiši rozpustnený (Rapant, D., 1953). Odvolacie súdy však tresty smrti zmenili na väzenie (od 1 do 6 rokov). Povstanie bolo potlačené vojensky, súdne aj politicky. Na Spiši skončilo na šibenici 40 odsúdených. Poddanské úpravy, ktoré nasledovali, uzákonili tereziánsky urbár a jozefínske poddanské patenty. V Spišskej Novej Vsi ochorelo v roku 1831 na choleru 609 ľudí. Do konca augusta zomrelo 227 a do konca novembra celkom 340 ľudí. Pochovaní boli na cholerovom cintoríne pod kopcom Lais (Laisz-domb - Münnich, S., 1896). Cholera sa prejavila v meste ešte niekoľkokrát, ale v menšom rozsahu.

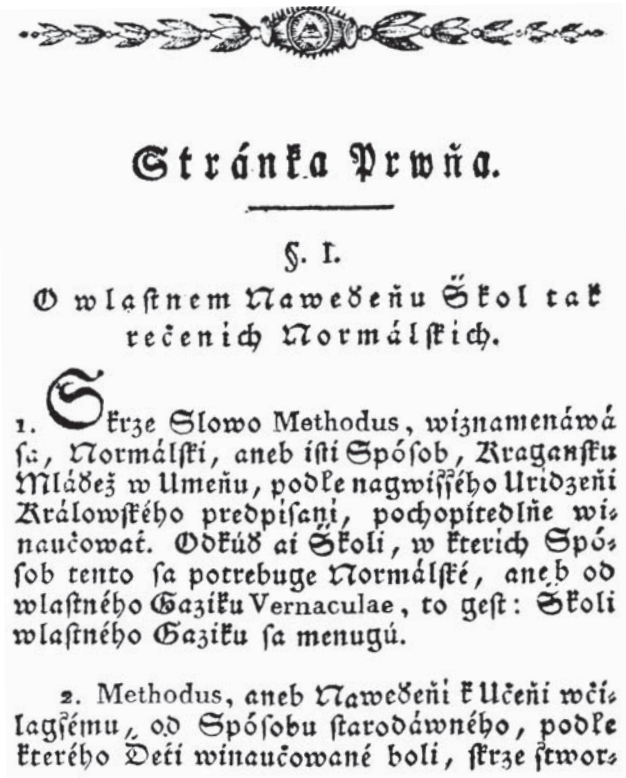

Stránka Prwňa.

§. I.

O wlastnem Nawedeňu Škol tak rečenich Normálskich.

1. Skrze Slowo Methodus, wiznamenáwá sa, Normálski, aneb isti Spósob, Kragansku Mládež w Umeňu, podle nagwissého Uridzeňi Králowského predpisaní, pochopitedlňe winaučowať. Odkúd ai Školi, w kterich Spósob tento sa potrebuge Normálské, aneb od wlastného Gaziku Vernaculae, to gest: Školi wlastného Gaziku sa menugú.

2. Methodus, aneb Nawedeňi k Učeňi wčilagšému, od Spósobu starodáwného, podle kterého Deti winaučowané boli, skrze stwor-

Z Paedagogie slovenskej v bernolákovčine od Juraja Palleša z r. 1820 (Repro)

NÁRODNOUVEDOMOVACIE HNUTIE

Na prelome 19. a 20. storočia sa na Spiši prejavil vplyv katolíckeho prúdu bernolákovcov. V jazyku Antona Bernoláka šírili sa práce náboženského charakteru, ale aj spisy hospodárske, zdravotnícke a i. Duchovným centrom Spiša bola Spišská Kapitula. Vďaka spišskému biskupovi Michalovi Bridigo (1807 – 1816) 11. novembra 1815 bol slávnostne otvorený v Spišskej Kapitule nový teologický seminár na čele s rektorom Danielom Udránskym. Biskup, hoci bol cudzinec pochádzajúci z Terstu v Istrii, staral sa o rozširovanie slovenských náboženských kníh.

PREHĽAD DEJÍN	
1800	V meste žilo 5 997 obyvateľov.
1804	Zachariáš Windt vyhotovil kópiu prvej mapy chotára mesta od geometra Samuela Kohlera (1783).
1813	Ľudovít Trangous zo Spišskej Novej Vsi (neskôr známy spišský podnikateľ v oblasti hutníctva železa) sa aktívne zúčastnil bitky pri Drážďanoch.
9. február 1812	V mestskej kaviarni v Spišskej Novej Vsi konal sa bál za sprievodu hudby. Zúčastnili sa ho šľachtici, dôstojníci a mešťania. Bol vyhlásený zákaz fajčiť v sále. V jednej miestnosti bola zriadená šatňa. Bál organizoval Samuel Litschner.
1812	Založená bola manufaktúra na kameninový riad.
1813	Rozsiahla povodeň skoro celkom zničila mlyn na papier (postavený Eliášom Začkovičom v roku 1676). Ľudovít Schertl mlyn znova vybudoval a pokračoval vo výrobe papiera.
1813	Založený bol Ovčiarsky spolok na čele s voleným bačom, ktorý sa staral o chov oviec a dostatok bryndze v meste.
1815	Spišská Nová Ves sa stala sídlom soľného a berného úradu.
12. január 1823	Posvätený bol organ v Evanjelickom a. v. kostole v Spišskej Novej Vsi. Organ od júla 1822 staval viedenský organár Friedrich Deutschmann.
1827	Vznikla továreň na spracovanie antimónu a modrej skalice.
6. august 1831	V meste sa objavil prvý prípad úmrtia na choleru.
1840	Spišská Nová Ves sa stala sídlom Združenia horno-uhorských ťažiarov.
1843	Ľudovít Sontág (Szontagh) navrhol vytvoriť v meste Kasíno.
1845	V meste pobudol tri týždne maďarský básnik slovenského pôvodu Šándor Petőfi (Alexander Petrovič).
12. december 1845	Vo Viedni zomrel doktor František Viliam Lippich (* 13. 6. 1799 Spišská Nová Ves) – pôsobil ako profesor klinickej medicíny na univerzite v Padove (od r. 1834) a vo Viedni (od r. 1841). Ako prvý profesor na svete vystúpil s vedeckými argumentami v boji proti alkoholizmu. Prednášku publikoval na univerzite v Padove. Vydal dve odborné práce.
1846	Vypukol rozsiahly požiar, ktorý zničil domy v Levočskej ulici a na dnešnej Letnej ulici.
1. júl 1846	Otvorená bola Sporiteľňa a pokladnica XVI spišských miest.

Biskup Ján Ladislav Pyrker (1819 - 1821) stál pri zrode prvého učiteľského ústavu na Slovensku a v Uhorsku vôbec. Slávnostne bol otvorený 2. novembra 1819 a už 19. novembra sa začalo v príprave učiteľov dedinských škôl. Prvý riaditeľ „preparandie" Juraj Palleš (1819 - 1823) patrí medzi významné postavy bernolákovcov. Vo svojej činnosti nadviazal na pôvodný program Slovenského učeného tovarišstva a rozvíjal ho o nové možnosti vzdelávacie, spisovateľské a národné. Vydal roku 1820 v Levoči v bernolákovčine na svoju dobu mimoriadne progresívne dielo Paedagogia slowenská pre triwiálné školi biskupstwa Spišského, ktoré adresoval kandidátom učiteľskej profesie. Spišský biskup Jozef Bélik (1823 - 1847), ktorý účinkoval po boku ostrihomského arcibiskupa a kardinála Alexandra Rudnayia, podporoval tiež slovenskú spisbu. Roku 1836 predplatil pre potreby biskupstva 500 exemplárov almanachu Zora, ktorý vydával mladobernolákovec Martin Hamuljak.

Národne priaznivé prostredie Spišskej Kapituly názorovo formovalo počas teologických štúdií Michala Chlebáka (* 18. 9. 1814 Kolačkov - † 3. 12. 1875 Stará Ľubovňa). Pôsobil v Tvrdošíne a Nižných Ružbachoch, kde prítomnosť Eduarda Korponaya, zanieteného národného a ľudovýchovného pracovníka, upevnila jeho slovenské povedomie. Do Spišskej Novej Vsi prišiel za kaplána v roku 1845. Tu aktivity mladobernolákovca dosiahli vrchol. Ako publicista stal sa stúpencom Štúrovej spisovnej slovenčiny. Všemožne podporoval spoluprácu bernolákovcov so štúrovcami. V rokoch 1846 - 1848 prispieval do Štúrových Slovenských národných novín (požíval skratky M. Ch., M. CH L., CH. M.) článkami o sociálnych pomeroch na Spiši, o príčinách negramotnosti ľudu a o alkoholizme. Pripomínal, že „v Spišskej Novej Vsi dvetisíc Slovákov nemá ani jednu školu". Propagoval zakladanie spolkov miernosti na Spiši. Po meruôsmych rokoch písal mravoučné a ľudovýchovné rozprávky pre mládež a dospelých. Označoval ich ako „príbehy zo života." Prispieval tiež do Palárikovho časopisu Cyril a Metod (1850 - 1851). Ako prvý preložil do slovenčiny Dickensovu prózu (1852). Pravda nevychádzal z anglického textu, ale použil český, resp. nemecký preklad. Kaplán M. Chlebák pôsobil v našom meste do roku 1854. Čiastočne počas farára a zároveň dekana Levočského dištriktu Ladislava Zábojského (1840 - 1849), ktorý zohral dôležitú úlohu v slovenskom národnom hnutí v 60-tych rokoch 19. storočia.

SLÁVNA SPIŠSKÁ KERAMIKA

Účastinná spoločnosť Steingut-Fabrique-Company založila v meste roku 1812 manufaktúru na výrobu kameninového riadu (Münnich, S., 1896). Hlavný majster dielne pochádzal z Nemecka. Manufaktúra dostala právo uskladňovať svoje výrobky po celom Uhorsku a výrobky sa stali artiklom pre uhorské a zahraničné trhy. Vytvorila si svoje predajne v Pešti, Segedíne, Novom Sade, Brašove a inde. Spočiatku sa orientovala na výrobu keramiky dennej potreby (kávové a čajové súpravy, taniere, šálky, cukorničky, solničky, kalamáre a pod.). Majster zdobil pod vplyvom viedenskej výzdoby tieto výrobky jednoduchým modrým dekórom doplneným geometrickými vzormi. Neskôr sa prejavil vplyv východoslovenských manufaktúr v podobe štylizovaných kytíc rôznych druhov kvetov maľovaných niekoľkými farbami (najmenej štyrmi). Zaujímavé je aj to, že na keramike sa v spišskom prostredí objavujú listy vínnej révy. Nechýbajú motívy poľovníctva, námety z antickej mytológie a i. (Kuruc, J., 1998). V 40-tych rokoch 19. storočia poklesol záujem mešťanov o porcelán a kameninový tovar. Dobrú povesť podarilo sa však manufaktúre udržať vďaka tzv. laboratórnej keramike. Vyrábala sa aj ozdobná a ľudová keramika. Vedenie fabriky vlastnilo mestskú baňu na sádru. Manufaktúra zastavila svoju činnosť v roku 1869. Spišská keramika, ktorá preslávila mesto, bola signovaná značkou „Iglo" (maďarský názov mesta Spišská Nová Ves) alebo „Iglo" doplnená dvomi skríženými kladivkami.

Staršie i novšie značenie a ukážky spišskej keramiky zo zbierok Múzea Spiša v Spišskej Novej Vsi (Foto: Peter Švec)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves.
- HLEBA, Edmund: *Spišská Kapitula. Prameň viery, literatúry a kultúry.* Košice: Slovo, 1993, s. 19, 34 – 35, 50 – 53.
- *Igló könyve a Szepesi lapok huszonöt éves fennállásának emlékére.* Igló: Telléry Július a Szepesi lapok, 1909.
- KORMOŠOVÁ, Ružena: *Dejiny gymnázia v Spišskej Novej Vsi dávne a nedávne.* Spišská Nová Ves 2006, s. 11.
- KORMOŠOVÁ, Ružena: Osobnosti nášho mesta – Karol Juraj Rumy. In: *Nové Spišské hlasy*, roč. VIII., č. 15, 14. 4. 1998, s. 6.
- KORMOŠOVÁ, Ružena: Z dejín evanjelického školstva v meste Spišská Nová Ves (16. storočie – 1945). In: *Z minulosti Spiša.* Ročenka SDS v Levoči, XIV. Levoča 2006, s. 85 – 99.
- KURUC, Jozef: História mesta. In: *Spišská Nová Ves 1268 – 1998. 730 rokov prvej písomnej správy.* Zost. L. Jiroušek. Spišská Nová Ves 1998, s. 47 – 55.
- KURUC, Jozef: Spišská Nová Ves v zrkadle siedmych storočí. Kapitolky z dejín mesta 1. In: *Informátor*, sept. 1993.
- MÜNNICH, Sandor: *Igló királyi korona es bánya város története.* Igló: Schmidt Jozsef Könyvnyomdája, 1896, s. 398 - 417.
- PAŠTEKA, Július a kol. : *Lexikón katolíckych kňazských osobností.* Bratislava: Lúč, 2000, s. 553 – 554, 1501 – 1502.
- RAPANT, Daniel: *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831 I. ,II.* Bratislava: SAV, 1953. I. diel, s. 3 – 60, 63 – 204, II. diel 1. časť, s. 130 – 263, 2. časť Dokumenty, s. 344 – 348.
- *Slovenskje národnje novini*, č. 172, 26. 3. 1847. Reedícia III. Bratislava 1956.
- *Slovenský biografický slovník*, V. Martin: Matica slovenská, 1992, s. 143 – 144, VI., 1994, s. 383 – 384.
- TIBENSKÝ, Ján: *Dejiny vedy a techniky na Slovensku.* Bratislava: Osveta, 1979, s. 170 – 171.
- TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 1.* Bratislava: Obzor, 1986, s. 336 – 337.
- VOJTÁŠ, Matej: Spišská Nová Ves v búrkach vojen a povstaní. In: *Spišská Nová Ves 1.* KURUC, Jozef (zost.). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 168 – 169.
- WEISENSTEINEROVÁ, Marta – ŽIFČÁKOVÁ, Yveta: *Významné osobnosti regiónu Stará Ľubovňa.* Stará Ľubovňa: Okr. knižnica, 1992.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

REVOLUČNÝ VÍR 1848 - 1849

Revolučný zápas meruôsmych rokov zachvátil celú Európu vrátane habsburskej monarchie. Snaha malých národov o samostatnosť a oslobodenie sa spod absolutistického útlaku stretla u maďarskej vrchnosti s nevôľou. Vzťahy, ktoré sa vyhrotili medzi Viedňou a Pešťou, mali svoj ohlas na národnostne pestrom Spiši. V Spišskej Novej Vsi a na Branisku došlo k ozbrojenému stretnutiu znepriatelených strán. Slovenskí dobrovoľníci vedení Slovenskou národnou radou agitovali za prvý politický program Slovákov a po boku rakúskej armády snažili sa získať svoju národnú slobodu.

S PEŠŤOU ALEBO VIEDŇOU

Keď sa Maďari dostali v marci 1848 k moci, trojfarebné maďarské zástavy boli rozvešané po vežiach kostolov a povievali na verejných a súkromných domoch. Sadili sa stromy slobody, cisárske orly zhadzovali z budov a verejne sa agitovalo za Uhorsko. V Nitrianskej stolici zaviali slovenské červeno-biele kokardy a po kopaniciach ozývala sa pieseň: "Bije zvon slobody, čujte ho národy". O rokovaniach slovenských národovcov v Liptovskom Mikuláši v máji 1848 sa medzi prvými na Spiši dozvedeli Levočania. V júni 1848 bolo čoraz jasnejšie, že sa blíži ozbrojené stretnutie medzi Viedňou a Pešťou. Prísne opatrenia (17. júna 1848 bolo vyhlásené na Spiši a teda aj v Spišskej Novej Vsi stanné právo) dávajú tušiť, že aj slovenské obyvateľstvo sa pripravovalo na odboj a o Žiadostiach slovenského národa sa v meste vedelo. Na Spiši sa v tom čase sformovali tri prápory maďarskej národnej gardy - honvédov pod vedením Ákoša Čákiho, Alexandra Koczoka a Františka Máriášiho. V Spišskej Novej Vsi vznikla stráž, ktorá mala udržiavať poriadok v meste. Nemeckí mešťania majúci v rukách správu Provincie XVI spišských miest nechceli veľmi podporovať maďarské nacionalistické hnutie (Vojtáš, M., 1957). Bránili sa vojenskej povinnosti, ale na ich dopyt Pešť odpovedala nariadením zo dňa 14. augusta 1848, ktoré oslobodzovalo od tejto povinnosti len mešťanostu, hlavného sudcu, vedúceho notára, pokladníka a archivára. Za komisára, ktorého úlohou bolo odhaľovať v Spišskej Novej Vsi proslovenských agitátorov, mesto zvolilo Fridricha Schwetera. Denne mu platilo 1 zlatku. Rakúskej veci zostali verní: mestský muzikant Gelen, holič a ránhojič Tobiáš Freinstein a potomok dávnej zemianskej rodiny Karol Rumy. Na jeseň 1848 časť spišských maďarských povstaleckých gárd (zo Spišskej Novej Vsi 43 mládencov) bola odvelená na Oravu a Liptov, aby „udusili nebezpečný slovenský oheň" (Münnich, S., 1896). Na mieste určenia ostali do 30. septembra. Od začiatku decembra 1848 počas tzv. zimnej výpravy časť rakúskej armády spolu so slovenskými dobrovoľníkmi postupovala severom Slovenska. Viedli ich Jozef Miloslav Hurban a Ľudovít Štúr. Ľudovít Košút (Lajos Kossuth) zverejnil 18. decembra 1848 nariadenie o organizovaní partizánskych skupín (geril) v župách. Na Spiši mal túto úlohu Ladislav Čáki. 12. januára 1849 rakúsky generál gróf František Schlick obsadil Levoču a vymenoval Imricha Péchyho za kráľovského komisára 16 spišských miest, Levoče a Kežmarku. Po odchode Schlicka na Zemplín zostali v Levoči 4 stotiny vojakov pod vedením majora Kiesewettera.

Ľudovít Velislav Štúr (Repro)

Jozef Miloslav Hurban (Repro)

Janko Francisci a slovenskí dobrovoľníci (Repro)

MESTO V CENTRE ROZTRŽKY

Február 1849 zmenil siluetu mesta, ktorú od 17. storočia vytvárala cibuľovitá veža farského kostola so široko-ďaleko rozliehajúcimi sa zvonmi. Po páde Budína jednotky maďarskej povstaleckej armády generála Artura Görgeia postupovali na východ, na územie obsadené Schlickovým vojskom. Görgei (pôvodom spišský Nemec, *30. 1. 1818 Toporec) Spiš poznal veľmi dobre. 1. februára prišli do Spišskej

PETÖFIHO MÝTUS

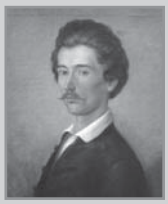

Sándor Petöfi (Repro)

Sándor Petöfi (pôv. Alexander Petrovič) - najvýznamnejší maďarský básnik mal slovenské korene. Narodil sa 1. 1. 1823 v Kiskőrösi – Malom Kereši v evanjelickej rodine poslovenčeného Srba Štefana Petroviča a Slovenky Márie Hrúzkovej. 10-ročný pobudol v Pešti, kde bol konfirmovaný u Jána Kollára. Gymnázium navštevoval v Aszode, mestečku s prevažne slovenským obyvateľstvom. Prestúpil na ev. lýceum do Banskej Štiavnice (1838), kde študoval aj slovenský básnik Andrej Braxatoris – Sládkovič a matematiku a fyziku vyučoval Daniel Lichard. Na kolégiu v Pápe (1841 – 1842) zoznámil sa s neskorším priateľom Mór Jokaiom (autor románu Levočská biela pani). Dospieval a postupne sa pomaďarčoval. Nemal ani 20 rokov, keď sa roku 1842 objavili prvýkrát jeho verše podpísané Petöfi Sándor. Na vyššej kalvínskej škole v Debrecíne (1842 – 1843) stretol Alberta Pákha (* 11. 3. 1823 Rožňava - † 10. 2. 1861 Pešť), ktorého otec Michal Pákh bol evanjelickým farárom v Spišskej Novej Vsi (od 1834) a zároveň superintendentom Potiského dištriktu. Obidvaja prispievali do kultúrneho časopisu Életképek (Obrazy života). Roku 1845 pobudol Sándor Petöfi na území Slovenska u svojho priateľa v Spišskej Novej Vsi. Pravdepodobne v romantickom prostredí líp na dvore evanjelickej fary, ktorá bola v susedstve bývalej školskej budovy gymnázia, rodili sa ďalšie verše 22-ročného básnika. Počas trojtýždňového pobytu navštívil Petöfi Prešov, Kežmarok, Rožňavu, Rimavskú Sobotu a Lučenec. Svoje Zápisky z ciest zverejnil v spomínanom kultúrnom časopise, kde píše: „...ponáhľal som sa z Kežmarku do jedného zo 16 spišských miest Iglova, lebo je tam rodina, ktorá si ma žiadala spoznať a ja ju. Milá patriarchálna rodina, nezabudnem na Teba. Nezabudnem na otca rodiny, ktorý reprezentuje dva svetadiely: Európu i Ameriku. Jeho šedivá hlava reprezentuje múdru Európu a jeho srdce mladú Ameriku..." (1845). Od jesene 1846 do júna 1847 priatelia Sándor a Albert bývali v spoločnom peštianskom podnájme. Roku 1846 sa Petöfi v Sedmohradsku zoznámil s krásnou Júliou Sendreiovou. Napriek zákazu sa s ňou oženil. Pieseň národa Petöfiho sa stala oduševnenou básňou maďarskej revolúcie v marci 1848. Spolupracoval pri príprave 12-bodových požiadaviek Maďarov voči rakúskej vláde. Na vlastnú žiadosť pripojil sa k povstaleckým maďarským vojskám v Sedmohradsku, ktorým velil pôvodom poľský veliteľ Jozef Bem. Maďarskí historici uvádzajú, že zomrel pravdepodobne 31. júla 1849 v Segešvári – dnes Albesti v Rumunsku a pochovaný bol v spoločnom hrobe. Svojím romantickým osudom stal sa pre maďarský národ stelesnením revolúcie, slobody a vlastenectva.

Horiaca Spišská Nová Ves vo februári 1849 (Repro)

Novej Vsi dvaja vojaci jeho hlavnej armády so sprievodným listom zásobovacieho komisára Daniela Kóša s príkazom, aby mesto odovzdalo 43 kusov dobytka s dvomi pohoničmi a dvomi strážcami ako povinnú dávku pre zásobenie armády. Mestská rada nestihla ani požiadavke vyhovieť, keď 2. februára o 14. hodine popoludní časť maďarského povstaleckého vojska vošla hlavnou bránou do mesta a ubytovala sa po súkromných domoch. Udalosť, ktorú zachytil maliar, udiala sa v neskorých nočných hodinách z 2. na 3. februára 1849. Prívrženci cisára Františka Jozefa I. (1848 - 1916) z mesta informovali rakúskeho veliteľa Kiesewerta v Levoči o prítomnosti maďarského vojska a o tom, že pri kostole stojí 24 vozov s pušným prachom. Neupresnili však, pri ktorom. Naložené vozy stáli bokom ku Zimnej ulici. Vo večerných hodinách po vyčerpávajúcom pochode v tuhej zime a veľkom snehu prišli do Spišskej Novej Vsi ďalší maďarskí povstalci. Velil im Angličan plukovník Richard Guyon. Jeho armádu tvorili väčšinou nováčikovia z Turca a od Zvolena. Teraz bolo v meste spolu 5 000 povstalcov - honvédov. Rakúsky veliteľ Kiesewetter sústredil posádku v levočskom parku a v noci okolo 23. hodiny začal svoj pochod do Spišskej Novej Vsi. Svoje vojsko rozostavil pri Kaplnke sv. Anny pod Blaumontom (Modrým vrchom) a zaútočil na mesto. Jedna zo zápalných striel dopadla na rímskokatolícky farský kostol. Cibuľovitá veža ocitla sa v plameňoch. V ohrození bol mestský dom aj neďaleký evanjelický kostol. Zasiahnuté boli domy v Levočskej ulici, ktoré začali horieť. Zmätok, ktorý nastal, využil Kiesewetter a so 4 stotinami pešiakov a pol stotinou jazdy vnikol do mesta. Vozy s pušným prachom našťastie zasiahnuté neboli. Na hasenie požiaru nebol čas. Prevaha maďarských povstalcov protiútokom vyhnala rakúske vojsko z mesta. Dobové pramene udalosť opísali nasledujúco: „Tejto strašnej noci sme museli spolu s našimi katolíckymi spolubratmi oplakávať naše široko-ďaleko známe zvony, ktoré sa pri požiari veže, s jej krásnym medeným plechom zakrytou špicatou strechou, zrútili a stali sa nepoužívateľnými..." Zvony vo farskom kostole na základe dohody z 26. apríla 1787 používali spoločne rímskokatolíci aj evanjelici. Už 3. februára prišli do mesta dvaja krajinskí komisári Pavol Luzsinszky a Ferdinand Ragali, aby si prezreli škody, ktoré napáchalo cisárske vojsko. Poškodení obyvatelia mesta sa obrátili na magistrát so žiadosťou, aby im boli čím skôr nahradené. Deputácia, ktorú viedli Johann Scholz, Ján Samuel Klein a Ľudovít Szontág, dosiahla zvolanie generálnej kongregácie k riešeniu tejto otázky. 23 občanom mesta bola 16. februára vyplatená suma 7 500 uhorských zlatých. Ranení na jednej i druhej strane boli umiestnení v narýchlo zriadenej vojenskej nemocnici. Lekári mesta Dr. Samuel Posewitz, Dr. Alois Jacz, Dr. Ľudvik Schubert a medik Teodor Scherfell v správe z 24. februára uviedli, že sa nachádza v mestskom špitáli 39 zranených vojakov. Lekár cisárskej armády Dr. Žigmund Epstein sídliaci v Levoči sľúbil všetky výdavky na lieky uhradiť. Majiteľka miestnej kaviarne Zuzana Némethová žiadala od ma-

gistrátu mesta preplatiť účet za 333 porcií jedla a 8 holbov vína, ktoré vydala vojsku. V Spišskej Novej Vsi v pouličnom boji padlo 53 honvédov na čele s kapitánom Szentpéterym. Pochovaní boli v hromadnom hrobe na mestskom cintoríne. Počas Bachovho absolutizmu zavládli represálie. „Oveľa citeľnejšie ako hmotnými škodami bol náš zbor zasiahnutý bolestnou udalosťou: 2. februára 1852 bol zatknutý všetkými ctený farár zboru a superintendent Michal Pákh. V auguste toho istého roku bol napriek intervenciám svojho zboru odsúdený v Košiciach na smrť...," píše ev. farár Johann Fabry. Poprava bola nakoniec zmenená na štyri roky väzenia v Jaroměři. Po dvoch rokoch bol z väzenia prepustený na základe amnestie udelenej rakúskym cisárom z príležitosti jeho sobáša s Alžbetou Bavorskou (známou Sissi). M. Pákh sa vrátil do Spišskej Novej Vsi. Úrady nesmel viac zastávať. Represálie postihli aj iné rodiny v meste.

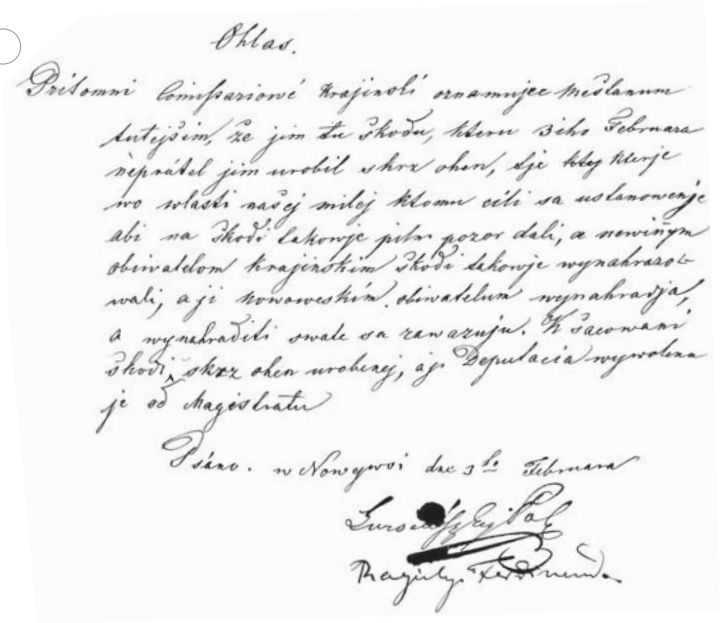

Záznam krajinských komisárov o udalostiach v Spišskej Novej Vsi (Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves)

BITKA NA BRANISKU

5. februára 1849 odohralo sa druhé ozbrojené stretnutie znepriatelených táborov na území Spiša. Rakúšania snažili sa odrezať Maďarom jedinú možnú cestu do Prešova cez priesmyk Branisko. Zasnežený horský masív obsadili pod vedením generála Deyma. Dobre vycvičení vojaci, vrátane jednotky hurbanovcov, s 18 delami zaujali obranné postavenie. Plukovník Richard Guyon mal k dispozícii honvédov z Banskej Bystrice, Novohradu, Zemplína, strelcov, husárov, 11 diel a batériu granátometov, ktorú ukoristil v boji v Spišskej Novej Vsi. Veľkú časť jeho vojska predstavovali nováčikovia - regrúti zo Zvolenskej, Turčianskej, Liptovskej a Oravskej stolice, ktorí boli sotva dva týždne pri armáde. V nesmierne obtiažnom boji v snehu museli útočiť povstalci do kopca priamo pred pozície delostrelectva Rakúšanov. V kritickej chvíli, keď sa zdalo, že z boja újdu, postavil sa na ich čelo vojenský kňaz z rádu piaristov Imrich Erdösi (slov. Polesný). Povzbudzoval ich v boji s pozdvihnutým krížom. Bitka trvala niekoľko hodín. Ranený generál Deym odovzdal velenie Móricovi Pálffymu. Rakúšania ustúpili a na Branisku zaviala maďarská zástava. Údaje o počte obetí tejto bitky sa rozchádzajú. Pravdepodobne bolo asi 300 padlých na rakúskej strane a asi 120 na maďarskej strane. Artur Görgei sa o víťazstve svojho vojska dozvedel na bále, ktorý sa konal vo veľkej zasadačke župného domu v Levoči. Hneď nasledujúci deň Levoču opustil. 6. februára 1849 jeho armáda dorazila do Prešova, kde sa konala slávnosť na počesť víťazstva. Vývoj nasledujúcich udalostí však stál na strane Rakúska, ktoré za pomoci ruského cára „žandára Európy" Mikuláša I. dosiahlo rozhodujúce víťazstvo v auguste 1849 v bitke pri Világoši.

SLOVENSKÍ DOBROVOĽNÍCI

10. februára 1849 došla do Levoče cisárska divízia generála Kristiána Götza a tri stotiny slovenských dobrovoľníkov vedených veliteľmi Moravákmi Bedřichom Bloudkom (rodák z Křižanova pri Žďári nad Sázavou) a Františkom Alexandrom Zachom

PREHĽAD DEJÍN	
11. máj 1848	V kúpeľoch Ondrašová boli zverejnené Žiadosti slovenského národa spísané 10. mája na stretnutí národovcov v Lipt. Mikuláši. Vytlačené boli v tlačiarni Werthmüllera v Levoči.
31. máj 1848	Zatvorené bolo ev. lýceum v Levoči po tom, čo sa v neďalekej horárni Kohlwald diskutovalo o zmysle Žiadostí. Mikuláš Dohnány, vychovávateľ a súčasne správca Jednoty mládeže Slovenska tu predniesol ohnivý prejav o tom, že „Slováci patria k slovenskému, a nie maďarskému národu." Na podobnom zhromaždení rečnil aktívny člen menovanej Jednoty 20-ročný Pavol Dobšinský.
18. – 28. september 1848	Slovenská národná rada zorganizovala prvú výpravu dobrovoľníkov.
2. december 1848	Novým cisárom sa stal František Jozef I.
4. december 1848	Začala sa druhá tzv. zimná výprava slovenských dobrovoľníkov.
2. – 3. február 1849	V Spišskej Novej Vsi zdržiavala sa maďarská povstalecká armáda. Pri útoku cisárskeho vojska bola vážne poškodená veža farského kostola so zvonami. Zhoreli domy v Levočskej ulici.
5. február 1849	Konala sa bitka na Branisku.
15. február 1849	Do mesta prišli slovenskí dobrovoľníci.
10. marec 1849	Kapitán Möwald so slovenskými dobrovoľníkmi obsadil mesto.
apríl 1849	Major Ľudovít Cornides zriaďuje maďarské gerillové jednotky. Súri mesto, aby dalo na Grajnári a Gretli zatarasiť cesty. Práca si vyžiadala náklady 204 zlatých.
16. jún 1849	Konala sa zbierka na stavbu vojenského zátarasu. Prispelo 131 obyvateľov na čele so senátorom.
20. jún 1849	Menší oddiel ruských kozákov prešiel cez mesto.
13. august 1849	Konala sa bitka pri Világoši. Maďarská revolúcia bola potlačená.

(pôvodom z Olomouca). Slovenskí dobrovoľníci nemali pôvodne ostať na Spiši, ale generál Götz rozhodol, že budú strážiť cesty určené k zásobovaniu armády. Hurbanovci prišli do Spišskej Novej Vsi dňa 15. februára 1849. Pravdepodobne spolu s nimi prišli do mesta aj J. M. Hurban a Ľ. Štúr. Hurban chodieval so šabľou pri boku, bielym perom a slovenskou kokardou. Zdá sa, že v prvých dňoch po ich príchode dali zvolať slovenské obyvateľstvo mesta a okolia na verejné zhromaždenie (Chalupecký, I., 1975). Domáce obyvateľstvo v nich videlo nepriateľov. Mešťania zdecimovaní udalosťami spred týždňa sťažovali sa cisárskemu veliteľovi, že im pobrali všetku múku a iné potraviny. Na obyvateľov doľahla povinná dávka 1 200 bochníkov chleba, tiež ovsa a sena, ktoré mala Provincia XVI spišských miest odovzdať na základe rozkazu F. A. Zacha. Dobrovoľníci sa v meste zdržali osem dní. 10. marca 1849 slovenskí dobrovoľníci obsadzujú Spišskú Novú Ves opäť, tentokrát pod vedením kapitána Möwalda. Na rozkaz veliteľa B. Bloudka nechali si z mestskej pokladnice vyplatiť výkupné. I z toho je vidieť, že mesto považovali za krajne nepriateľské.

NOVÉ ZVONY

Mesto ťažko znášalo stratu zvonov. Na základe rozhodnutia mesta z júla 1856 pretavil zvonolejár Andreas Schaudt z Pešti v lete 1857 nové zvony. Dňa 11. októbra 1857 zazneli prvýkrát veriacim počas bohoslužieb. Zvon Urban (váha 95 viedenských centov) bol opatrený latinským nápisom: "Zrodený v roku 1647 na náklady mesta, pri nepriateľskom vpáde v roku 1849 poškodený, roku 1857 bol som na náklady mesta, zvonového fondu a oboch cirkevných zborov, rímskokatolíckeho a evanjelického a. v., ešte s troma ďalšími znova Andreasom Schaudtom v Pešti na slávu patrónky tohto mesta odliaty, pričom bola moja váha zvýšená". Ako predstavitelia mesta boli na zvone uvedení: Ján Simenský, Ignác Reindl, Ján Samuel Klein, Ján Fábry, Jozef Trangous, Ján Glos, Karol Rumy, Gustáv Scholz a i. Zvon Concordia bol odliaty na počesť M. Terézie, zvon Meridián na počesť sv. Trojice a najmenší zvon na počesť sv. Martina. Okrem nápisov je na každom zvone erb mesta s nápisom: "Insigne liberae regiaeque montanae civitatis Igloviensis" (Erb slobodného kráľovského banského mesta Igló - Spišská Nová Ves). Okrem týchto štyroch novoodliatych zvonov na vežu bol skoro po 400 rokoch znovaosadený malý zvon z roku 1486, z čias kráľa Mateja Korvína, ktorý nebol pri požiari poškodený. Slúžil na odbíjanie štvrťhodiny.

PAMÄTNÍKY REVOLÚCIE

Na počesť padlým maďarskej povstaleckej armády (boli v nej aj Slováci) v revolúcii 1848 - 1849 bol v priestore medzi rímskokatolíckym kostolom a mestským domom v Spišskej Novej Vsi odhalený 7. februára 1870 majestátny pamätník ihlanovitého tvaru. Na priečelí evanjelického hlavného gymnázia bola v roku 1882 odhalená pamätná tabuľa padlému husárskemu kapitánovi Szentpéterymu. Masový hrob na mestskom cintoríne bol v roku 1888 opatrený novou tabuľou, ktorá sa zachovala dodnes. Pomník na námestí v Spišskej Novej Vsi bol prvým známym na území Slovenska. Druhým známym pamätníkom na území Spiša bola socha honvéda pred bývalým župným domom v Levoči, ktorá bola odhalená 21. mája 1876. Po vzniku ČSR boli pomníky pripomínajúce Rakúsko-Uhorsko odstránené. Dnes obete revolúcie 1848 - 1849 v Spišskej Novej Vsi pripomína jedna z tabúľ martýria na mestskom cintoríne.

Zvon Urban z roku 1857 (Foto: Miloš Fiľa)

Už neexistujúci pomník padlým honvédom z r. 1870 (Repro)

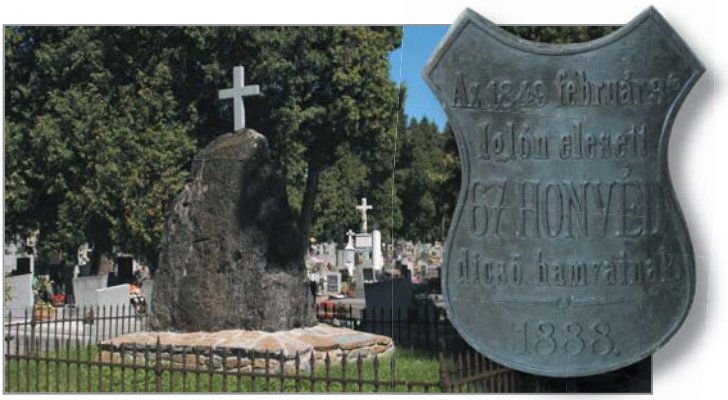

Masový hrob padlých v revolúcii 1848 - 1849 na Mestskom cintoríne v Spišskej Novej Vsi a detail tabule (Foto: Miloš Fiľa)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív v Levoči, pobočka Spišská Nová Ves.
- BOKEŠ, František: *Dejiny Slovákov a Slovenska od najstarších čias až po prítomnosť.* Bratislava: Slovenská vlastiveda, 1946, s. 158 – 213.
- DOHNÁNY, Mikuláš – ŠTEFANOVIČ, Samuel, D.: *Slovenské povstanie 1848 – 1849.* Bratislava: Tatran, 1988, 234 s.
- FABRY, Johann: *Geschichte der Ev. Gemeinde Aug. Conf. zu Igló.* Spišská Nová Ves, 1896, s. 137 – 140, 165 – 169. (Preklad: L. Krivanský, 1995).
- GOLÁŇ, Karol: *Na revolučnom Slovensku 1848 – 1849.* Denník, korešpondencia, novinové zvesti, rozpravy a drobné dojmy moravského publicistu Mateja Mikšíčka. Myjava: Nakl. Daniel Pažický, 1931, s. 162 – 164.
- HÖRT, Jozef: *Az Ev. Tisza-kerület püspökei (Superintendensek).* Košice: Bernovič Gustáv, 1888, s. 88.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Dejiny Levoče 2.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 7 – 33.
- MÜNNICH, Sandor: *Igló királyi korona es bánya város tőrténete.* Igló: Schmidt Jozsef Könyvnyomdája, 1896, s. 398 – 417.
- Obrana. Založená v Clevelande (USA) v r. 1914, obnovená v Bratislave 1993, r. VI., č. 38, 19. 9. 1998.
- PAJDUŠÁK, Matúš: *Krátky prehľad dejín r. k . vikariátu nachodiaceho sa pod patronátom kr. kor. a banského mesta Iglova.* Spišská Nová Ves: Jozef Schmidt, 1906, s. 32.
- ŠKVARNA, Dušan: Multietnicita Spiša a národnoemancipačné procesy na ňom. In: *Terra Scepusiensis.* IV. sekcia: Novšie dejiny Spiša do roku 1918, c. d., s. 671 – 680.
- VOJTÁŠ, Matej: *Spišská Nová Ves v búrkach vojen a povstaní.* In: Spišská Nová Ves 1. Zost. J. Kuruc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 168 – 171.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

MESTO V MODERNIZAČNOM PROCESE (1867 - 1918)

V druhej polovici 19. storočia stala sa Spišská Nová Ves, známa pod názvom Igló, najväčším mestom na Spiši. Bolo to hlavne vďaka vybudovaniu železnice. Hoci sa modernizačný proces oneskoroval za pokrokom na západnom Slovensku, neboli sme izolovaným priestorom a mesto postupne prijímalo progresívne podnety v hospodárskej i kultúrnej oblasti. Baníctvo pomaly upadalo. Zamenili ho fabrické komíny. V nových továrňach sa uplatňovali technické vynálezy a nové technológie. Stroje vytláčali ľudskú pracovnú silu. Ťažké pomery našli svoj odraz vo vysťahovalectve, hlavne do Ameriky. Do popredia sa dostala podnikateľská, obchodná a finančná inteligencia. Základný pilier kultúry tvorilo školstvo. Formovali sa politické, spoločenské, profesijné a iné spolky. Šírili sa myšlienky emancipácie žien. Noviny odrážali ideový, politický a kultúrno-spoločenský pohyb v meste. Neogotická veža farského kostola navždy zmenila siluetu mesta a stala sa jej symbolom. Nezmyselná „veľká“ vojna surovo zasiahla do osudov takmer všetkých rodín.

Riaditeľ Košicko-bohumínskej železnice Ing. Peter Ráth - Ruttkai (Repro)

Busta Ľudovíta Trangousa, železiarskeho podnikateľa a mecéna stredného školstva z r. 1905 (Repro)

SÍDLO BANSKÉHO KAPITANÁTU

V roku 1854 bol vydaný Všeobecný banský zákon. Previedla sa reorganizácia banskej správy. Zriadený bol banský kapitanát, ktorého sídlom sa od roku 1867 stala Spišská Nová Ves. Banský komisariát bol zrušený. Kapitanát sídlil v Spišskej Novej Vsi do 30. apríla 1934. Mesto sa zároveň stalo sídlom Hornouhorskej banskej spoločnosti (zanikla v roku 1894). Baníci boli združení do stavovského združenia Baníckeho bratstva. V spolku boli hlavne haviari, drviči, behači, revírnici. Stretávali sa na valných hromadách, organizovali zábavy, povinne pôsobili ako nosiči pri pohreboch. Stavovské rovnošaty si obliekali pri slávnostných bohoslužbách, tzv. baníckych oferách na Turičné sviatky, na sviatky patrónov baníkov sv. Klimenta a sv. Kataríny. Súčasťou rovnošaty bola čiapka s kohútími perami, neskôr brigadírka alebo lodička, blúza a kožená zástera. Zásteru nosili na zadnej časti tela. Symbolizovalo to, že pred prírodou sa baník necítil byť majstrom. Hlavne pohrebom dodávali väčšiu dôstojnosť. Vybudovaním Košicko - bohumínskej železnice baníctvo v meste upadlo a na začiatku 20. storočia sa majiteľmi baní stali zahraničné firmy.

PRVÉ TOVÁRENSKÉ KOMÍNY

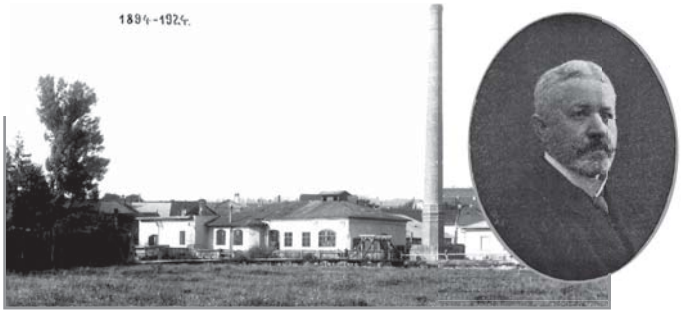

Spišskonovoveská elektráreň z roku 1894 a jej zakladateľ Ing.Koloman Münnich (Repro)

Po vzniku Rakúsko - Uhorska (1867) a vybudovaní Košicko - bohumínskej železnice (1869 - 1871) Spišská Nová Ves začala nadobúdať ráz moderného mesta. Členovia mestského okrášľujúceho spolku (vznikol v roku 1871) počas prvého roku existencie vysadili 868 stromčekov: po oboch stranách námestia lipy a javory a pozdĺž ciest do Levoče a Smižian topole. Spolok sa zaslúžil aj o vznik Madarasovho parku, ktorý slúžil občanom na oddych. V meste pracovali manufaktúra na spracovanie antimónu a modrej skalice, manufaktúra na olej a tkáčovňa. V prevádzke bol valcový mlyn (od roku 1860), hámor na výrobu motýk, hámor na meď, manufaktúra na výrobu remeňa. Ručnú prácu však v priebehu niekoľkých desaťročí nahradili stroje. Založená bola Reichova strojnozámočnícka dielňa a Linschova parná farbiareň a čistiareň (1869), v osade Novoveská Huta gypsovka (1870). Pri ceste do Smižian bola vybudovaná továreň na výrobu zemiakového škrobu (1881), ktorá prešla v roku 1888 do vlastníctva rodiny Koromzayi. Mlyn na výrobu papiera, ktorého posledným vlastníkom bol Kolba,

Spišskonovoveské kúpele Iglofüred v Novoveskej Hute (Repro)

PREHĽAD DEJÍN

2. apríl 1850	Spišskonovoveský farár a inšpektor škôl Ladislav Zábojský bol v rámci ústupkov cisára Františka Jozefa I. Slovákom za ich účasť v revolúcii 1848 – 1849 vymenovaný za spišského biskupa.
1850	Vydané boli prvé poštové známky a poriadok.
17. august 1855	Zomrel Ľudovít Trangous (* 27. 11. 1786 Spišská Nová Ves), významný železiarsky podnikateľ a mecén spišskonovoveského stredného školstva.
16. október 1861	Zomrel Jozef Trangous (* 14. 3. 1783 Spišská Nová Ves), mecén ľudového a dievčenského vzdelávania v meste.
5. – 12. júl 1863	L. Zábojský ako jediný biskup na Slovensku pridal sa k iniciatíve banskobystrického biskupa Štefana Moyzesa a zorganizoval na Spiši oslavy 1000. výročia príchodu byzantskej misie Konštantína a Metóda na Veľkú Moravu.
1864	Hospodársky spolok Spišskej župy zorganizoval v Spišskej Novej Vsi poľnohospodársku výstavu.
1864	Profesor gymnázia Július Gustáv Gayer (*15. 9. 1828 Bielsko-Biala, Poľsko - † 28. 9. 1900 Spišská Nová Ves) založil ovocinársky pomologický spolok.
1865	V meste bola zriadená telegrafná stanica a vybudovaná centrála, ktorej podliehali stanice v Levoči, Kežmarku, Poprade, Spišskej Belej a Liptovskom Mikuláši.
1865	Doktor filozofie, pedagóg a spisovateľ Ľudovít Tavasi - Tavassy, do r. 1846 Teichengräber (* 2. 8. 1814 Spišská Nová Ves - † 28. 1. 1877 Spišská Nová Ves), inicioval založenie pobočky Spolku spišských učiteľov.
27. – 28. jún 1866	Na miestnom evanjelickom gymnáziu konali sa za účasti superintendenta Karola Mádaya prvé maturitné skúšky. Medzi 12 abiturientmi bol aj Július Botto (1848 – 1926), historik, advokát, pedagóg, organizátor slovenského národného života.
1867	Habsburská monarchia pretvorila sa na dualistický štát Rakúsko – Uhorsko.
1868	Založený bol Strelecký spolok.
1869 - 1871	Stavala sa Košicko-bohumínska železnica.
9. október 1871	Medzi Spišskou Novou Vsou a Popradom sa začala skúšobná jazda vlaku.
1871	Zásluhou J. G. Gayera vytvorila sa v meste prvá meteorologická stanica. Začalo sa meranie počasia.
20. november 1871	Otvorený bol prvý školský rok v Štátnom maďarskom učiteľskom ústave v Spišskej Novej Vsi. V novej budove sa začalo vyučovať 2. 11. 1874 (dnes budova gymnázia na Školskej ulici).
18. marec 1872	Spojazdnením úseku Spišská Nová Ves – Kysak bola uvedená do prevádzky doprava na celej železničnej trati Košice – Žilina – Bohumín.
3. júl 1872	Vznikol Spišskonovoveský sporiteľný a úverový ústav.
1872	Sformovala sa židovská náboženská obec.
13. júl 1873	Zásluhou profesora Tobiáša Putscha bol založený dobrovoľný hasičský spolok.
1874	Vznikla prvá spišskonovoveská knihtlačiareň Karola Werfera.
1874	Zásluhou farára z osady Hnilec Štefana Mišíka vzniklo v Spišskej Novej Vsi matičné jednateľstvo, ktoré malo 17 členov.

postupne schátral. Na jeho mieste dal Rudolf Haltenberger postaviť mechanickú tkáčovňu na spracovanie ľanu a bavlny (1891). Prácu ponúkala robotníkom aj tehelňa (1892), ktorá bola v roku 1905 prebudovaná a stala sa najväčšou na Spiši. Svoju činnosť začala továreň na výrobu škatúľ a drevených debien (1883). Vo východnej časti mesta podnikateľ Ernest Adler vybudoval dvojrámovú parnú pílu (1896 - 1903). Koncom 80-tych a začiatkom 90-tych rokov sa na Spiši začala elektrifikácia. Ako prvá bola vytvorená elektráreň železiarne v Krompachoch. 15. apríla 1894 zásluhou Ing. Kolomana Münnicha bola uvedená do prevádzky Iglovská elektráreň, účastinná spoločnosť, a tesne pred Vianocami 22. decembra 1894 uskutočnilo sa v Spišskej Novej Vsi slávnostné zapojenie verejného osvetlenia. O dva roky neskôr vybudovala firma Karol Knuth v meste vodovod. Výstavba dopravných komunikácií si vyžiadala potrebu kvalifikovaného personálu. Vznikali prvé podporné a vzdelávacie spolky. Pre pracovníkov železnice bol vybudovaný neďaleko železničnej stanice v rokoch 1898 - 1899 železničiarsky internát. Na začiatku 20. storočia boli vybudované nové dielne na opravu rušňov (1908) a pre zamestnancov dal vystaviť riaditeľ Košicko-bohumínskej železnice Ing. Peter Ráth - Ruttkai domy v časti Spišskej Novej Vsi, ktorá dostala názov Telep (maď. osada, kolónia). Rozvojom železničnej dopravy a pribudovaním prípojky do Levoče sa Spišská Nová Ves postupne stala železničiarskym mestom.

CENTRUM OBCHODU

Obchod na námesti v Spišskej Novej Vsi (Repro)

Rozvoj priemyslu a rast počtu obyvateľov v meste podnietil otváranie obchodov na námestí. Podľa údajov z roku 1909 na Ulici Ferenca Deáka (dnešnej Letnej ulici) vlastnili obchody: Július Dörner (papiernictvo), Justína Karacsonyiová (dámske klobučníctvo), Karol Novelly (cukrárske výrobky), Herman Keszler (dámske odevy), Ladislav Nándor (kožené, pletené veci, kozmetika), David Lorber (strižný tovar a tiež módny salón), Adolf Fussmann (hodinárstvo), Viliam Rosenthal (koreniny, múka a lahôdky), Jozef Markus (obchod s pánskym tovarom), Juraj Reich (železiarstvo), Michal Ladvenský (náradie a nábytok), Ferenc Fried (lahôdky), Jakub Pollák (módny dom), Artur Stössel (porcelán), Filip Singer (tabak), Adolf Apfelbaum (hodinárstvo), David Ferenc (papiernictvo), Karol Müller (hračky), Arnold Bukovinský (hodinárstvo), Mikuláš Braun (pánske a dámske odevy), Viliam Sonnenfeld (obchod pre pánov), Šimon

Blücher (hračky), Šimon Pollák (obchod so zmiešaným tovarom), Karol Wittman (železiarstvo), Karol Strelka (cukráreň), Alexander Kleinberger (víno, pivo a rozličné liehoviny), Alexander Gömöri (koreniny), Ján Malučký (náradie a nábytok). L. Csizik (koreniny), Móric Eichel (koreniny, múka). Väčšina obchodov bola v rukách židovských obchodníkov. Na Ulici Ľudovíta Košúta (dnešná Zimná ulica) sídlilo asi 17 obchodov. Z nich najznámejším bol obchod Štefana Schwabika, ktorý ponúkal korenie, múku, lahôdky a víno. Vlastnil tiež veľkoobchod s farbami.
V roku 1913 pracovalo v meste dvanásť krajčírskych dielní, pätnásť obuvníckych a pätnásť čižmárskych dielní, ktoré ponúkali svoj tovar, keďže obchodov s obuvou vtedy nebolo. Týždenné trhy bohato navštevovali obchodníci a kupujúci z celého Spiša.

SPIŠSKONOVOVESKÉ KÚPELE

Koncom 19. storočia prispeli k rozvoju turistického ruchu v Spišskej Novej Vsi kúpele Iglofüred vybudované v lokalite Novoveskej Huty. V dôsledku úpadku baníctva kúpila v roku 1890 akciová spoločnosť, ktorej členmi boli: Otto Klein, Štefan Koštialik, Ľudovít Schwarz, Ing. Koloman Münnich, Dr. Aurel Münnich, Dr. Ľudovít Neubauer, Jozef Marschalko a Otto Klug (Münnich, S., 1896) v krásnej dolinke spustnutú Janovu hutu. Investovali 45 000 zlatých a prerobili oblasť na kúpele, ktoré slúžili na liečenie nervových chorôb, katarov horných dýchacích ciest, žalúdočných a črevných ochorení, tučnoty a málokrvnosti. V roku 1892 sa k akciovej spoločnosti pridružila Iglovská úverová banka a hodnota kapitálu stúpla na 120 000 zlatých. Staré haldy boli zatrávnené. Postavené boli nové budovy. 7 hotelových budov: Hungaria (po roku 1918 Morava), Tatra, Therapia (Soňa), Sanitas Villa (Praha), Scepusia (Spiš), Slovenský dom a Lesný dom so 140 izbami, pohodlnými a priestrannými verandami, boli v čase kúpeľnej sezóny od 20. mája do 20. septembra k dispozícii 400 – 500 hosťom, hlavne z Budapešti a z južných oblastí monarchie. K vybavenosti patrila telocvičňa, kolkáreň, kúpalisko, knižnica s čitárňou, koncertná sála. Spoločenská sála bola zariadená nábytkom v štýle biedermaier. Návštevníkom bola k dispozícii pošta, telegraf a telefón. Predsedom akciovej spoločnosti bol Dr. Aurel Münnich a členom riaditeľstva jeho brat Ing. Koloman Münnich, ktorý bol dušou a autorom celej myšlienky. Perlou kúpeľov bol chodník, ktorý viedol ku kráľovskému prameňu. Druhý tzv. vodovodný chodník viedol k Rybníkom. Okolie kúpeľov skrášľoval lesopark s výmerou 126 hektárov. Celý areál bol upravený na prechádzky v lese a posedenie. Prvým lekárom v kúpeľoch sa stal Dr. Ľudovít Neubauer. V roku 1909 pôsobil v kúpeľoch Dr. Béla Groó, ktorý bol v zimnom období vedúcim lekárom hotela Therapia Palota v Crikvenici. Mesto sa nachádza neďaleko ostrova Krk pri Jadranskom mori v Chorvátsku, ktoré v tom čase bolo súčasťou uhorskej časti monarchie.

PREHĽAD DEJÍN

1876	Zákonný článok 33/1876 zrušil Provinciu XVI spišských miest a mestá podriadil Spišskej župe.
1877	Založený bol Korčuliarsky spolok.
1877	Na námestí bola dokončená novostavba rímskokatolíckej ľudovej školy (dnes cirkevné gymnázium).
1880	Profesor gymnázia Imrich Kövi vydal vo Weimare mapu Spiša.
1. január 1883	Došlo k poštátneniu polície. Reorganizovaná bola žandárska stanica.
18. december 1883	Vznikol Spišský dejepisný spolok so sídlom v Levoči, ktorého aktívnymi členmi sa stali profesori gymnázia zo Spišskej Novej Vsi Mikuláš Fischer, Martin Guhr, Imrich Kövi, Karol Pákh a Ján Zimann.
20. marec 1885	Otvorený bol mestský sirotinec.
3. jún 1885	Ján Zimann, vydavateľ Jozef Schmidt a poštmajster Jozef Vidonyi založili noviny Szepesi Lapok.
1886	Mesto malo 7 521 obyvateľov. Pre porovnanie v Levoči žilo 6 603 obyvateľov, v Kežmarku 4 475 a v Poprade 1 034 obyvateľov.
18. august 1886	58 ľudí ochorelo na choleru, z nich 36 zomrelo.
1886 - 1887	Správcovia mestských lesov Fridrich Retter a Fridrich Strážnický vyhotovili hospodárske plány mesta.
1890	Vybudované boli Novoveské kúpele – Iglofüred.
1890	Novým majiteľom spišskonovoveského fotoateliéru Karola Divalda st. stal sa Gustáv Matz.
1891	Spišská Nová Ves stala sa centrom Uhorského karpatského spolku (vznikol 1873 v Starom Smokovci so sídlom v Kežmarku). Jeho najaktívnejším členom a organizátorom bol prof. Martin Róth.
1. október 1891	Na uhorských železniciach bol zavedený stredoeurópsky čas.
7. november 1892	Vypravením vlaku otvorená bola nová železničná prípojka Spišská Nová Ves - Levoča.
1893 - 1894	Renovovala sa veža rímskokatolíckeho farského kostola Nanebovzatia Panny Márie.
1894	Začalo sa vyučovanie v Mestskej chlapčenskej meštianskej škole na Levočskej ulici zásluhou spišského rodáka, grófa Albína Čákiho (Csákyho), ministra kultu a výučby.
1. október 1895	V Spišskej Novej Vsi začala sa viesť štátna matrika. Prvý zaznamenaný sobáš uzavreli 22. októbra 1895 Samuel Reichmann (* 1862) a Irena Wolfová (* 1872) zo Spišskej Novej Vsi.
1895	Zrovnoprávnené bolo židovské náboženstvo a ustanovila sa úplná sloboda vierovyznania.
4. október 1896	Za účasti čestných hostí konali sa oslavy 100. výročia posviacky evanjelického a. v. kostola.
9. - 10. máj 1896	Konali sa veľké tzv. milenárne oslavy s cieľom demonštrovať, že všetky úspechy v historickom vývine a hodnoty vtedajšieho Uhorska boli výsledkom snáh maďarského národa. Alexander (Sándor) Münnich vydal pri tejto príležitosti najstaršie dejiny mesta.
21. október 1897	Vznikol Spolok spišských lekárov a lekárnikov. Jeho aktívnym členom bol Dr. Filip Korach, prvý detský lekár na Spiši zo Spišskej Novej Vsi.
12. september 1898	Pri hasení požiaru na Zimnej ulici bol prvýkrát použitý vodovod.

PREHĽAD DEJÍN

12. október 1898	Za účasti MUDr. Vojtecha Alexandra bol v Spišskej Novej Vsi predstavený verejnosti prvý spišský röntgenový prístroj.
1. september 1899	Začalo sa vyučovanie na Maďarskej kráľovskej štátnej drevopriemyselnej odbornej škole.
1899	Staviteľ Michal Krucsko vybudoval v meste majestátnu synagógu v maurskom štýle.
1. január 1900	Začala platiť korunová mena.
máj 1900	V hoteli Baník (Bányász) na námestí konalo sa divadelné predstavenie a bál.
1901	Založený bol Tenisový spolok.
25. október 1902	Slávnostne bola otvorená romantická Reduta s kaviarňou a divadlom.
1904	Vojtech (Béla) Hajts vytvoril na kupole svojho domu súkromné observatórium, z ktorého jeho brat Ľudovít v roku 1910 pozoroval Halleyho kométu. Výsledky pozorovaní publikoval v budapeštianskych časopisoch.
14. október 1905	Zavedená bola telefónna linka s Levočou.
1906	Kaplán Matúš Pajdušák, správca rímskokatolíckeho vikariátu (1904 – 1905) založil v Spišskej Novej Vsi Slovenský kruh. Vydal dielo Krátky prehľad r. k. vikariátu nachodiaceho sa pod patronátom kr. kor. a baňského mesta Iglova (Spišská Nová Ves 1906, vyšlo aj v maďarčine).
1907	Vydaním tzv. Apponyiho zákonov bola zostrená maďarizácia školstva.
1907	V Spišskej Novej Vsi konala sa prvá Spišská priemyselná výstava.
5. november 1910	Ignác Stein založil v meste prvé stále kino na Spiši pod názvom MOZI.
1910	Postavená bola nová budova židovskej ľudovej školy.
16. júl 1912	Mesto zachvátil požiar, ktorý zasiahol obe strany hlavného námestia, vrátane Šestnástky.
14. september 1914	Dobudovaná bola novostavba secesnej budovy evanjelickej dievčenskej meštianskej školy (dnes SPŠ strojnícka).
30. júl 1914	Po vypuknutí vojny bola vyhlásená všeobecná mobilizácia mužov do 37 rokov. Školy obsadila armáda.
25. november 1915	Pod vedením J. Tellera redaktora Szepesi Lapok uskutočnilo sa verejné zhromaždenie proti úžere pri predaji.
1916	Zhoršilo sa zásobovanie mesta. Zavedený bol prídelový systém.
1917	Zajatí vojaci v Rusku vstúpili do česko-slovenských légií, medzi ktorými boli aj Spišskonovovešťania.
11. november 1918	Veľká vojna sa skončila.

NEOGOTICKÁ VEŽA – PÝCHA MESTA

V rokoch 1886 – 1887 prešiel Rímskokatolícky kostol Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi rozsiahlou renováciou. Nanovo bol vydláždený dlaždicami, ktoré boli zakúpené vo Viedni, vymenila sa výplň gotických okien a vnútorné zariadenie kostola. Strechu sa podarilo opraviť v roku 1890. Veža mala byť, podľa nariadenia Ministerstva kultu a výučby, postavená v neogotickom slohu. Novostavbu veže naprojektoval budapeštiansky profesor a architekt Imrich Steindl. Realizáciou výstavby 87 metrov vysokej veže bol poverený Fr. Viliam Frohde, reštaurátor Dómu sv. Alžbety v Košiciach. Náklady na výstavbu, ktorá prebiehala v rokoch 1893 – 1894, vo výške asi 42 000 zlatých boli kryté štátnou subvenciou, z vlastných zdrojov mesta a z mestského fondu. Imrich Steindl bol tiež autorom projektu 25 – 30 metrov vysokej veže Evanjelického kostola a. v. v Spišskej Novej Vsi, ktorý sa z finančných dôvodov nezrealizoval.
Novoveská veža sa stala najvyššou vežou na Slovensku a zároveň najcharakteristickejšou stavbou mesta.

◄ *Spišskonovoveská synagóga (neexistujúca) na dnešnej Školskej ulici (Repro)*

Sochy apoštolov neogotickej veže s rezbárom J. Fuhrmannom (Repro)

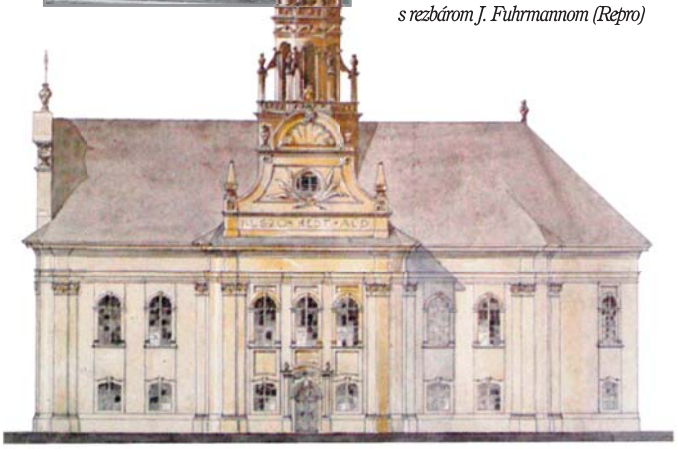

Projekt veže Evanjelického a. v. kostola v Spišskej Novej Vsi od Imricha Steindla (Repro)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Štátny archív v Levoči.
- Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Spišskej Novej Vsi.
- *Dejiny spišského biskupstva.* Z rukopisov prof. Šmálika spracoval Jozef Kušnier. Dostupne: www.smalik.szm.sk/htm/prace/spisskebiskupstvo.htm, 21. 7. 2008.
- FABRY, Johann: Geschichte der Ev. Gemeinde Aug. Conf. zu Igló. Spišská Nová Ves, 1896. In: *Spomienkové listy na 4. október 1896 pri príležitosti osláv 100. výročia posviacky spišskonovoveského evanjelického chrámu Božieho a. v.* Prel. Leonard KRIVÁNSKY. Spišská Nová Ves, 1995, s. 64 - 77.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Dejiny Levoče 2.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 47, 165 – 177.
- CHALUPECKÝ, Ivan: *Reduta v Spišskej Novej Vsi.* Spišská Nová Ves, 2002, s. 2 - 7.
- JANEK, Jozef: *Dvojsté jubileum biskupa L. Zábojského.* In: Katolícke noviny 108/144, č. 21, 23. 5. 1993, s. 13.
- *Ingló könyve a Szepesi Lapok huszonöt éves fennállásának emlékére.* Ed. Gyula TELLERY. Spišská Nová Ves, 1909.
- KORMOŠOVÁ, Ružena a kol.: *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne a nedávne.* Spišská Nová Ves 2006, s. 13 – 24.
- KURUC, Jozef: *100 rokov Dobrovoľníckeho požiarneho spolku v Spišskej Novej Vsi.* Spišská Nová Ves 1973, s. 22 – 23.
- KURUC, Jozef: *Rímskokatolícky farský kostol Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi.* Spišská Nová Ves, 1999.
- MÜNCER, Eduard: *Vývoj banskej správy na Spiši.* In: Zborník prednášok zo sympózia Vývoj štátnej banskej správy na Spiši. Spišská Nová Ves 1994, s. 1 – 8.
- MÜNNICH, Sándor: *Igló királyi korona es bánya város története.* Igló: Schmidt Jozsef Könyvnyomdája, 1896, s. 501 – 511, 523, 542 – 547.
- VOJTÁŠ, Matej: *Spišská Nová Ves.* Príspevok k miestopisnej monografii. Spišská Nová Ves 1957, s. 120 – 121.
- PETRÍK, Ján: *Slovenský raj. Náčrt histórie a osobností Slovenského raja.* Spišská Nová Ves 2006, s. 102 – 103.
- PETRÍK, Ján: *Novoveská Huta.* Spišská Nová Ves: Polygrafia, 2005, s. 18 – 23.
- ROSOVÁ, Dana: Gusztáv Matz a spol. *Fotoateliéry na Spiši.* Spišská Nová Ves: Múzeum Spiša, 2005, s. 44.
- ŠMELKO, Leopold – NOVÁK, Emil: *Baníckou a lyžiarskou stopou.* Spišská Nová Ves: Creative Studio Slovakia, 2008, s. 34 – 36, 66.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk

PREMENY 20. STOROČIA

NA PRAHU ČESKO-SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Formovanie novej samosprávy na Spiši a v Spišskej Novej Vsi po vyhlásení Česko-Slovenskej republiky v októbri 1918 bolo dosť zložité, pretože miestni Maďari sa ťažko zmierovali so vznikom nového štátu. Utvorená bola Spišská národná rada v Levoči na čele s hlavným županom grófom Dr. Tiborom Máriášim a Viktor Dvorcsák pokúšal sa vytvoriť Východoslovenskú ľudovú republiku a pričleniť k nej spišské mestá s cieľom zachovať integritu Uhorska. Spišskí Nemci, najmä ich zmaďarizované mestské vrstvy, v decembri 1918 vyhlásili v Kežmarku samostatnú Spišskú republiku. Pomery sa konsolidovali vďaka Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s Dr. Vavrom Šrobárom a vojenskou silou. 11. 12. 1918 sa Spišiaci prihlásili k Slovenskej národnej rade a do Liptova oznámili, že česko-slovenské vojsko bude prijaté na Spiši priateľsky. 15. decembra osobitná skupina pplk. A. Hrbenského dorazila pancierovým vlakom do Popradu, ktorý sa stal na 2 – 3 týždne provizórnym centrom východnej oblasti novej ČSR. Nasledujúci deň česko-slovenské vojsko obsadilo Spišskú Novú Ves. Domáce obyvateľstvo ho prijalo vlažne. 7. 1. 1919 sa ujal funkcie v Levoči nový spišský župan Dr. Ján Rumann, ktorý v trojjazyčnej vyhláške oznámil príslušnosť župy k ČSR. Dozor nad správou Spišskej Novej Vsi začal vykonávať Spišský česko-slovenský národný výbor vedený Elemírom Vollayom. Úradníci skladali sľub vernosti republike. Preberanie škôl do správy štátu a zavádzanie slovenčiny prebiehalo pomaly. V školách prevládal naďalej duch maďarský a nemecký. Dokazuje to skutočnosť, že sa pokračovalo vo vyučovaní nerušene až do 14. 3. 1919, kedy prišiel do Spišskej Novej Vsi školský referent Anton Štefánek, aby s okamžitou platnosťou zrušil vyučovanie maďarského jazyka a literatúry, tiež maďarských dejín. Zložitosť povojnových pomerov na Spiši dokazuje aj fakt, že sa spišskonovoveská Reduta v čase vyhlásenia Maďarskej republiky rád v roku 1919 stala sídlom francúzskeho generála Edmonda Charlesa Adolpha Hennocquea (1860 – 1933), vojenského diktátora pre východné Slovensko a v dňoch 18. – 23. 6. 1919 sa tu konal proces s Dobšinčanmi, ktorí boli obvinení z atentátu na príslušníkov česko-slovenského vojska. Na radnici sa začalo úradovať po slovensky až 11. novembra 1919.

VZNIK ŠTEFÁNIKOVEJ TRADÍCIE

Dôležitou súčasťou života mesta v medzivojnovom období stala sa tradícia pripomínania zásluh Milana Rastislava Štefánika pre vytvorenie ČSR po jeho tragickej smrti 4. 5. 1919. Napomáhala tomu skutočnosť, že v meste pôsobil generálov brat župný radca JUDr. Ladislav Štefánik. Jeho manželka Elena, rod. Luštšeková bola aktívnou členkou spolku Živena. V miestnom gymnáziu študovali ich deti Pavol a Elena. Určitý čas tu žila generálova matka Albertína, rod. Jurenková. Štefánikovci sa usadili na Masarykovom riadku (dnes Letná ulica) v dome č. 64.

Rok 1928 sa hlboko vryl do pamäti Spišskonovovešťanov. V meste bola Miestnym odborom Matice slovenskej vyhlásená verejná zbierka na pomník Štefánikovi a 16. mája odborná komisia zložená z činiteľov mesta, umelcov a zástupcov Matice slovenskej (Ján Votruba, Matúš Pajdušák, Peter Kern a Štefan Krčméry) v aule gymnázia vyhodnotili vystavené a verejnosti sprístupnené makety návrhov na realizáciu pomníka. Mal byť najväčší svojho druhu na Slovensku. Autorom sochy bol akad. sochár Andrej Kováčik z Bratislavy (1889 – 1953) a jej bronzovú podobu dodala firma Franta Anýža z Prahy. Základný kameň pre pomník bol položený v parku pred evanjelickým kostolom na námestí za príhovoru tajomníka MS Štefana Krčméryho v deň 10. výročia vzniku ČSR. Matka generála Štefánika sa však už týchto udalostí nedožila. Zomrela v Spišskej Novej Vsi 7. júna 1928. Po veľkolepom pohrebe, ktorý jej mesto usporiadalo, bola pochovaná po boku svojho manžela v Košariskách. Prítomnosť Albertíny Štefánikovej v meste dnes pripomína pamätná tabuľa na dome, v ktorom žila.

Albertína Štefánikova, rod. Jurenková a jej syn JUDr. Ladislav Štefánik (Repro). Plastika s bronzovým reliéfom nového pamätníka generálovi M. R. Štefánikovi v Spišskej Novej Vsi od akad. sochára Ladislava Kacvinského , ktorý bol odhalený dňa 12. júla 2007 prezidentom SR Ivanom Gašparovičom (Repro).

TVORCA NOVEJ ŠTÁTNOSTI

Elemír Vollay (13. 3. 1871 Bobrovec – 21. 5. 1946 Kežmarok, poch. v Spišskej Novej Vsi) – absolvoval učiteľský ústav v Spišskej Novej Vsi (1888 – 1890). Pochádzal z rodiny slovenského uvedomelého učiteľa (odoberal Národné noviny) Neita Vollaya, ktorý pôsobil vo Veľkom Hnilci. Veľký vlastenecký vplyv mal na neho tamojší farár Štefan Mišík. Elemír Vollay pôsobil po štúdiách v Novej Ľubovni a Levoči (1909 – 1918), ako učiteľ rímskokatolíckej ľudovej školy v Spišskej Novej Vsi. V správe magistrátu Spišskej Novej Vsi bol v rokoch 1918 až 1922. Neskôr pôsobil ako školský inšpektor pre maďarské školy v Nových Zámkoch (1922 – 1932) a Nitre (1932 – 1938). Od roku 1938 bol na dôchodku v Spišskej Novej Vsi. Stál na čele Národného výboru v Spišskej Novej Vsi pred príchodom česko-slovenského vojska. Spolu s Jozefom Hanulom bol zodpovedným redaktorom (1919 – 1920) a hlavný redaktorom (1920 – 1922) týždenníka Tatry, prvých slovenských novín na Spiši. Po jeho zániku pracoval ako redaktor týždenníka Naša pravda v Spišskej Novej Vsi. V roku 1919 sa podieľal na formovaní Spolku spišských učiteľov, stal sa predsedom Spišskej učiteľskej jednoty. Bol funkcionárom Republikánskej strany poľnohospodárskeho a maloroľníckeho ľudu, senátorom Národného zhromaždenia (1926 – 1929). Napísal niekoľko divadelných hier, prispieval do pedagogických časopisov. Bol spoluautorom učebnice pre národnostné základné školy (vyšla v Prešove 1926, v maď.). S manželkou Matildou, rod. Jonášovou mali 4 deti: Emíliu - Milicu, Elemíra (zomrel skoro na španielsku chrípku), Aurela a Lenku. Dcéra Emília sa vydala za Kolomana Benického z Beníc pri Liptovskom Mikuláši zo šľachtického rodu. Elemírov brat Neitus Vollay pôsobil v rímskokatolíckej škole v Novoveskej Hute. Po roku 1919 stal sa správcom Štátnej ľudovej školy v Spišskej Novej Vsi. Bol prvým predsedom Miestneho odboru Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi (1920 – 1921). V roku 1925 stál pri zrode okresnej jednoty Zväzu slovenského učiteľstva. Učiteľské povolanie rodiny Vollayovcov na mestskom cintoríne v Spišskej Novej Vsi symbolizuje otvorená kniha so slovami Andreja Sládkoviča: „Nemôžeš nám byť z duše vyrytý, druh večne milý."

SÍDLO NOVÝCH INŠTITÚCIÍ

V 20-tych rokoch 20. storočia vznikli priaznivejšie podmienky v politickom, národnom, kultúrno-vzdelávacom a vôbec spoločenskom živote mesta. Nedostatok kvalifikovaných úradníkov, žandárov, železničiarov, učiteľov po odchode Maďarov vykryl príchod Čechov. Pluralita politických strán umožňovala zapojiť sa do politického i ekonomického diania. Do mesta sa prisťahovalo niekoľko nových úradov: berná správa (daňový úrad), štátny zememeračský úrad, telegrafný a stavebný úrad Československých dráh (ČSD), školský inšpektorát (1923), hospodársky inšpektorát, revírny banský úrad (1934). Vznikli nové peňažné útvary: Roľnícka vzájomná pokladnica, Živnostenský úverový ústav, filiálka Pražskej mestskej sporiteľne (dodnes ju pripomína farebný erb mesta Prahy na Letnej ulici), filiálka Slovenskej banky, Ľudovej banky a svojpomocné družstvá, ako bolo Spišské skladištné družstvo (prvé sídlo malo v budove Štátnej ľudovej školy na Levočskej ulici, v roku 1921 bolo presťahované do Národného domu). Stavali sa moderné administratívne budovy okresného súdu (dnes budova UKF Nitra) či okresného úradu v roku 1936 (dnes mestský úrad). Na Duklianskej ulici bol vybudovaný prvý veľký činžovný dom v Spišskej Novej Vsi. V tomto období vznikol mestský bitúnok.

Obdobie rokov 1918 - 1938 bolo charakteristické aj zakladaním kultúrnych a umeleckých inštitúcií, školských knižníc, vyznačovalo sa bohatou spolkovou činnosťou. Medzi prvé česko-slovenské spolky v meste patrila Štefánikova beseda (vznikla 16. 2. 1919), ktorá zorganizovala spolu so školami prvú oslavu vzniku ČSR pod názvom Tábor ľudu. 28. október stal sa štátnym sviatkom. Pokračovateľom Štefánikovej besedy bol Slovenský spolok (4. 9. 1921) s cieľom šíriť slovenský jazyk a osvetu. Činný bol v priestoroch Národného domu na námestí. Najdôležitejšiu úlohu pri poslovenčovaní národnostne pestrého mesta zohral Miestny odbor Matice slovenskej, ktorý bol založený 6. 11. 1920 s počtom 134 členov. Bohatú činnosť vyvíjal v meste spolok Živena (1920), telovýchovné spolky Sokol, Orol, Robotnícka telovýchovná jednota (1923), MAKABI, športové kluby, napr. Atletický klub Napred (ACN), JAMES a i. V Spišskej Novej Vsi vznikla 24. 2. 1919 prvá odborová organizácia, ktorú vytvorili železničiari. Mesto sa stalo sídlom Národohospodárskeho zboru podtatranského (15. 3. 1931) s pôsobnosťou pre celú župu. Svoju činnosť začal aj 188. zbor Slovenskej ligy (vznikol 4. 8. 1928 s počtom členov 17). Slovenská liga v dňoch 8. - 10. 6. 1934 zorganizovala v Spišskej Novej Vsi svoj X. kongres. 21. 12. 1932 vznikol v meste divadelný spolok Hviezdoslav. Sídlo tu mal aj Spolok spišských akademikov. Pokiaľ pred I. svetovou vojnou existovalo v meste približne 20 spolkov, v roku 1934 bolo registrovaných 87 kultúrnych, národných, profesijných, hospodárskych a dobročinných spolkov (Zmátlo, P., 2005). Mesto sa menilo po stránke dopravnej, zdravotníckej, obchodnej.

PODTATRANSKÁ VÝSTAVA (1929)

Dňa 5. 7. 1929 bola v Spišskej Novej Vsi slávnostne otvorená Podtatranská výstava, ktorou žilo celé mesto. Trvala do 14. júla a navštívilo ju približne 55 000 ľudí. Prípravou výstavy, ktorá mala dokumentovať výsledky hospodárskeho rastu, bol poverený prípravný výbor. Záštitu nad výstavou prevzali ministri vlády ČSR: Ing. Ladislav Novák (priemyslu, obchodu a živností), Dr. Otakar Srdínko (poľnohospodárstva), Dr. Jozef Tiso (verejného zdravotníctva a telesnej výchovy),

Dr. Anton Štefánek (školstva a národnej osvety), krajinský prezident JUDr. Ján Drobný (odhaľoval spolu s prezidentom Tomášom Garrigue Masarykom 23. 9. 1928 mohylu M. R. Štefánika na Bradle) a župan a funkcionár Slovenskej ligy Dr. Metod M. Bella. Výstavné expozície: baníctvo, poľnohospodárstvo, priemysel, lesné hospodárstvo, živnosti, zdravotníctvo, turistika a kultúrne spolky boli vystavené vo vtedajších školských budovách: štátnom gymnáziu, štátnom učiteľskom ústave, štátnej meštianskej škole, štátnej priemyselnej škole drevárskej, štátnej ľudovej škole, rímskokatolíckej ľudovej škole, rímskokatolíckej meštianskej škole, evanjelickej ľudovej škole, evanjelickej meštianskej škole, židovskej ľudovej škole a železničiarskom internáte. Pravda dnes sa v týchto pôvodných budovách škôl nachádzajú iné školy alebo inštitúcie. Návštevníci si mohli prezrieť exponáty približujúce hospodársky a spoločenský život na Spiši. Návštevníkom sa poskytovali rôzne zľavy, napr. 33 % na železnici a 60 % na tatranskej elektrickej železnici. V rámci výstavy sa uskutočnili rôzne sprievodné podujatia: 4. - 5. júla konal sa pracovný zjazd Slovenskej ligy na Spiši (odmietol maďarskú iredentu), zjazd ľudovýchovných pracovníkov zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi. 5. júla v deň otvorenia výstavy bola v parku na námestí za prítomnosti československého veľvyslanca vo Francúzsku a mnohých čestných hostí slávnostné odhalený 6,5 metrov vysoký pomník so sochou generála M. R. Štefánika. Po II. svetovej vojne pravdepodobne v roku 1953 bola zhodená a roztavená. Podtatranská výstava bola v roku 1929 jedinou výstavou na Slovensku a zaradila sa medzi najvýznamnejšie verejno-spoločenské podujatia na Spiši v medzivojnovom období.

VOJENSKÉ LETISKO A MALÁ VOJNA

Prvá písomná zmienka o výstavbe letiska v Spišskej Novej Vsi pochádza zo 6. 10. 1933. Vedenie mesta na čele s Rudolfom Drahovským a zastupiteľský zbor jeho výstavbu podporovali. V júni 1934 prejednalo otázku vykúpenia pozemkov na Birkwalde. Bol vypísaný súbeh na opravu letiskovej plochy a výstavbu hangárov. Vojenská projektová kancelária v Prahe vypracovala dokumentáciu leteckých kasárni. Dokumentácia sa niekoľkokrát dopĺňala a vylepšovala. Mesto pozemky vykúpilo a naplánovalo predĺženie Šrobárovej ulice (dnes Starosaská a Letecká ulica) k letisku, vybudovanie betónového mosta cez Hornád, zavedenie elektrického osvetlenia, vodovodu a kanalizácie. Vykúpené pozemky boli darované Vojenskej správe, aby mohla realizovať stavbu. V marci 1936 sa prikročilo k výstavbe cesty k letisku. Letecké kasárne boli dokončené na jeseň 1937. Moderný letiskový komplex pozostával z dvojposch. budovy veliteľstva, 2 jednoposch. budov pre mužstvo, obytného domu „gážistov“, 3 veľkých hangárov s dielenskými prístavbami, z 2 garáží, materiálového skladu, dielne, skladu pohonného materiálu, skladu bômb, kôlne a zo strážnice. Súčasťou komplexu bolo fotolaboratórium, meteorologická a goniometrická stanica, moderné sociálne zariadenia, telocvičňa a miesto pre oddych družstva. Dňa 31. októbra 1937 sa konala za účasti obyvateľov mesta slávnosť privítania novej leteckej perute a vojenské letisko mohlo tak slúžiť letectvu armády ČSR. V roku 1938 bola ustanovená na letisku Vojenská správa na čele s npor. let. Plackom. Boli tu dislokované nasledujúce jednotky: 2 pozorovacie letky – Letka 12 s veliteľom štábnym kapitánom letectva Aloisom Zmátlom, Letka 13 s veliteľom majorom letectva Róbertom Goldbergerom a stíhacia Letka 49. Jej veliteľom bol kapitán letectva Václav Kanta. Tieto letky tvorili leteckú jednotku Peruť II/3. Bola podriadená veliteľstvu Leteckého pluku 3 generála M. R. Štefánika v Piešťanoch. V prvej polovici marca 1939 na spišskonovoveské letisko prelietla stíhacia Letka č. 45, ktorej velil poručík letectva Stanislav Fejfar. Smutným prvenstvom doby bolo, že hneď po vyhlásení samostatného slovenského štátu sa mesto stalo 24. marca 1939 cieľom maďarského bombardovania, známeho v dejinách ako „malá vojna“. Vtedajší nálet na Spišskú Novú Ves zasiahol Madarasov park, Ráthovu osadu, pílu na Podskale, Kaplnkovú ulicu, cestu do Huty, Tehelňu a Vilčurňu a priniesol prvé ľudské obete: zahynulo 5 vojenských osôb a 8 civilistov.

V ZRKADLE VOJNOVÉHO A POVOJNOVÉHO OBDOBIA

Pamätník kpt. Jánovi Nálepkovi v Spišskej Novej Vsi. (Kresba: Ivan Frankovič)

Vzhľadom na to, že dodnes nebol prevedený komplexný výskum histórie mesta v období vojnovej Slovenskej republiky (1939 – 1945) a tiež obdobia po roku 1945 z pohľadu súčasnej historickej vedy, môžeme uvedené etapy vývoja Spišskej Novej Vsi len stručne naznačiť a ilustrovať. Mementom vojnového obdobia pre prítomnosť sa stali útoky proti židovskej komunite, transporty do poľských vyhladzovacích táborov, hroby nevinných ľudí na letisku v Spišskej Novej Vsi, padlí partizáni a obete oslobodzovacích bojov. K výsledkom vojny patrilo zničené letisko, zhorená majestátna synagóga, zničená mestská detská opatrovňa (na dnešnej Rožňavskej ulici). Po odchode nemeckej armády z mesta ostali roztrhnuté podvaly železnice, zdemolované mosty. Spišská Nová Ves bola oslobodená 27. 1. 1945. Znakom novej moci stali sa národné výbory. Už v čase oslobodzovania sa usídlila v meste Sovietska bezpečnostná služba NKVD. Niektorí občania mesta a okolia boli odvlečení do sovietskych pracovných táborov. V októbri 1945 sa dekrétmi prezidenta republiky zoštátnili podniky kľúčového priemyslu, banky a poisťovne, konfiškoval

sa majetok Nemcov, Maďarov, kolaborantov. Rozhodnutím Postupimskej konferencie boli zo Spiša odsunutí Nemci. V posledných demokratických voľbách (máj 1946) vyhrala Demokratická strana, ktorej cieľom bola obnova vojnou zničeného hospodárstva. Dejiny mesta po februári 1948 poznamenal nástup KSČ k moci. Činnosť nižších orgánov KSS plne závisela od rozhodnutí ÚV KSČ. Hospodárske pozdvihnutie Slovenska patrilo medzi prioritné úlohy vtedajšej politiky. Vzostup strojárenskej výroby vyžadoval rast ťažby uhlia, rúd, rozvoj hutníctva, výstavbu elektrární. V priemysle a stavebníctve vznikali prvé pracovné príležitosti. Spiš nadviazal na svoju banícku tradíciu. Veľké investície sa kládli do geologického prieskumu, spracovania rúd a budovania úpravní. Široko rozvetvenou urbanizáciou narastal počet mestského obyvateľstva. Stúpala vzdelanostná úroveň, rozvíjala sa veda, zdravotníctvo a kultúra. Od jari 1949 prebiehala kolektivizácia poľnohospodárstva, ktorá sa stabilizovala až v 2. polovici 60-tych rokov. Zlikvidovali sa živnosti a vytvoril komunálny podnik, zatvorené boli súkromné ordinácie lekárov, advokátske kancelárie a pod. Redukoval sa počet organizácií a spolkov. Spolky vyslovovali súhlas s politikou KSČ. Pri súčasnej industrializácii menila sa štruktúra spoločnosti. Došlo k perzekúcii veriacich, prenasledovaniu cirkvi a procesu so spišskonovoveskými gymnazistami pred Národným súdom. Ulice a námestia v meste zmenili svoje názvy. Symbolom nového obdobia sa stal v roku 1954 pomník odhalený kpt. Jánovi Nálepkovi, hrdinovi ZSSR. V roku 1960 vošlo do platnosti nové územné členenie. Spišská Nová Ves sa stala sídlom veľkého okresu. Výrazne to ovplyvnilo jej hospodársky, spoločenský i kultúrny rozvoj. Budoval sa ťažký priemysel bez ohľadu na ekologické následky, zbrojný priemysel, nivelizovali mzdy, ideologizovala kultúra. KSČ Ústavou z roku 1960 zakotvila svoje vedúce postavenie v štáte a marxizmus-leninizmus sa stal výlučne štátnou ideológiou. Krach tretej päťročnice, odhalenia o procesoch, snaha odstrániť nerovnomerné postavenie Slovenska, sa stali príčinou zmien, ktoré začali v 2. polovici 60-tych rokov reformní komunisti. Rok 1968 sa stal rokom nádejí i sklamaní. Vpádom spojeneckých vojsk 21. augusta nastalo obdobie normalizácie. Symbolmi vyspelosti socializmu sa stali panelové sídliská Tarča, Mier, Východ a Západ, športové zariadenia: zimný štadión, športová hala, plaváreň a letné kúpalisko, obchodné domy, nemocnica i dom kultúry. V tomto období nastala aj najväčšia emigrácia v novodobých dejinách mesta a Spiša.

V NOVOM OBDOBÍ

17. november 1989 znamenal začatie novej spoločensko-politickej éry. Sovietske jednotky opustili Slovensko. Slovenská národná rada 17. 7. 1992 schválila Deklaráciu o zvrchovanosti a 1. 9. 1992 prijala Ústavu Slovenskej republiky, ktorá oficiálne vznikla 1. januára 1993. Vznik SR privítali občania na čele s vedením mesta okázalým ohňostrojom. Podpísaním dohody o pridružení SR k Európskym spoločenstvám začal sa proces začleňovania Slovenska do európskych štruktúr. Na nových základoch sa začali vytvárať partnerské vzťahy mesta s tradičnými i novými partnermi. Etablovali sa tu detašované pracoviská slovenských univerzít. Nástup trhovej ekonomiky mal ďalekosiahle sociálne dôsledky. Zánik rudného baníctva, likvidácia závodov ťažkého priemyslu zvyšovalo mieru nezamestnanosti. Začali vznikať súkromné podniky. Zahraničné firmy začali prispievať k rozvoju regiónu, vybudovala sa štruktúra nových bánk a peňažných ústavov. Prevádzala sa privatizácia, reštitúcie. V družstvách sa na základe transformačného zákona začali usporiadavať majetkové pomery. Zrekonštruované boli domy v centre mesta, mesto sa začalo viac venovať výsadbe zelene, oprave historických budov. Do popredia sa dostali nové osobnosti politického a verejného života. Vedením mesta boli po nežnej revolúcii poverení primátori: Ing. Rastislav Jacák (1990 – 1994), Ing. Karol Mitrík (1994 – 2002), Mgr. Anna Fedorová (2002 – 2006) a PhDr. Ján Volný (2006 – súčasnosť).
Začiatkom 21. storočia je Spišská Nová Ves, ktorá oslavuje 740. výročie prvej písomnej zmienky, historickým mestom s kultúrnym i športovým životom, hospodárskou činnosťou a čulým cestovným ruchom.

Pamätná medaila (averz a reverz) vydaná pri príležitosti 740. výročia 1. písomnej zmienky o meste Spišská Nová Ves v r. 2008. Autor návrhu Štefan Novotný. (Foto: Miloš Fiľa)

Pripravila: PhDr. Ružena Kormošová

Použité pramene:

- Súkromný archív Dariny Nevickej, rod. Benickej.
- Súkromný archív Doc. Ing. Neita Liptáka, CSc. a Doc. Františka Liptáka, DrSc.
- Štátny archív v Levoči – pobočka Spišská Nová Ves.
- Spišské hlasy a Nové Spišské hlasy.
- HORNÍK, Ján: *Miestny odbor Matice slovenskej v Spišskej Novej Vsi v zrkadle dejín.* In: Pamätnica MO MS v Spišskej Novej Vsi 1920 – 1995. Zost. J. Hornik. Spišská Nová Ves 1998.
- KORMOŠOVÁ, Ružena: *Cena života. Zo spomienok Waltera Morgenbessera.* Spišská Nová Ves 2007.
- KORMOŠOVÁ, Ružena a kol.: *Gymnázium v Spišskej Novej Vsi dávne a nedávne.* Spišská Nová Ves 2006, s. 32 - 37.
- KORMOŠOVÁ, Ružena: *Spiš a Milan Rastislav Štefánik – propagačná skladačka.* Spišská Nová Ves: MO Matice slovenskej, 2008.
- KORMOŠOVÁ, Ružena: *Vývoj na Spiši v rokoch 1948 – 2004.* Podkladový materiál pre Syntézu dejín Spiša, rkp.
- KURUC, Jozef: *Spišská Nová Ves v zrkadle siedmich storočí. Kapitolky z dejín mesta – II. časť.* In: Informátor, október 1993.
- PETRÍK, Ján: *Spišská tragédia.* Martin: Matica slovenská, 1999.
- PETRÍK, Ján: *Lietanie v Spišskej Novej Vsi. Pamätnica k 50. výročiu Aeroklubu Spišská Nová Ves.* Spišská Nová Ves 2004.
- SULÁČEK, Jozef: *Spoločensko-politický vývoj v Spišskej Novej Vsi v rokoch 1918 – 1938.* In: Spišská Nová Ves 1. Zost. J. Kuruc. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1968, s. 283 – 352.
- VOJTÁŠ, Matej: Spišská Nová Ves. Príspevok k miestopisnej monografii. Spišská Nová Ves 1957, s. 121 – 126.
- ZMÁTLO, Peter: *Kultúrny a spoločenský život na Spiši v medzivojnovom období.* Bratislava: CHRONOS, 2005, s. 61 – 63, 66 – 72, 80, 84 – 85, 90.

Výroba, sadzba, grafika: BSP Magnetica, s. r. o., www.magnetica.sk